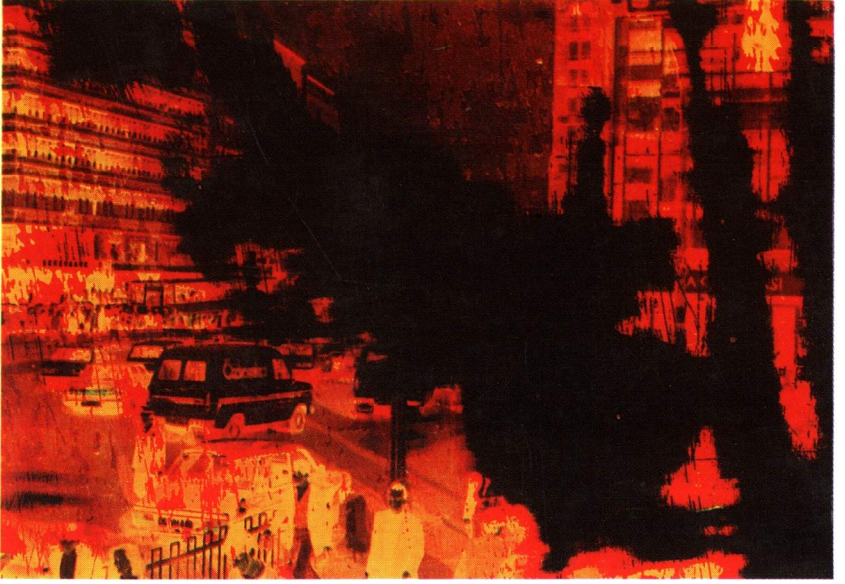

GÜNEŞ GÜRSELER

DİKKAT DÜNYA TEKTİR

ISBN 975 - 7362 - 01 - 8

Birinci Baskı / Kasım 1992
UFUK DİZİSİ : 2

Dizgi ve Baskı:
ÜMİT YAYINCILIK ve Pazarlama Ltd. Şti.
Meşrutiyet Cad. Konur Sok. 27/1
06640 Kızılay - Ankara
Tel. : 419 38 27
Faks: 417 56 68

DİKKAT DÜNYA TEKTİR

GÜNEŞ GÜRSELER

ÜMİT YAYINCILIK
ANKARA - 1992

Kapak resmi: Göksel Kesici

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	11
İNSAN ÇEVRENİN NERESİNDE?	14
İnsanlığın Ortak Sorunu : Çevre	16
Uluslararası Ekoloji	17
ULUSLARARASI YENİ BİR İŞBİRLİĞİ ANLAYIŞI	
STOCKHOLM KONFERANSI	21
ORTAK GELECEĞİMİZ	24
ÇEVRE HUKUKU	29
RİO ZİRVESİ	34
KUZEYİN ÇÖPLERİ	38
Uluslararası Yasalar Neleri	
Kabul Etmelidir?	42
ÇEVRE VE EKONOMİ	43
Sürdürülebilir Kalkınma	45
Çevre ve Ekonomi İlişkisini	
Belirleyen Ana Kavramlar	47
Çevre Koruma Politikasında	
Ekonomik Araçlar	52
YENİ BİR ENERJİ POLİTİKASI	55

Nükleer Enerji	61
Yenilenebilir Enerji	62
ENERJİ VE TÜRKİYE	64
KENTLEŞME	73
SANAYİLEŞME KENTLEŞME İLİŞKİSİ	75
NASIL BİR KENTLEŞME POLİTİKASI ?	80
ULUSLARARASI KENTLEŞME POLİTİKASI	80
ULUSAL KENTLEŞME POLİTİKASI	82
Kırsal Alandan Kente Göç Önlenmelidir	82
Yerel Yönetimler Güçlendirilmelidir	84
ÇEVRE EĞİTİMİ	86
Çevre Eğitiminin Amacı	87
Neden Çevre Eğitimi?	87
Nasıl Bir Çevre Eğitimi?	88
ÇEVRE HAKKI	90
ÇEVRESEL GÜVENLİK	96
YENİ ÇEVRESEL DÜZEN	101
EKLER	
EK 1 : BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇEVRE	
KONFERANSI DEKLARASYONU	
STOCKHOLM KONFERANSI	113
EK 2 : ÇEVRE VE KALKINMA ÜZERİNE	
RİO DEKLARASYONU	121
KAYNAKÇA	127

Füsun'a...

ÖNSÖZ

İnsanlığın bir sınıra hızla yaklaştığını düşünüyorum; uygarlığı sürdürme ile doğayı korumakta harcanan çabaların sınırına... Bu sınıra ulaşma hızının da, bu sınırın aşıp aşılmamasının da sorumlusu insan... İnsan, yirmi yıl öncesine değin hem dünyanın doğal dengesinin, hem de insan soyunun sürebilmesinin temel koşulunun kendi davranışları olduğunu bilmiyordu. Doğanın sonsuzluğuna, doğadaki canlıların bitki ve hayvanların tükenmezliğine inanıyordu. Doğanın kendine sunduğu güzelliklerin, suyun, toprağın, havanın niteliğinin, ağaçların bir sonu olabileceğini, hiç mi hiç kestiremiyordu.

Gelgelelim şimdi, sona doğru adım adım yaklaşıyoruz. Bunu durdurmanın ya da en azından geciktirmenin insanın elinde olduğuna inanıyorum. Yeter ki en sevdiğimiz için bile yaratabileceğimiz bir başka dünya olmadığına, hepimizin dünyalı olduğuna inanalım. Ortak kararlar üreterek, ortak tavırlar koyarak dünyaya da geleceğimize de sahip çıkalım.

İnsanlığı böyle bir ortak anlayışta bütünleştirmenin sorumluluğu da başta politikacılara düşüyor. Günümüzde, artık hiçbir politikacı kendi seçim çevresi ve kendi ülkesi ile sınırlı kalamaz. Çağımızın politikacısı sırtında tüm insanlığın sorumluluğunu taşımaktadır. Göğüslemesi gereken en önemli güçlük ve üstlenmesi gereken yeni görev de doğayı koruyarak insanlığın gelişimini sağlayacak kökten bir çevre politikasını oluşturup uygulamaya koymaktır.

Bu sorumluluğu duyan bir politikacı olarak güncel kavramları değerlendirerek geleceğe yönelik politikaları düşünmeye çalıştım. Ancak kitabımın kesinlikle bilimsel olmak gibi bir iddiası yok. Beş yıldır çevre üzerine yoğunlaştırdığım çalışmalarımı, birikimimi ortaya koymak istedim. Bu, olsa olsa yalnızca bir paylaşımdır.

Çevre sorunlarını aşmada, insan soyunun sürekliliğini sağlamada en önemli koşulun, sorunu önemsemek, karar ve eylem birliği içinde kaynak yaratmak olduğuna inanıyorum. Çünkü çevre korumanın maliyeti çok yüksek ve bu maliyete hep birlikte ve payımız oranında katlanmak zorundayız. Bu maliyete tek tek bireyler de katlanmalı... Zengin kuzey ülkeleri de... Üstelik kuzey ülkeleri, kalkınmak için kendi doğalarını yok etmekle burun burna olan güney ülkelerine değişik bir ekonomik yardım politikası uygulayarak bu maliyete katılmalı... Çevreye karşı en büyük tehdit, yoksulluktur. Bu yoksulluğu yenmek amacıyla, kuzey ülkeleri güneye kaynak aktarmalıdır... Bu aktarım, çağımızın bilim ve teknolojisini de içermelidir ...

Böyle bir anlayışı; çevre - ekonomi ilişkisini vurgulamaya çalıştım.

Çalışmalarımda yardımlarını gördüğüm Birol Ertan'a, metni daktilo eden Müzeyyen Tengilimoğlu'na teşekkür ediyorum.

3000'li, 5000'li yıllarda da dünyanın doğal dengesinin insan yaşamına izin verecek ölçüde düzgün olmasını diliyorum. Çünkü DÜNYA TEKTİR!...

GÜNEŞ GÜRSELER

EYLÜL 1992

GİRİŞ

Son yıllarda insanlık, akıl almaz bir yıkıcılığın etkisi altına girdi. Binlerce yıldır üzerinde yaşadığımız toprak, soluduğumuz hava ve onsuz yapamayacağımız su; başka hiçbir canlı türünden, hiçbir doğal felaketten göremeyeceği yıkımı insandan görüyor.

Sürekli savaş halindeyiz. Üzerinde yaşadığımız dünya ile yediğimiz içtiğimiz şeylerle, ama aslında kendi geleceğimizle savaşıyoruz. Sonuçlarını ağır ödediğimiz savaşın başlangıcını yüzyıllar öncesine götürmek de mümkün. Eski Yunan'dan Roma'ya, feodal Avrupa'dan sanayi devrimi Avrupasına kadar çok geniş bir zaman diliminde çevreyle acımasız bir savaş içindeyiz. Buna karşılık, insanlığın çevre sorunlarına duyarlı davranmaya başlaması bu kadar eski değil. Çevre sorunları toplu ölümlere yol açtıkça, tehlike yüzünü büyük felaketlerle gösterdikçe, insanlığın duyarlılığı zamanla artmış. Örneğin, 1950'lerde İngiltere'de hava kirliliği nedeniyle gerçekleşen toplu ölümler, zehirli balıkları yiyerek ölen balıkçı köylüler çevre sorunlarına insanlığın dikkatini çeken önemli olaylar olarak anımsanmaktadır.

Çevre sorunlarına karşı 1970'lerde oluşmaya başlayan uluslararası ilgi, ilk ciddi sonucunu 1972 Stockholm Konferansı ile verdi. Bu toplantı ile birlikte çevre sorunlarının gelecekte yaratacağı karanlık tabloya ilişkin tahminler yapılmaya başlandı ve bir çevreci hareket oluştu. Bu çevreci hareket, özünde egemen kültüre başkaldırıcı içerdiği ve egemen kültürü sorguladığı için gündeme yeni kavramlar getirdi. Ekonomik alanda,

etik alanda, siyasal alanda egemen kültür sorgulandı ve 1992 Rio Konferansına kadar gelen bir süreç yaşandı. Bu süreçte insanlık çok önemli deneyimler kazandı. Sorunun nereden kaynaklandığını görmemize yarayacak kurumlar oluştu. Dünya kamuoyunda da bu konuda genel bir duyarlılık ortaya çıktı.

Ancak, bütün bunlar dünyanın hızla bir "ÇEVRESEL BUNALIM" içine girmesini engelleyemedi. Çünkü çevre duyarlılığının gelişimi ile birlikte ve ondan daha da hızlı olarak insandaki tüketim isteği gelişti. Bütün toplumlar en üst düzeyde refahın ölçüsünü tüketim toplumu olmak şeklinde gördükleri için gelişmiş toplumlarda bir tüketim çılgınlığı, gelişmemiş toplumlarda da hızla tüketim toplumu olma isteği gelişti. İşte bugün tartışılması gereken de günümüzün oluşturduğu bu tüketim anlayışı ve alışkanlığıdır.

Bu kitabın amacı, gelecek kuşaklara aktaracağımız çevresel bunalımın tohumlarının atıldığı günümüzü yaşayan ve bunun sorumluluğunu duyan bir insan olarak egemen kavramları sorgulamak, gündemimize girmesine ve tartışmamız gerektiğine inandığım kavramları gözler önüne sermektir.

Sınır tanımayan kirlilik gerçeğinden hareket ederek ekoloji (çevrebilim) ekonomi ilişkisini iyi kavramak, buna uygun yeni bir uluslararası ekonomik düzen, uluslararası yasalar, uluslararası ekoloji, uluslararası sorumluluk yüklenimi ve uluslararası ortak eylem kavramlarını gündemimize almak zorundayız. Çevre ile ekonomi ilişkisini kavradıktan sonra buna uygun yeni bir çevresel vergi anlayışını, yeni bir tüketim anlayışı ve alışkanlığını yerleştirmek zorundayız. "*Çevre hakkı*" ve "*kalkınma hakkı*" gibi iki yeni ve önemli hakkı, *sürdürülebilir kalkınma* ilkesiyle birlikte değerlendirmek zorundayız. Nüfus artışını, kentleşmeyi ve sanayileşmeyi hep bu yeni kavramlar ışığında değerlendirmek, durumumuzu belirlemek zorundayız. Enerji üretimi ve tüketimindeki alışkanlıklarımızı sorgulamak, yeni bir üretim ve tüketim sistemi kurmak zorundayız. Dünyanın artık topluca bir askeri tehdit altında olmadığını, dünyayı tümüyle yok edebilecek güçte tek tehditin çevresel olduğunu görerek yeni bir güvenlik anlayışı geliştirmek,

ÇEVRESEL GÜVENLİK kavramı çevresinde askeri harcamaları sorgulamak zorundayız.

Bunlar bütün dünyayı ilgilendiren genel kavramlardır. Bu nedenle kitapta Türkiye ile ilgili özel bölümler yok. Ancak her kavram tartışılırken bu kavramın Türkiye ile ilgisi ve ülkemizde neler yapılabileceği değerlendirilecektir. Bu açıdan bakılınca da kitapta anlatılanlar doğrudan Türkiye ile ilgilidir.

Yaşanılan ve giderek artan sorunların ortadan kaldırılabilmesinin yöntemi, sürekli ağıt yakmak değildir. Evet kuşları, bitkileri, hayvanları tanımak ve tanıtmak zorundayız. Dünyada ve ülkemizde her gün ne kadar toprağın denize gittiğini, binlerce kuşun öldüğünü, binlerce ağacın yok olduğunu bilmek zorundayız. Fakat sadece bunları tekrarlayarak bir yere varmak olanaksızdır. Çevreyi tanımak ve tanıtmak sadece bir araçtır. Amaç bütün bu değerleri korumak ve gelecek kuşaklara kullanabilecekleri nicelik ve nitelikte devredebilmektir. Bunun yapılabilmesi için de öncelikle çevresel bunalımın önlenbilmesinin çok yönlü ve ciddi bir çaba gerektirdiğinin kabul edilmesi gerekir. *Çevrenin çoğulcu ve demokratik bir yapı içinde ve sürekli bir barış ortamında korunması mümkündür.* Bu ortamı oluşturma ve gelişmişlik farklılıklarının ortaya koyduğu ekonomik sorunların çevreye zarar vermeden giderilebilmesinin yolu, yaşanılan gerçekleri iyi algılamak ve bu gerçekleri yönlendirebilmekten geçmektedir.

İNSAN ÇEVRENİN NERESİNDE?

Çevreye bakışımız bugüne kadar hep *insan merkezli* olmuştur. Yani, EGOŞANTRİK. Bu, insanı öne çıkaran, çevrenin ve doğanın merkezi durumuna getiren bütün kuralları bu merkeze göre kuran bir anlayıştır. Oysa insan, çevrenin bir parçasıdır. Hem de "ayrılmaz parça" niteliği taşımayan, rastgele bir parçasıdır. Çevremize biraz dikkatli bakarsak insanın doğal denge içinde tamamlayıcı bir etkinliğinin olmadığını görürüz. Hiçbir davranışımızla doğadaki bir zinciri tamamlamıyoruz.

Doğal denge bizim dışımızdadır, bizim hiçbir davranışımıza gereksinimi olmadan da sürmektedir. Bizim tek yaptığımızı tüketmek, bir başka deyişle doğal halkayı bir yerde kesmek, kırmak, koparmak ya da bozmaktır. Bu nedenle, artık çevreye bakışımız, *çevre merkezli* (EKOSANTRİK) olmak zorundadır.

Görmezden geldiğimiz, bir türlü kabul edemediğimiz gerçek, doğayı insana karşı korumak zorunda olduğumuzdur. 18. yüzyılda ancak bir milyara ulaşan dünya nüfusu, sadece 192 yılda yaklaşık beş milyar artarak altı milyara ulaşmıştır. Daha 21. yüzyılın yarısı olmadan nüfusun on milyara ulaşacağı varsayılıyor. Bu, en büyük işgal ordusudur; tüketip üreyen ve üredikçe tüketen bir ordu. İşte bu ordudan, bu ordunun baskısından dünyayı korumak zorundayız. Hızla artan nüfusun barınması, beslenmesi, temel gereksinimlerinin giderilme baskısı doğal kaynaklara yöneliktir. Oysa ne yeni toprak parçaları yaratabiliriz, ne yeni denizler oluşturabilir, ne de yeni bir gökyüzü bulabiliriz, varolanı daha çok insanla paylaşmak,

bu paylaşımı sürekli ve sağlıklı kılabilmek için de doğayı artan nüfustan, yani insandan korumak zorundayız. Bunu yapacak olan da insandır. İnsan, kontrol edilemeyen nüfus artışıyla doğal dengeleri bozup dünyanın geleceğini tehdit ederken, aslında soyunun ayakta kalabilmek için bağımlı olduğu çevreyi yok etmektedir. İnsan soyunun devamı çevrenin korunmasına, çevrenin korunması ve devamı da insan soyunun daha az artıp daha dengeli tüketmesine bağlıdır.

Çevre, gelişmenin hem kaynağı, hem de sınırır. İnsan soyunun devamı da doğanın kendisini yenilemesine fırsat verecek şekilde kullanılmasına bağlıdır. Çevreyi sınırsız kullanabilme ve tüketebilme anlayışının geçersizliği kanıtlanmıştır. İnsan, doğar doğmaz tüketici ve kirletici işlevlerini yerine getirmeye başlıyor ve yaşamı boyunca doğadaki dengeyi tamamlayan hiçbir etkinliği, katkısı olmadan sadece tüketiyor.

Bir plankton, doğal dengenin devamında önemli bir halka oluştururken, insanın böyle bir konumu yoktur. İnsan, yalnızca sınırsız tüketme içgüdüğü ve giderek doğaya karşı oluşturduğu gücüyle sürekli doğal dengeyi bozmaktadır. Bu anlamda temel yaşam sistemleri dediğimiz su, hava ve toprağın; bunlara bağlı canlıların varlıklarını sürdürebilmeleri de insan etkinliklerine bağlıdır. Suyun ve havanın temizliği, hayvanların ve bitkilerin varlığı, toprağın niteliğini korumasının insan davranışlarıyla doğrudan ilgisi vardır. İşte bu konumdaki insanın yeri, çevrenin merkezi değildir. İnsan çevrenin dışında, kenarında ama, varlığını sürdürebilmesi doğrudan çevreye bağlı bir yerdedir. Çevre, insan olmadan da varlığını sürdürebilir ama, tersi düşünülürse çevre olmadan insanın varlığını sürdürmesi olanaksızdır. Bu nedenle çevreye bakışımızı artık değiştirmeliyiz. Çevreye bakışımızda insanı çevrenin merkezinden çıkarmalıyız. Bakışımızın merkezinin *çevre merkezli* (EKOSANTRİK) olmasını sağlamalıyız.

Aya yolculuk, insanlık tarihinin önemli bir aşamasını oluştururken, uzayla ilgili çok önemli gelişmelerin de başlangıç noktası oldu. Aya yolculuğun bir başka yararı da şöyle açıklanabilir: İnsan, dünyanın ne kadar korumasız ve yalnız

olduğunu gözleriyle gördü. Gerçi insan, dünyanın yuvarlak olduğunu çok önceden biliyordu, fiziksel özelliklerini saptamıştı. Ancak onu evrende tek başına, masmavi ve pırıl pırıl bir top olarak böyle açıkça görmemişti. Bu durumu ilk önce aya giden astronotlar, sonra da televizyonlarda tüm insanlar gördü. Astronotlar dünyaya yaşadıkları bu görüntünün ve öneminin etkisiyle döndüler, dönerken de kentlerin üzerindeki dumanları, yok edilen ormanları, çölleşen toprakları gözlemlediler. Döndüklerinde ilk sözleri "DİKKAT, DÜNYA TEKTİR" oldu.

Uzaydan baktığında insan, karşısında küçücük, kolayca incinebilecek bir top görmektedir. Ayrıca, gördüğü bir başka gerçek de bu topa egemen olan davranışların, insan etkinlikleriyle, çabaları değil, bulutların, okyanusların, bitki örtülerinin ve toprağın düzenidir.

İnsanoğlu, kendi yaptıklarını, kendi davranışlarını bir türlü doğaya uyduramamaktadır. Bu nedenle de neredeyse gezegenin sistemlerini temelden değiştirmektedir. Böylesi değişiklikler ise, insan yaşamını doğrudan tehdit eden kimi tehlikeleri ortaya çıkarmaktadır. İşte bu gerçeği görmek ve bu gerçeğe egemen öğeleri yönetebilmek gerekmektedir. İnsanlığın bugün ulaştığı teknolojik gelişme bunu yapabilecek düzeydedir. Ayrıca insan, artık içinde bulunulan bütün zorlukları bilmektedir. Bu zorlukları yenerken, ekonomik büyümeyi de gerçekleştirebilecek bir yaklaşımın ayırdındadır. Ayrıca bugünün insanı yeni bir kalkınma ve büyüme anlayışının ön plana çıkarıldığı politikalar belirlemek ve uygulamak zorundadır.

Doğayı tükettiğimiz oranda yenileyemiyorsak, sermayeyi tüketiyoruz demektir.

İnsanlığın Ortak Sorunu: Çevre

Kuşların, balıkların, bulutların, yağmurun, rüzgârın yurdu yoktur. Bir ülkeden bir ülkeye geçen göçmen kuşlar, her ülkenin yurttaşı olurlar. Aslında onların tek uyrukları vardır, hepsi doğanın yurttaşıdır, hepsi dünyalıdır. Tüm canlı türleri,

insanların çizdiği siyasal sınırlardan habersizdir. Su da, hava da hiçbir ülkenin sınırlarına bağlı olmaksızın nitelik değiştirebilir. Dahası, ozon tabakasındaki deliğin, sera etkisinin, denizlerin kirlenmesinin de ulusal sınırları yoktur.

Rusya'da Çernobil (Chernobil) kazasının yarattığı tehli- keden, Çernobil'den çok uzaklarda, başka ülkelerde yaşayan pek çok insan etkilenmedi mi?

Havaya salınan zehirli gazlar çevreyi kirletirken kent, bölge ya da ülke sınırı tanıyor mu?

Yaşayarak öğrendiğimiz en önemli gerçeklerden biri de tümüyle yerel çevre olaylarının bile sonuçları açısından yerel olmadığıdır. Kirliliğin sınır tanımadığını artık biliyoruz. İlk bakışta yerelmiş gibi görünen çevre sorunlarından birçoğu bölgesel, hatta küresel sonuçlar doğuruyor. Dünyanın herhangi bir yerinde çevreye verilen ciddi boyutlardaki zararın herkesin sorunu olduğunu ve hepimizi tehdit ettiğini kabul etmedikçe, hiçbir etkili önlem almak mümkün değildir. Bu gerçeği kabul ettiğimizde, yani çevreye verilen zararın herkesi ilgilendir- diğini, hepimizi tehdit ettiğini kabul ettiğimizde ise ekonomiyle ilgili düşüncelerimizde önemli değişiklikler yapmamız gerek- mektedir. Ekonomik kavramları yeniden değerlendirmemiz ve insanlığın ortak geleceği için yeni kavramlar geliştirmemiz söz konusudur. İnsan soyunun ayakta kalabilmek için bağımlı olduğu çevrenin tahrip edilmesi, ortak bir külfet getirmektedir. Her insan bu külfete gücü oranında katlanmak zorundadır.

Uluslararası Ekoloji

"Uluslararası ekoloji" kavramı son yıllarda gündemimize girmiştir. Çünkü çevre ile çevresel politikalara ilişkin kaygılar, artık ulusal sınırları aşmıştır. Geleneksel ulusal egemenlik biçimleri etkisiz ve yetersiz kalmaktadır. "Global müşte- rekler"in ya da ortak ekosistemlerin, örneğin okyanusların, uzayın ve Antartika'nın ya da daha yerel boyutta içsuların bir- likte yönetimi gündemdedir.

Bugün insan soyunun doğal yaşama çevresi tehlike altındadır. Doğal çevrenin varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği

ya da daha kaç yıl ayakta kalabileceği kestirilememektedir. Sorun bu kadar küreselleşmiştir ve hiçbir insanın bu sorundan kendisini soyutlaması düşünülemez. Bu nedenle sorun tüm insanların, tüm ulusların, tüm ülkelerin ortak sorunudur. Ekoloji, ya da çevre, ya da doğa, ulusların aralarındaki ilişkilerle düzenlenebilecek, sadece bu ilişkilerle sınırlandırılabilir boyutta değildir. Çünkü ekoloji uluslararasıdır. İnsanlığın ortak koruyuculuğundadır. Ne tek bir insan, ne de tek bir ulus doğayı tek başına koruyup geliştiremez. Küresel birliktelik zorunludur.

İnsanın yaşadığı çevreye yönelen tehlikeler giderek daha global bir nitelik almaktadır. Tehlikeler globalleşince, çevreyi korumak ve olduğu gibi kalmasını sağlamak için gerekli politikalar da globalleşmektedir.

Hazar Denizi, Akdeniz, Marmara Denizi, Karadeniz, Baykal Gölü, Amazon Ormanları, sulak alanlar bütün bunlar küresel servetimizin birer parçası, gezegenimizin ortak değerleridir. Önemleri ulusal sınırları çok aşmaktadır.

Uluslararası ekoloji kavramı bütün farklılıklarımızı unutturmaktadır. Yeni bir inançla ve yeni bir düzenle insanlar arasında ortak bir çevre anlayışı oluşturabilmek ve bunu ülkeler, bölgeler arasında yoğunlaştırmak yolunda yeni olanaklar tanımayı kapsamaktadır. Böyle bir anlayışla çevreyi koruyabilmek için yapılması gereken işbirliği, bilim ve teknolojinin tüm olanaklarını kullanmayı, bütün gücü bu alana yöneltmeyi gerekli kılmaktadır. Bu tür bir yapılanmayla sorunların üstesinden gelmek olanaklıdır. Ancak bu noktada temel sorun, çevreyle ilgili yapılanmalara kaynak ayırmadır. Kaynak ayırma ise durumu hemen politikleştirmekte; bilimsel kaygılar yerini, ekonomik ve siyasal tercihlere bırakmaktadır. Bu da hem ulusal, hem de uluslararası boyutta kaynak ayrımı çatışmasının doğması demektir. Bu tür çatışmaları aşabilmek ve ortak tehkeyi birlikte göğüsleyebilecek kararlılığa varabilmek için uluslararası ekoloji kavramına gereken değeri vermek zorunludur. Böylece uluslararası yasalarla, uluslararası yükümlülüklerle girip uluslararası düzeyde ortak eylemler gerçekleştirmek gerekecektir.

Kaynak ayrımı sorununun daha geniş irdelemesi ekoloji, ekonomi ilişkisinin değerdendirileceği bölümde yapılacaktır. Bu aşamada söylenmesi gereken ortak tavır içine girecek ve ortak tehdiye karşı uluslararası düzeyde ortak önlemler alacak ülkelerin değerdendirilmesidir.

Çevreyi korumak için kaynak ayırma sorununun çözümlenmesinde ülkelerin toplumsal yapılarının işlevi çok önemlidir. Bu toplumsal yapılardan çevre korumasında kullanılacak kaynağı ayırması ortak beklentidir. Ancak ülkelerin gelişmişlik farklılıkları burada en belirleyici, en yönlendirici etken olmaktadır. Bu nedenle kaynak ayırma sorununu, gelişme sorunundan ayırmak olanaksızdır. Gelişmiş ülkelerin çevreyi korumak amacıyla ayıracakları kaynaklar, doğallıkla gelişmemiş ülkelerinkinden çok daha farklı olmak durumundadır. Ama bugün bütün tartışmalar, her ülkenin gelişmişlik konumuna uygun kaynak ayrımında bulunmamasından ve ortak kararlar konusunda istekli davranmamasından kaynaklanıyor.

Dünyanın kuzey yarımküresinde yer alan gelişmiş ülkeler, son yüzyılda dünya kaynaklarını hoyratça işlemişler ve sanayi devrimini gerçekleştirecek bugünkü konumlarına ulaşmışlardır.

Güney yarımkürede yer alanlarsa, gelişmemiş ülkelerdir. Aşırı nüfus artışı ve bu artışın doğal kaynaklar üzerindeki baskısı, bu ülkeleri yoksul bırakarak, nispeten korunmuş durumundaki doğal çevreleri için önemli tehdit oluşturmaktadır. Güney ülkeleri yoksuldur. Sanayi devrimini yakalayamamışlar, kuzeyin yaşadığı toplumsal ve ekonomik gelişmeden, bilgi birikiminden pay alamamışlardır. Dahası kuzey ülkelerinin engellemesiyle onlara payları verilmemiştir. Bugüne kadar onların ellerindeki doğal kaynakları işleyen, bunları uluslararası piyasada değerdendiren hep kuzeyin gelişmiş ülkeleri olmuştur. Güney ülkeleri ise kaynaklarını yönetememekte, enerji üretememekte beslenme sorunlarını çözememektedir. Bütün bu olumsuzlukları daha da içinden çıkılmaz yapan, bu ülkelerin hepsinde nüfusun çok hızlı artmasıdır. Yapılan bütün olumlu

işleri, hızlı nüfus artışı gölgelemektedir. Örneğin, bu ülkelerde kalkınma hızı, nüfustaki artış hızı nedeniyle bir türlü istenilen düzeye gelememektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşamı tehdit eden olumsuzluklarla birlikte çevresel kaygılar da olağanüstü hızla büyümektedir. Kırsal bölgeler, artan çiftçi sayısının ve topraksızların baskısıyla karşı karşıyadır. Tarıma aşırı yüklenme, toprakları verimsiz kılmaktadır. Kentler insanlarla, otomobillerle, fabrikalarla dolmaktadır.

Bütün bunlar olurken gelişmekte olan ülkeler, sanayileşmiş ülkelerle aralarındaki kaynak farkının giderek arttığını görmektedirler. Ayrıca uluslararası kuruluşlarda kilit noktalarda kuzey ülkelerinin karar verme sürecini kontrol ettiklerini de bilmektedirler. Güney ülkeleri, gezegendeki çevresel sermayenin büyük bir kısmının sanayileşmiş ülkelere tüketildiğini algılayarak yaşamakta, mücadele vermeye çalışmaktadırlar.

Aslında gezegenimizin en önemli çevre sorunu, bu eşitsizliktir. Bu eşitsizlik, aynı zamanda gezegenimizin asıl gelişme sorununu da oluşturuyor.

İnsanlığı bugünkü düzeye getirmek için gösterilen çabalardan pek çoğunun devam ettirilemeyeceği bir noktadayız. Bu çabalar, zaten aşırı savurganlıkla kullanılan doğal kaynakları hızla tüketmektedir. Bu hızla tüketime devam edilmesi halinde ise, söz konusu kaynaklar tümüyle yok olacaktır. Bu kaynakları tüketip yok ederek insanlığın gelişimini sürdürmek, bugünkü kuşaklar için kabul edilebilir, ama bu gelecek kuşakların yaşama haklarını da ellerinden almak anlamına gelir. Bugün yaptıklarımız yanımıza kâr kalabilir, ancak içecek yeterli su bulamayan gelecek kuşaklar bizi lanetleyecektir.

ULUSLARARASI YENİ BİR İŞBİRLİĞİ ANLAYIŞI

STOCKHOLM KONFERANSI

Yaşadığımız çevre sorunları, uluslararası ilişkilerde yeni bir anlayışın doğup egemen olmasını gerektirmektedir. Yeni anlayışın en önemli işlevi ise, kuzey-güney arasında sağlam bir denge kurmak olmalıdır.

Bu kitabın anlatmak istediği temel konu, insanlığın kendi soyunun devamı için yeni bir işbirliği anlayışına ulaşmasının gerekliliğidir. Bu anlayışın temelinde hepimizin DÜNYALI oluşunun kabulü yatmaktadır. Bugün kâğıt üzerinde geçerli olan ve insanları birbirinden ayıran tüm sınırların geçerli olmadığı tek alan çevredir. Havayı, suyu ve toprağı kesin sınırlar koyarak birbirinden ayırmak olanaksızdır. Zaten böyle bir sınırlama yapılabilseydi, doğal denge süremezdi. İşte böylesine sınırlanamayan ve bu sınırsızlığının insan soyunun sürmesi için korunması gereken çevre, insanlığı bu noktada işbirliğine ve bugüne kadar geçerli olan işbirliği anlayışını değiştirmeye zorlamaktadır.

Zengin ülkeler sadece kendi ulusal sınırları içinde ve bugün ulaştıkları ekonomik olanaklardan yararlanarak doğayı korumaya yönelik uygulamalarda bulunmaktadırlar. Buna karşılık yoksul ülkelerin insanlarını yaşatabilmek için doğalarını yok etmelerine, seyirci kalmaları, günümüzde sürdürülebilecek bir anlayış değildir. Sadece ulusal sınırlar içindeki

doğayı korumanın hiçbir anlamı ve yararı yoktur. Bu nedenle uluslararası işbirliğinin, öncelikle ekonomik konulardaki işbirliğinin, çevresel temele oturtulması gereklidir. Çevresel yatırımların teşviki, bu amaçla dış borçların özendirilmesi, küresel fonlar oluşturulması, zengin ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkilerin çevre temelinde dengeye oturtulması gereklidir.

1970'ten başlayarak bu dengeyi kurma çabaları, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere çeşitli uluslararası kurumlarda gündeme getirilmiştir. Bu süreç içinde kuzey ve güney diyalogu başlatılmış, önemli toplantılar yapılmış, ciddi kararlar alınmıştır. Ancak beklenildiği kadar somut ve doyurucu sonuçlar henüz ortaya çıkarılabilmemiş değildir.

Çevre korumasını amaçlayan, tüm insanlığı kapsayan uluslararası düzeyde ilk ve önemli adım, Birleşmiş Milletler tarafından 1972'de Stockholm'de toplanan "İnsan ve Çevre Konferansı"dır. Bu konferansa Türkiye ile birlikte 113 ülke katılmış ve dünyada çevre duyarlılığının oluşumunda önemli bir adım atılmıştır.

5 Haziran 1972'de gerçekleşen konferans, dünyamıza "Çevre Günü"nü armağan etmiştir.

Stockholm Konferansı 1960'lı yılların sonunda İsveç'in önerisiyle gündeme gelmiş, 5-12 Haziran 1972'de yapılmıştır. Doğu Almanya'nın F. Almanya ile aynı koşullarda konferansa davet edilmemesini protesto eden Sovyetler Birliği'nin konferansa katılmamasını fırsat olarak gören Çin Halk Cumhuriyeti ise, azgelişmiş ülkelerin savunuculuğunu yapan on maddelik bir bildiri ile ortaya çıkmıştır.

Konferansta gözlenen asıl ayrışma ise, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında olmuştur. Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı Genel Sekreterinin hazırlık çalışmaları sırasında yaptığı konuşmada bunun ilk tohumlarını bulmak olanaklıdır. Genel Sekretere göre;

"... Kendi halkının ve bütün insanlığın yararına olarak çevre sorunlarını azaltmak, kontrol altına almak için en büyük sorumluluğun sanayileşmiş ülkelerin sorumluluğu olduğu açıktır.

Dünyamızdaki çevre sorunlarının büyük bir kısmının ortaya çıkmasına, gelişmiş ülkelerin faaliyetleri neden olmuştur ve bu ülkeler, bu sorunlarla uğraşmak için gerekli olan kaynaklara fazlasıyla sahiptirler."

Genel Sekreterin bu sözleri, konferansta yaşanacak olan kamplaşmanın temel çizgilerini belirlemektedir. Stockholm'de az gelişmiş ülkeler grubunu temsil edecek bir konuşma yapan İ.Gandhi, yoksulluk koşullarından çevre sorunlarının çözülme-yeceğini açıkça ifade etmiş ve en büyük kirliliğin az gelişmişlik olduğunu belirtmiştir. Konferansta sert tartışmalara kadar varan bu ayrışma, toplantı sonucunda somut kazanımlar elde edilememesinin en büyük nedeni sayılabilir. Ne var ki, Stockholm Konferansından somut sonuçlar beklemek, o günkü koşullar dikkate alındığında gerçekçi olamazdı. Çevre konusunda yapılmış ilk dünya zirvesi olan konferans, ortaya çıkardığı sonuç bildirgesi ve özellikle 26 maddelik "ilkeler" bölümü ile az gelişmiş ülkeler açısından önemli bir kazanım oluşturmıştır. Konferansta konuşulan ve sonuç bildirgesine yansıyan temel gerçekler ile yaşanan önemli sorunlar, günümüzde de yaşadığımız çevresel bunalımın en önemli unsurlarını oluşturmaktadır. "Ortak Geleceğimiz" raporu ile net bir biçimde ortaya atılan ve son yıllarda çevre konusundaki tartışmaların özünü oluşturan "*sürdürülebilir kalkınma*" (sustainable development) anlayışının ilk tohumlarını da konferansın sonuç bildirgesinde bulmak olanaklıdır. Bildirgenin "ilkeler" bölümünde yer alan 3. maddeye göre, "*yeryüzünün yenilenebilir doğal kaynakları ile üretim kapasitesinin sürekliliği belirlenmeli, neresi elverişli olursa, o bölge korunmalı ve geliştirilmelidir.*" Aynı bölümdeki 14. maddeye göre ise, "*kalkınma ve çevrenin korunması, geliştirilmesi konusunda gerekli faaliyetlerle ilgili sorunların çözümünde temel araç, mantıklı bir planlamadır.*" Bu maddelerde, çevre ile kalkınma arasında bir uyum arayışı göze çarpmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma konusunda elde edilenler de fazla abartılmamalıdır. Çünkü Stockholm Konferansı, çevre ve kalkınma arasında bir ikilem yaratarak kalkınmayı tercih eden "her şeye karşın kalkınma" anlayışına daha yakındır. "*Ekonomik*

ve toplumsal kalkınma gerekli ve zorunludur" diyen 8. maddenin yanında, "bütün devletlerin çevre politikaları, kalkınmakta olan ülkelerin şimdiki ve gelecekteki kalkınma potansiyellerini artırıcı yönde olmalıdır" diyen 11. madde; kalkınmacı anlayışın ardına gizlendiği tipik söylemi yansıtmaktadır.

Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı, doğruları ve yanlışları ile çevre duyarlılığının evrensel anlamdaki tohumlarını atmıştır. Konferansta tartışılan ve çözümlenmesine çalışılan sorunlardan birçoğunu, 1990'lı yıllarda da tartışıyoruz ve belki 2000'li yıllarda da tartışmaya devam edeceğiz. *"Tarihte öyle bir noktaya gelindi ki, artık dünyanın her yerinde davranışlarımızın çevre ile ilgili sonuçlarını göz önüne alarak çok daha akılcı olmalıyız"* diyen bildirgenin giriş bölümündeki 6. madde ya da "ilkeler" bölümünün 1. maddesinde yazılı olan, *"insanın, onurlu ve huzurlu bir hayata izin verecek kalitede bir çevrede özgürlük, eşitlik ve yaşam koşulları içinde yaşama hakları vardır"* anlayışını, bugüne kadar yaşama geçirebilmiş değiliz. Yaban hayatının korunması, yenilenemeyen kaynakların gerekli önlemler alınarak kullanılması, deniz kirlenmesinin önüne geçilmesi, çevre eğitiminin geliştirilmesi ve nükleer silahların ortadan kaldırılması gibi önerilerin 20 yıl sonra hâlâ geçerli olması, gerçekten de çok acı değil midir?

Kısacası Stockholm Konferansı, çevre konusunda atılmış en büyük adımdır. Aynı amaçla toplanan Rio Zirvesinden elimiz boş döndüğümüz 1992'de, 20 yıl önceki ilk dünya çevre zirvesinden somut sonuçlar beklemek gerçekçi olmazdı. Fakat Stockholm Konferansı, çevre duyarlılığının gelişimine büyük bir ivme kazandırarak çevre konusunda elde edilebilecek oldukça somut kazanımların yolunu açmıştır.

ORTAK GELECEĞİMİZ

Birleşmiş Milletler, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporu, Birleşmiş Milletler düzeyinde ortaya çıkarılan üçüncü önemli belgedir. İlk ikisi *Brandt Komisyonu Raporu* (Yaşamı Sürdürebilme Programı) ile

Palme Raporu (Ortak Güvenlik Raporu) dur. "Ortak Geleceğimiz" ise, BM düzeyindeki üçüncü küresel rapor olması bakımından, Birleşmiş Milletlerin çevreye verdiği önemin göstergesidir.

BM Genel Kurulu, 1983'te, "Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu" (World Commission on Environment and Development) adıyla bir komisyon kurmayı kararlaştırmıştır. Bu komisyon, Gro Harlem Brundtland başkanlığında 4 yıl süren bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonunda ortaya çıkan rapor 1987'de yayımlanmıştır. BM Genel Kuruluna sunulan rapor, oybirliği ile kabul edilmiştir.

Rapor Nasıl Oluştu?

BM Genel Kurulu, 1983'te Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonundan, "Değişmenin Global Gündemi" konulu bir çalışma yapmasını istemiştir. Gündemin, aşağıdaki dört temel nokta üzerinde biçimlenmesi isteniyordu.

"2000 yılında ve ötesinde sürdürülebilir bir kalkınma sağlayabilecek uzun vadeli çevre stratejileri önermek;

Çevre konusunda duyulan kaygıları yönlendirip gelişmekte olan ülkeler arasında olduğu gibi, ekonomik ve sosyal gelişmenin çeşitli düzeylerinde bulunan ülkeler arasından da daha büyük bir işbirliği sağlayarak, insanları, kaynakları, çevre ve gelişme etkileşimlerini dikkate alan ortak ve birbirini destekleyen amaçların belirlenmesini mümkün kılacak yollar önermek;

İnsanlığın çevreyle ilgili kaygıları konusunda daha etkili eylemlerde bulunabileceği yol ve yöntemler bulmak;

Uzun vadeli çevre konularına, çevreyi korumak ve zenginleştirmekle ilgili sorunlara dönük gözlemlerin tanınmasına yardımcı olmak, önümüzdeki birbirini izleyecek on yılların uzun vadeli eylem gündemini oluşturmak, dünya toplumunun beklenti ve amaçlarını belirleyip bu gündemi bunlar üzerine temellendirmek."

BM Genel Sekreteri, bu görevi Norveç Başbakanı G.H. Brundtland'dan istemiş ve komisyon, başkanlığını ona önermiştir. Bayan Brundtland bu öneriyi aldığı sıradaki duygularını şöyle açıklamaktadır:

"... söz konusu görev ve sorumluluğun kolay ve sıradan bir görev olmadığını bilincindeydim. Genel Sekreterin istediği, gerçekdışı ve olmayacak bir şey gibi görünmekteydi. Ama diğer taraftan, önemli global sorunlarla etkili şekilde başa çıkmaktaki yeteneksizliğimiz konusunda uluslararası giderek yayılmaya başlayan çaresizlik ve karamsarlık duygularının da bir ifadesi sayılabilirdi.

İşte bu durum, zorlayıcı bir gerçektir ve görmezlikten gelinmesi de kolay değildi. Ciddi kaygılara henüz yanıt bulunamamış olduğuna göre, o yanıtları aramayı sürdürmekten başka seçenek de yoktu."

G.H. Brundtland, geçmişinde, çevre bakanlığı yaparak başbakanlığa gelmiş tek addı. Brandt Komisyonunda kuzey-güney sorunları üzerine yapmış olduğu çalışmalar, Palme Komisyonunda güvenlik ve silahsızlanma konusunda edinmiş olduğu deneyim ile Bayan Brundtland, bu önemli görevi başatabilecek bir kişiydi.

Bayan Brundtland, Ortak Geleceğimiz raporuna yazdığı önsözde dünyanın içinde bulunduğu durumu şöyle açıklamaktadır:

"Tüm resmi ağızlar umut vermekte, fakat zengin ve yoksul ülkeler arasındaki büyüyen uçurumu daraltmak konusunda gerçekten umut veren hiçbir eğilim, hiçbir program veya politika göze çarpmamaktadır. Üstelik gelişmemizin bir parçasını oluşturan silahlar, milyonlarca yıldan beri evrimin izlediği rotayı sapırtabilecek, atalarımızın asla tanımayacağı bir gezegen yaratabilecek güçtedir."

Dünyamızın çevresel bunalıma doğru adım adım yaklaştığı yıllarda Ortak Geleceğimiz Raporu, 2000'li yılların gündemini oluşturmayı ve kaçınılmaz kötü sonu engellemeyi amaç edinmiştir. Gerçekten de dünyamızı bir çevre bunalımı beklemektedir. Raporla ilgili çalışmaların sürdüğü dört yıl içinde dünyamızın, hatta Türkiye'nin başına gelenler bile, bu kötü sonun habercisidir.

- Türkiye'nin işlenen arazilerine (28.5 milyon hektar) yakın miktarda toprak (yaklaşık 25 milyon hektar), çölleşmiştir.

- Ülkemizin toplam orman alanlarının iki katından fazlası yok olmuştur.

- Ülkemizin toplam nüfusundan fazla insan (yaklaşık 60 milyon), kötü beslenme ve içme suyu yetersizliğinden yaşamını yitirmiştir.

- Nüfusumuzun yarısından çok insan, yalnızca Afrika'da açlık tehdidiyle karşı karşıya kalmış ve 1 milyona yakını da açlık yüzünden ölmüştür.

- Bütün bu sorunların temelinde yatan insan ise, sözü edilen dört yıl içinde çeyrek milyardan fazla artmıştır.

Ortak Geleceğimiz, işte bu tablonun ayırımında olarak, bu kötü gidişe çözüm yolları bulmak için en önemli çabalardan birisidir.

Ortak Geleceğimiz

Rapor, üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde "Ortak Kaygılar", ikincide "Ortak Önlemler" sıralanmaktadır. Son bölümde ise "Ortak Çabalar" üzerinde durulmaktadır.

Komisyon görüşünün bulunduğu bölümde "sürdürülebilir kalkınma" başlığı altında şunlar yazılıdır.

"İnsanlığın kalkınmayı sürdürülebilir kılacak gücü vardır. Kaynakların bugünkü gereksinimlere yetmesini sağlarken, gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağını ellerinden almamak mümkündür. Sürdürülebilir kalkınma kavramının içinde bazı sınırlamalar vardır. Kesin değil ama, teknolojinin, çevre kaynaklarının sosyal organizasyonunu, insan etkinliklerinin biyosferin emip yok edebilme yeteneğinin getirdiği sınırlamalar vardır. Fakat teknoloji de, sosyal organizasyon da, ekonomik büyümenin yeni bir çağını başlatabilecek biçimde yönetilebilir, iyileştirilebilir. Komisyonun kanısına göre, gittikçe yaygınlaşan yoksulluktan kaçınmak artık mümkün değildir.

Yoksulluğun kötülüğü kavram boyutunda kalmamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ile herkesin temel gereksinimlerini karşılamak, herkesin daha iyi bir hayata ilişkin beklentilerini gerçekleştirmek fırsatına kavuşturulması söz konusudur. Yoksulluğun içine işlediği bir dünya, hem çevresel, hem de her türlü faciaya her zaman açıktır.

Sürdürülebilir küresel kalkınma, nispeten daha varlıklı olanların, gezegenin çevresel olanakları ölçüsünde bir yaşam biçimi edinmesini gerektirir. Bunun bir örneği enerji kullanımında bulunabilir. Ayrıca hızla artan nüfus, kaynaklar üzerindeki baskıyı artırıp yaşam standardındaki iyileşmeyi yavaşlatabilir. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınmanın izlenebilmesi için, nüfus hacminin büyümenin ekosistemdeki üretim potansiyeliyle uyumlu olması şarttır.

Bununla birlikte, sürdürülebilir kalkınma sabit bir uyum değil, daha çok bir değişimdir. Bu değişim içinde kaynakların iletilmesi, yatırımların yönlendirilmesi, teknik gelişmenin yönlendirilmesi ve kurumsal değişme, hem bugünün, hem de geleceğin gereksinimleriyle tutarlı olmalıdır. Biz bu sürecin kolay veya basit olduğunu iddia etmiyoruz. Çok acı kararların verilmesi şarttır. Böyle olunca da son çözümlemede, sürdürülebilir kalkınmanın siyasal iradeye bağlı olduğu ortaya çıkar."

"Ortak Kaygılar" bölümünde ise "sürdürülebilir kalkınma" kavramı şöyle tanımlanıyor;

"Sürdürülebilir kalkınma bugünün gereksinimlerini gelecek kuşakların da kendi gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır." İçinde iki kavram vardır:

** "Gereksinim" kavramı, özellikle dünyadaki tüm yoksulların temel gereksinimleri kavramı, ki buna her şeyden çok öncelik verilmelidir.*

** Çevrenin bugünkü ve gelecekteki gereksinimleri karşılayabilme yeteneğine teknolojinin ve sosyal örgütlenmenin getirdiği sınırlamalar kavramı."*

Bu çok yönlü yaklaşım, raporun en önemli üstünlüklerinden birisidir. Özellikle "sanayi" başlığı altında yer alan "DAHA AZLA DAHA FAZLA ÜRETMEK" önerisinin, adım adım yaklaşan çevresel bunalımın atlatılabilmesi için çok yerinde ve yaşamsal bir zorunluluk olarak düşünülmesi gerekir,

Ortak Geleceğimiz raporu, çevre ile kalkınmayı bir ikilem gibi gören egemen siyasal söyleme güçlü bir meydan okumadır. Bu yönüyle de haklı bir üne kavuşmuş, hak ettiği biçimde de çok olumlu yankılar almıştır.

Raporda, çevreyi kalkınmanın kaynağı ve sınırı olarak gören "sürdürülebilir kalkınma" anlayışının ötesinde birçok öneri bulunmaktadır. Barışın korunması, müştereklerin ortak yönetimi, besin güvenliği, uluslararası işbirliğinin zorunluğu ve kurumsal değişiklikler konusunda çok ciddi öneriler ile Ortak Geleceğimiz raporu, 2000'li yılların gündemini oluşturarak görevini başarıyla tamamlamıştır.

Raporun "EK 1" bölümünde yer alan ve komisyonunun "Çevre Hukuku Uzmanlar Grubu" tarafından kabul edilen ÇEVRE KORUMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HUKUKİ İLKELERİ'ne ilişkin öneri özeti ise, Ortak Geleceğimiz raporu ile ilgili tartışmalarda göz ardı edilen çok değerli bir çalışmadır. Bu kısa öneriyi de burada anmakta yarar var. Öneri özeti şöyle:

ÇEVRE HUKUKU
WCED (DÇKK)'NİN ÇEVRE HUKUKU UZMANLAR GRUBU
TARAFINDAN KABUL EDİLEN
ÇEVRE KORUMA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HUKUKİ
İLKELERİ ÖNERİ ÖZETİ

I. GENEL İLKELER, HAKLAR VE SORUMLULUKLAR

Temel İnsan Hakkı

1. Bütün insanların sağlık ve refah için yeterli bir çevre temel haklarıdır.

Kuşaklararası Eşitlik

2. Devletler çevreyi ve doğal kaynakları bugünün ve geleceğin kuşakları yararına hem koruyacak, hem de kullanacaktır.

Koruma ve Sürdürülebilir Kullanım

3. Devletler, biyosferin işlerliği için şart olan ekosistemleri ve ekolojik süreçleri sürdürecektir, biyolojik çeşitliliği koruyacak, canlı doğal kaynaklarla ekosistemlerde optimal sürdürülebilir ürün ilkesine uyacaktır.

Çevre Standartları ve Denetleme

4. Devletler yeterli çevre koruma standartları koyacak, çevre kalitesi ve kaynak kullanımındaki değişiklikleri denetleyecek, bu konuyla ilgili verileri yayımlayacaktır.

Çevre Ön Değerlendirmeleri

5. Devletler çevreyi veya doğal kaynakların kullanımını önemli ölçüde etkileyecek faaliyet önerilerine çevre ön değerlendirmeleri uygulayacak veya uygulanmasını şart koşacaktır.

Ön İhbar, Olanak ve Süreç

6. Devletler planlanan faaliyetten önemli ölçüde etkilenebilecek bütün kişileri zamanında haberdar edecek, onlara idari ve kazai süreçlere ulaşmada ve sürdürmede eşit hak tanıyacaktır.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Yardım

7. Devletler korumayı, gelişme faaliyetlerinin planlama ve uygulanmasının ayrılmaz bir parçası olarak alacak, diğer devletlere, özellikle gelişmekte olan ülkelere, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi için yardım edeceklerdir.

Küresel İşbirliği Zorunluluğu

8. Devletler, yukarıdaki hak ve yükümlülüklerin uygulanmasında öteki devletlerle iyi niyetli işbirliği yapacaktır.

II. SINIRAŞIRI DOĞAL KAYNAK VE ÇEVRE MÜDAHALELERİNE İLİŞKİN İLKELER, HAKLAR VE YÜKÜMLÜLÜKLER

Mantıklı ve Hakça Kullanım

9. Devletler sınıraşırı doğal kaynakları mantıklı ve hakça kullanacaktır.

Önleme ve Azaltma

10. Devletler çevreye önemli ölçüde zarar verebilecek bütün sınıraşırı müdahaleleri önleyecek ya da azaltacaktır. (Fakat bu yükümlülük, madde 11 ve madde 12'deki ayrıcalıklar çerçevesindedir.)

Kesin Yükümlülük

11. Devletler tehlikeli, fakat yararlı etkinlikleri uygularken bütün akılcı ve önleyici tedbirleri alarak riski sınırlayacak büyük çapta sınıraşırı zararları, o etkinlikler sırasında zararı bilinmese bile gerçekleştiğinde, telafi edici tazminat verecektir.

Önlemenin Maliyeti Zararı Çok Aştığında Ön Anlaşma

12. Sınıraşırı zararı büyük olan, fakat önleme maliyetinin çok gerisinde kalan etkinlikleri planlar veya bunlara izin verirken, devletler, etkinliklerinin adil koşullar altında sürdürülmesi açısından etkilenen devletle temasa geçecektir.

Ayrım Yapmamak

13. Devletler sınıraşırı doğal kaynak ve çevre müdahalelerinde en az kendi ülkeleri içinde uyguladıkları çevresel davranış ve etki standartlarını uygulayacaktır. (Kendi yurttaşlarına yapamayacağı şeyleri başkalarına da yapmayacaktır.)

Sınıraşırı Çevre Sorunları Üzerinde İşbirliği Yapma Genel Yükümlülüğü

14. Devletler sınıraşırı doğal kaynakların optimal kullanımını sağlamak ve sınıraşırı çevre müdahalelerini etkili şekilde önlemek veya azaltmak için diğer devletlerle iyi niyetli işbirliğine girecektir.

Bilgi Alışverişi

15. Menşe devletler sınırı doğa kaynak veya çevre müdahaleleri konusunda diğeri ilgili devletlere zamanında gerekli bilgileri verecektir.

Ön Değerlendirme ve Bildirme

16. Devletler önemli sınırı etkileri olabilecek planlanmış etkinlikler konusunda diğeri ilgili devletlere önceden ve zamanında gerekli bilgiyi verecek ve bunlarla ilgili çevre değerlendirmesi yapacak veya yapılmasını şart koşacaktır.

Ön Danışma

17. Menşe devlet doğa kaynak veya çevre kullanımında mevcut veya muhtemel sınırı müdahaleler konusunda diğeri ilgili devletlere, erken aşamada ve iyi niyet çerçevesinde danışacaktır.

Çevresel Değerlendirme ve Koruma İçin İşbirliği

Düzenlemeleri

18. Devletler sınırı doğa kaynak ve çevre müdahaleleri konusunda ilgili devletlerle denetleme, bilimsel araştırma ve standart koyma konularında işbirliği yapacaktır.

Acil Durumlar

19. Devletler sınırı çevre müdahaleleri yaratabilecek acil durumlar için ihtiyat planları geliştirecek ve acil durumlar yeraldığında ilgili devletleri derhal uyaracak, gerekli bilgileri aktaracak ve bu devletlerle işbirliği yapacaktır.

Eşit Ulaşım ve İşlem

20. Devletler doğa kaynak veya çevre kullanımında sınırı müdahalelerden etkilenmiş veya etkilenebilecek bütün kişilere idari ve yargısal işlemlerde eşit ulaşma, hukuki olanak ve eşit işlem hakkı tanıyacaktır.

III. DEVLET SORUMLULUĞU

21. Devletler çevre konusunda uluslararası bir yükümlülüğü çiğneyen etkinlikleri durduracak ve meydana gelen zararı ödeyecektir.

IV. ANLAŞMAZLIKLARIN BARIŞÇI ÇÖZÜMÜ

22. Devletler çevre anlaşmazlıklarını barışçı yollarla çözecektir. Bir çözüm üzerinde veya öteki anlaşmazlık uzlaşmalarında 18 ay içinde anlaşma sağlanamadığı takdirde, anlaşmazlık arabuluculuğa yansıtılacak, yine de çözülmezse, ilgili devletlerin herhangi biri tarafından hakemliğe veya kazai çözüme başvurulacaktır.

RİO ZİRVESİ

1972 Stockholm Konferansından tam 20 yıl sonra, çevre konusı, yüksek düzeyde ve geniş kapsamlı uluslararası toplantının gündemini oluşturdu.

Rio Zirvesi, dünyada küreselleşmenin, yumuşamanın yaşandığı ve yeni kavramların tartışıldığı günlerde toplandı.

Çevre konusunda duyarlı olan herkes Rio Zirvesinde, ÇEVRE DEVRİMİ-ÇEVRESEL GÜVENLİK-EKOLOJİK VERGİ-ÇEVRE HAKKI-KALKINMA HAKKI gibi yeni kavramların netleştirilmesini, genel kabulünü bekledi. Gelgelelim, Rio Zirvesinin gündeminde yer alan kimi konularda bile somut kazanımlar elde edilemedi. Ancak böyle bir beklentinin fazla iyimserlik olacağı, toplantı öncesi tartışmalardan belli olmuş, Stockholm toplantısından daha ileri sonuçlar almanın zor olacağı anlaşılmıştı. Çünkü, kuzey ülkelerinin özveriden uzak yaklaşımı, Rio'da da gözlemlendi. Bu ülkeler, gezegenimizin içinde bulunduğu çevre bunalımının oluşumundaki olumsuz katkılarını görmezden geldiler. Güney ülkelerinin de bu bunalımın bütün kötü sonuçlarının giderilmesi için, en fazla katkının kuzey tarafından yerine getirilmesini, ortak değerlerden eşit ölçüde yararlanmayı istedikleri anlaşıldı. Ancak Rio'da bu açmazı çözümlmek konusunda ciddi bir başarı elde edilemedi.

Zirvenin gündeminde dört başlık vardı:

1. Rio Deklarasyonu,
2. İklim Değişikliği Sözleşmesi,
3. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
4. Gündem 21.

Rio Deklarasyonu, çevre ve kalkınma konusunda temel ilkeleri belirlemeye çalışan ve yeni kavramları tartışan bir belgedir. Belgede, çevrenin yeni bir ekonomik sistem üzerine oturulmasında uzlaşmaya varmak, çevre-ekonomi ilişkisini günümüz gerçeklerine göre kurmak gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Yeni bir vergi anlayışını (çevresel vergi) benimsemek, kirletici etkinlikleri daha çok vergilendirmek konusunda somut adımlar atılması sağlanamamıştır.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, ulusal ve uluslararası biyolojik kaynakların korunmasını hedeflemektedir. Sözleşme, Türkiye gibi biyolojik kaynakları çok zengin ülkeler için ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü Avrupa'da yetişen 1200 bitki türünün dörtte biri sadece Türkiye'de yetişmektedir.

İnsanlık, kendisinin de bir parçası olduğu doğanın tüm varlıklarının ortaklığını, gelecek kuşaklar için korunması gerektiğini öğrenmek ve kabul etmek zorundadır. Yani, insanoğlu çevre yaklaşımını "insan merkezli" (egosantrik) olmaktan çıkartıp "çevre merkezli" (ekosantrik) duruma getirmelidir.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin ülkemiz tarafından kabul edilmesi olumlu bir adımdır. Fakat, 150'den fazla ülkenin sözleşmeyi imzalamasına karşı ABD'nin Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesini imzalamaması, az gelişmiş ülkelerdeki gen ticaretinin engellenememesi sonucunu doğuracağı için sözleşmenin uygulanması açısından büyük bir engel oluşturacaktır.

Gündem 21 ise, başta çevre-kalkınma ilişkisi olmak üzere temel konularda 21. yüzyıla uzanan zaman dilimi için hazırlanan bir eylem planıdır. Bu eylem planının;

1. Sosyal ve ekonomik,
2. Kalkınma,
3. Etkin grupların rolünü güçlendirme,
4. Uygulama mekanizmaları olmak üzere dört boyutu vardır.

Türkiye, "Gündem 21" eylem planını imzalamıştır.

Çevre konusunda yeni finansman kaynaklarının arandığı Gündem 21 için, en önemli kaynak, askeri harcamalar olmalıdır. Dünyanın güvenlik sistemi yeniden tanımlanmalıdır. Tehdit, artık siyasal ya da askeri değil, çevreseldir. Gündem 21'in

yaşama geçirilmesinde bu gerçeklerin gözden uzak tutulması gereklidir.

Dünyanın yeni düzeni göz önüne alındığında uluslar, askeri harcamalarında indirim yaparak tasarruf edilecek kaynakları gezegenin savunmasına ayırmalıdır. Oysa, bugün yılda 900 milyar dolar askeri harcamalar için, yani çevreyi yok etmek amacı ile gözü kapalı ayrılırken, azgelişmiş ülkelere çevre koruma amaçlı olarak yılda 70 milyarı verip vermemek konusu tartışılmaktadır. Halbuki, bu 900 milyar doların yüzde onu bile her yıl çevre için ayrılrsa, dünyanın sessiz sedasız yok olması engellenebilir.

Gündem 21 eylem planının dünya anayasası için bir başlangıç oluşturması için çaba gösterilmesi, artık zorunludur.

Rio'nun, Türkiye'yi en çok ilgilendiren yönü, İklim Değişikliği Sözleşmesi'dir. Bu sözleşmenin amacını; global ısınma ve iklim değişikliğine yol açan karbondioksit ve diğer gazların atmosfere bırakılma oranlarının azaltılması ve bu konuda gelişmekte olan ülkelere yeni finansman kaynakları yaratılması oluşturmaktadır.

Sözleşmenin uygulanmasında gelişmiş ülkelere daha fazla özveri düşmekte, bu tür gazların atmosfere bırakılmasında 1990 ölçülerine inilmesi öngörülmektedir. Türkiye, bu sınıra uyması gereken gelişmiş bir ülke olarak kabul edildiğinde, ortaya büyük bir adaletsizlik çıkmaktadır. Örneğin, Türkiye'nin yılda 190 milyon ton olan karbondioksit emisyon miktarı, 1990 itibarı ile ABD için 5.5 milyar ton, Japonya için 1 milyar ton ve Almanya için 800 milyon tondur.

1990 ölçülerine inildiğinde, ABD'ye 5.5 milyar ton karbondioksit çıkışı olanağı tanınmaktadır. Türkiye ise 190 milyon tonda kalacaktır. Yani sözleşmeyi kabul ettiğimizde enerji üretmede, sanayide ve kalkınmada ciddi bir sınırlama ile karşı karşıya kalacağımız açıktır.

Bunun yanında, çevre konusunda kaynağa gereksinimimiz bulunurken, gelişmekte olan ülkelere kaynak transferi yapmak durumunda kalmamız da söz konusu olacaktır.

Gelişmiş ülkeler ve ABD, İklim Değişikliği Sözleşmesine taraf olmuştur. Bunun nedeni ise, karbondioksit emisyonu konusunda 1990 değerlerinin sınır olarak öngörülmesidir. Gelişmiş bir ülkeye, gelişmekte olan bir ülkeden onlarca kat fazla karbondioksit emisyonu sınırı verilmesinin mantığını açıklamak güçtür.

"İklim Değişikliği Sözleşmesi"nin bu olumsuzlukları nedeniyle Türkiye, sözleşmeyi imzalamamıştır. Türkiye sözleşmedeki amacı benimseyen bir ülke olmasına karşın, sözleşmedeki konumumuz nedeniyle İklim Değişikliği Sözleşmesine taraf olamamıştır. Sözleşmedeki konumumuz değiştirildiği takdirde, sözleşmeye taraf olan 150'den fazla ülkenin arasına girmemiz bir zorunluluk olacaktır.

Rio Zirvesi, dünyamızın yaşadığı çevre bunalımının ortadan kaldırılabilmesinin kolay bir iş olmadığını göstermiştir. Ülkelerin çevre konusunda daha gerçekçi, duyarlı; gelecek kuşakları, bugünün kuşaklarını ve ekonomik çıkarları kadar düşünerek hareket etmeleri gerçekleşmez ise; en sevdiğimiz için bile bir yenisini yaratamayacağımız dünyamız yok olup gitme tehlikesi ile baş başa kalacaktır.

Ülkeler, 1970 sonrasında, 20 yıl içinde bir kez düzenlenen çevre konferanslarında bir araya gelmiştir. Bu süre içinde başta Birleşmiş Milletler olmak üzere birçok uluslararası kuruluş, çevre ile ilgilenmiş, uluslararası uzmanlık kuruluşları oluşturulmuş, bölgesel örgütlenmeler, gönüllü kuruluş örgütlenmeleriyle belirli bir noktaya gelinmiştir. Bugün için örgütlenme ya da araç eksikliğinden söz etmek mümkün değildir. Bu konuda olumlu adımlar atılmıştır, ancak sorunları çözüme kavuşturacak ya da yeni sorunların ortaya çıkmasını önleyecek yaklaşımlar ve ortak tavır henüz yakalanamamıştır.

Nüfus artışıyla yapılan mücadele henüz tam başarıya ulaşmadığı, daha doğrusu gelişmemiş ülkelerde hiç başarılı olamadığı için, sadece bu artıştan kaynaklanan bir dizi sorun, bunların başındaki uluslararası eşitsizlik ve kalkınma sorunu, insanlığı bir türlü çözüm noktasına getirememiştir.

KUZEYİN ÇÖPLERİ

Kuzey ülkelerinin çevre konusundaki ikiyüzlü tavrı, her şeye karşın sürmektedir. Son dönemde iyice geliştirdikleri kirletici sanayilerini ve çöplerini güney ülkelere aktarmaktadırlar. Gelişmiş ülkeler yönünden son zamanların en önemli keşfi, gelişmemiş ülkelerin çevrelerini kirleterek kendi çevrelerini koruyacakları gerçeğidir. Bu anlayışla, "kirli" sanayilerini ve çöplerini güney ülkelere aktarmaktadırlar. Geçtiğimiz yıllarda GİNE, NİJERYA gibi birçok azgelişmiş ülke, bu tür aktarımlardan kaynaklanan sorunlar yaşamıştır.

Böylesi sorunlardan en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye'dir. Ülkemiz 1988'in son aylarından beri, zaman zaman zehirli varillerden başlayarak atık taşıyan gemiler, zehirli ve zararlı atık ithal eden şirketler olaylarını yaşadı, belki de yaşamaya devam edecek. Karadeniz tümüyle böyle bir baskının açık tehdidi altında, bulunmaktadır. Türkiye, boğazlarını bu amaçla gerçek anlamında denetlemediği için Karadeniz'e hangi gelişmiş ülkenin ne kadar zarar verdiği bilinmemektedir.

Türkiye, çağdaş sömürgeci anlayışın saldırısı altında olduğu gerçeğini henüz tam anlamıyla kavrayamamıştır. Türkiye ve bütün gelişmekte olan ülkeler, günümüzün bu gerçeğini kavramak ve ona göre önlem almak zorundadır.

Türkiye ya da güney ülkeleri *çöplük* değildir.

Dünyanın bir yarısını kirleterek öbür yarısını temiz tutmak olanaksızdır.

"Çöplük ülkeler" anlayışı, günümüzde kuzey-güney çelişmesini en açık şekliyle anlatabilen bir örnektir. Bütün karşı koymalara ve eleştirilere karşın sürmektedir. Sadece bu olayın irdelenmesi, hangi anlayışların değişmesini ve neler yapılması gerektiğini ortaya koyabilecek genişliktedir.

Kuzey ülkeleri, güneyin nasıl sıkıntıda olduğunu, en kes-tirme ifadesiyle paraya gereksinimini bildikleri için, onları bir tercihe zorlamaktadırlar: Ya zehir, ya da yoksulluk. 80'li yılların ikinci yarısında Afrika ülkeleri bu tercih baskısını en ağır biçimde yaşamıştır. Bir kısım Afrika ülkeleri atık ithal için resmi anlaşmalar yapabilecek noktaya gelmiştir. Sonunda Afrika Birliği Örgütü devlet başkanları 1988 Mayısında yaptıkları toplantıda; "SANAYİ VE NÜKLEER ARTIKLARIN AFRİKA'YA BOŞALTILMASINI AFRİKALILARA KARŞI GİRİŞİLMİŞ BİR CİNAYET OLARAK KABUL ETTİĞİMİZİ İLAN EDER, BU TÜR ARTIKLARIN HERHANGİ BİR YOLLA AFRİKA'YA SOKULMASI İŞİNE KARIŞAN BÜTÜN TOPLUMLARI KINARIZ. DAHA ÖNCE KİRLETMİŞ OLDUKLARI BÖLGELERİ DERHAL TEMİZLEMELERİ GEREKLİDİR" kararını aldılar.

Bu tepkilere karşın çağdaş sömürgeci anlayışın baskısı sürüyor.

Sanayileşmiş ülkeler, kendi toplumlarının çeşitli nedenlerle tepki duydukları ve üretim maliyeti giderek artan sanayilerini, gelişmekte olan ülkelere satmayı sürdürüyorlar. Gelişmiş ülkelerde oluşan çevre bilinci ve çevre kirliliğinin giderek daha geniş halk kitlelerinin karşı koymasıyla karşılaşması ile daha iyi bir çevre, daha iyi yaşam koşulları için verilen mücadele çerçevesinde bu ülkelerdeki "kirli" sanayiler ülkeyi terke zorlanmaktadır. Yoğun çevre kirliliği yaratan kimya, kâğıt, petrol, çimento, tekstil, otomotiv gibi sanayiler kötü bir çifte standart anlayışıyla güney ülkelerine satıldı ve satılmaya devam ediyor.

Bu satışta ayrıca katı bir çifte standart uygulandığının açık örneği, Hindistan'da Bhopal'de yaşanmıştır. 1984'te Hindistan'ın Bhopal kentinde Union Carbide adlı ABD kimya teke-line ait fabrikada depo tanklarından birinin patlamasıyla

çevreye yayılan "metil izosiyanür" gazı; 2500'ün üzerinde ölüm ve on binlerce yaralanmaya yol açmıştı. Yapılan araştırmada güvenlik önlemlerinin gereken standartların altında olduğu saptandı. Oysa aynı şirketin Virginia'daki fabrikasında güvenlik, otomatik kumanda sistemi ile sağlanmakta ve kullanılan teknik de Bhopal'dekinden çok daha ileride bulunmaktadır.

Üçüncü Dünya Ülkelerindeki petrol tesisleri de bir başka çifte standart örneğidir. Bu ülkelerdeki tesislerde güvenlik önlemleri ve çalışma koşulları çok geridir. Bu nedenle de kazalar artmakta, üretim sonucu oluşan çevre kirliliği halkın sağlığını önemli derecede etkilemektedir. Örneğin, TEXACO Şirketi tesislerinden Nijerya Deltasına yayılan 400.000 varilden fazla petrol, yaklaşık 230.000 insanın cilt, göz ve sindirim rahatsızlığına yakalanmasına ve 320 köyün içinde bulunduğu bir çevrenin bozulmasına neden olmuştur.

Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmeleri gerçek anlamda fiziksel bir planlamaya bağlanmadığı için, kuzey ülkelerinin sanayi tesisi satışı uygulamaları, bu ülkelerdeki tarım alanlarının endüstriyel yerleşimde kullanılarak yok olması sonucunu da doğurmaktadır.

Güney ülkelerinde ulaşım henüz istenilen düzeyde gelişmediği için, sanayi kuruluşlarının yer seçiminde belirli tercihler dikkate alınıp yola, limana yakınlık düşünülürken, tarım toprağının korunması hiç düşünülmemektedir.

Türkiye de bu alanda tarım arazilerini geliş güzel kullanan ve gelişmiş ülkelerin bu konudaki baskısını yaşayan ülkelerden biridir. Ülkemizde tarım dışı amaçla kullanılan tarım arazileri Çukurova'da 50.000 hektar, Bursa'da 47.400 hektar, Gediz Ovasında 3.600 hektar, İstanbul'da 148.000 hektardır. Bu kıyımın en son örneği TOYOTA Fabrikasının Sakarya İlinde Karaabdiler Köyü yakınlarında 647.776 m² 'lik I. sınıf tarım toprağı üzerine kurulmasına izin verilmesidir.

Bütün bu anlatıklarımız çevre duyarlılığında dünya çapında oluşan bilince, sorunlara çare bulma isteğine karşın, henüz ortak tavır noktasına gelinmediğini göstermektedir.

Uluslararasıda geçerli olan işbirliği istenilen sonuçları vermemekte, daha açığı bu birliktelikleri oluşturan ulusların birbirlerine karşı dürüst davranmamaları söz konusu olmaktadır. Bu nedenle, öncelikle kuzey ülkelerinin uluslararası işbirliğinde kendilerine düşen görevi gerçekten kabul ederek dünyada hem kalkınmayı, hem de çevre korumayı gerçekleştirecek bir tavır içine girmeleri gerekir. Temel sorun sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmektedir. Kuzey ülkeleri kendi kalkınmalarını tamamlamış olmakla, kendilerini gezegenimizin sorunlarından soyutlanmış sayamazlar. Sürdürülebilir kalkınma; ülkeler arasındaki eşitsizlik, kaynakların tüketilmesi gibi sorunlar çözümlenebildiğinde ve uluslararasıda yeni bir işbirliği anlayışı geliştiğinde sağlanabilir.

Burada da asıl görev zengin kuzey ülkelerine düşmektedir. Bu açıdan bakıldığında uluslararası yasalar yeniden düzenlenmelidir.

Dünyanın yeni gerçekleri karşısında uluslararası işbirliğine nasıl yeni bir anlam vermek ve bunu çevresel bunalım temeline oturtmak gerekiyorsa, doğal olarak bu yeni işbirliğinin yasalarını da yeniden oluşturmak zorunludur.

Hem yaşanan yeni ilişkiler, hem çevre korumada giderek artan uluslararası sorumluluk, uluslararası alanların yönetimi, çevre sorunlarının ulusal sınırları aşması, bu tür düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. Nasıl iç hukuk çevre sorunlarının gelişiminde yetersiz kalmaktaysa, uluslararası hukuk da yeni gelişmelere yanıt verememektedir.

Ancak yasaların kâğıt üzerinde kalmaması ve yaşama geçirilebilmeleri bunları uygulayacak olanların iyi niyeti ve ulusların bu yasalarla kendilerini bağlı saymalarıyla gerçekleşir. Öncelikle kuzey ülkelerinin bu yaklaşımı benimsemeleri ve açıkça bunu uygulamaları gerekir. Çünkü, yürürlüğe konulması gereken uluslararası yasalar hem çevre korunmasında etkinliği ve sürekliliği sağlayacak, hem de kalkınmayı sürekli kılacaktır. Bir başka deyişle çevre korumanın ve sürdürülebilir kalkınmanın yeni hukuki ilkeleri belirlenecek ve buna uygulanabilirlik kazandırılacaktır.

Uluslararası yasalar neleri kabul etmelidir?

- Bütün insanların sağlık ve refah için yeterli bir çevre temel haklarıdır.

- Devletler çevreyi ve doğal kaynakları bugünün ve geleceğin kuşakları yararına koruyacak ve kullanacaklardır.

- Devletler korumayı, gelişme etkinliklerinin planlama ve uygulamasının ayrılmaz parçası olarak alacak, diğer devletlere, özellikle gelişmekte olan ülkelere, çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi için yardım edeceklerdir.

Bu ilkeler, Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu "Ortak Geleceğimiz" raporunun hukuk ilkeleri önerileri arasında yer almaktadır. Bütün bunlardan başka, uluslararası yasaların kabul etmesi ve bütün ülkeleri uygulama zorunluğu içine sokması gereken başkaca temel ilkeler de şunlar olmalıdır:

- Çevrede ciddi kirliliğe ya da zarara yol açan malların uluslararası ticaretinin yasaklanması,

- Güney ülkelerinin çevre korumaya yönelik harcamalarının kuzey tarafından karşılanması,

- Güney ülkelere verilen dış yardımların ve borçların sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde çevre koruma amaçlı kullanımı.

İnsanlık böyle bir sorgulama ile belirttiğimiz yeni bir uluslararası işbirliği anlayışına ulaşırsa ve buna uygun uluslararası yasalar düzenlenip uygulamaya konulursa, ancak böylelikle çevre koruma alanında uluslararası yükümlülük altına girilebilir ve ortak eylemler yapılabilir. Bugün çok yerel çevre olayları dışında, insanlığın genellikle bir ortak eyleme girmesi mümkün olamamaktadır. Bugünün uluslararası kuruluşlarını da işte bu bakışla sorgulamak gerekir.

Daha önce belirtildiği gibi, uluslararası kuruluşlarından Birleşmiş Milletler Örgütünün oluşturduğu Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun Ortak Geleceğimiz raporu, bugüne kadar uluslararası düzeyde yapılan en önemli çalışmalardan birisidir. Çağın gerçeklerini kavrayarak yerleşik kuralları sorgulayan, günümüze ve geleceğe önemli katkısı olan bir belgedir.

ÇEVRE VE EKONOMİ

İnsanlığın çevre sorunlarına bakışını değerlendirdiğimizde, bu konudaki tüm tartışmaların eskiden beri "çevre mi, ekonomi mi?" noktasında yoğunlaştığını görürüz. Bir anlamda bu tartışma, çevre sorunlarına yaklaşımın tarihini de oluşturur.

Bu sürece kısaca bir göz atarsak; I. Dünya Savaşı sonrası hızlanan ve II. Dünya Savaşından sonra ülkelerin tek hedefi durumuna gelen GSMH'nin yükseltilmesi amacı, bir "büyüme miti"ne dönüştü. "Ne pahasına olursa olsun kalkınma" anlayışı, özellikle II. Dünya Savaşından sonra tüm dünyada etkin ve geçerli oldu. Kalkınmacı anlayışın uluslararası alandaki yansımaları, eşitsiz gelişmenin yaygınlaşarak belirginleşmesi ve ülkeler arası refah uçurumunu oluştururken, ulusal alanda da gelir dağılımı dengesizlikleri ve büyük çevre tahribatları olarak görüldü. Bunun sonucu olarak, 1970'lerde kalkınmacı anlayış eleştirilmeye başlandı. Eleştirilerin temelinde de nüfus artışı ve nüfus artışının yarattığı çevre yıkımı vardı.

Kalkınmacı anlayış ve "büyüme miti"ni ilk sorgulayan Roma Kulübü oldu. Çevre sorunlarının, çağdaş toplumun geleceğini tehdit ettiği görüşünde olan birçok sanayici, işadamları ve aydınlar, Cenevre'de, Roma Kulübü adı altında toplanarak Massachusetts Teknoloji Enstitüsünden, konuyu bütün yönleriyle ele alan bir rapor istediler. *Meadows Raporu* olarak da adlandırılan ve 1972'de BÜYÜMENİN SINIRLARI adı ile dünya kamuoyuna açıklanan rapor, gelecek için çok karanlık bir tablo çiziyordu. Raporda, doğal kaynakların tükenmekte olduğu ve çevrenin yaşanabilirlik niteliklerini 150 yıl geçmeden yitirebile-

ceği kestiriliyordu. Çare olarak ise çevreyi korumak için gelişmenin ve nüfus artışının durdurulması, yani "sıfır büyüme" öneriliyordu.

Bu rapor, az gelişmiş ülkelerden yoğun tepki aldı. Tekelci sermayenin görüşü olarak bakılan rapor, az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarını kösteklemek için hazırlanmış bir tuzak gibi değerlendirildi.

Böyle bir anlayış, çevre ve ekonomiyi birbirine karşıt iki kavram olarak gören yaklaşımın sonucudur. Ekonomi için çevreyi yok etmeyi tercih eden, çevreyi korumak için kalkınmadan vazgeçebilir. Temeldeki yanlış da budur. Çevre ve ekonomiyi birbirinin karşıtı görmek ve ikisi arasında seçim yapmaya çalışmak, oldukça yanlış bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını durdurmalarından, buna karşılık gelişmiş ülkelerin ulaştıkları sanayileşme düzeyleri ile onları sömürmeye devam etmelerinden başka sonuç veremez. Az gelişmiş ülkelerdeki kontrol edilemeyen nüfus artışı, artan nüfusun doğal kaynaklara baskısı, böyle bir büyüme anlayışını uygulanabilir olmaktan çıkarmaktadır.

Çevre ve ekonomiyi karşıt gören ve "*çevre ya da ekonomi*" seçeneğini önümüze koyan anlayış, Stockholm'de yapılan Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansındaki tartışmalara ve kararlara da egemen olmuştur. Bu konferansta, gelişmekte olan ülkelerin çabalarıyla "en büyük çevre sorunu az gelişmişliktir" anlayışı benimsendi ve "*İnsan Çevresi Deklarasyonu*" yayımlandı.

Çevre ve ekonomiyi birbirinin seçeneği olarak gören anlayış, 1980'lerin ikinci yarısına kadar yaygınlığını korudu. 1980'li yılların ikinci yarısında ise, refah ve mutluluk ölçüsü olarak sadece ekonomik değerlerin alınmasının yanlışlığı tartışılmaya başlandı. Geniş bir toplumsal güvenlik sistemi, dengeli gelir dağılımı, sağlıklı ve dengeli bir çevre gibi ölçütler de, ülkelerin refah ve mutluluk düzeyinin belirlenmesinde göze alınacak ölçütlerden sayılmaya başlandı. Birçok ülke ve uluslararası örgütlenme de çevre-ekonomi dengesini benimseyen politikaları uygulamaya koymaya başladı.

Bu yaklaşımlar, çevre anlayışında devrim niteliği taşımaktadır. Bu çağdaş yaklaşımları içeren kalkınma politikası olarak da "sürdürülebilir kalkınma" (sustainable development) anlayışı ortaya atıldı.

Sürdürülebilir Kalkınma

Çağdaş çevre politikasının ekonomik temeli, *sürdürülebilir kalkınmadır*. Her türlü kararın alınmasında, ekonomik ve çevresel boyutun bütünleştirilmesi anlamına gelen sürdürülebilir kalkınma, bugünün gereksinimlerini ve beklentilerini, gelecek kuşakların gereksinimlerinden ödün vermeksizin karşılama yollarından birisidir.

Daha çok büyüme amacıyla hareket eden ve bu amaca ulaşmak için çevreyi acımasızca yakıp yıkan ekonomi politikası, kalkınmanın kaynağı olarak kullandığı çevrenin ve dolayısıyla kalkınmanın da sonunu getirecektir. Sürdürülebilir kalkınma anlayışındaki "*gelişme*" kavramı; sadece niceliksel gelişmeyi değil, niteliksel gelişmeyi de içermektedir. Niteliksel gelişme, mal ve hizmet üretimindeki fazlalığı değil, mal ve hizmetlerin yüksek standardını, temiz ve sağlıklı bir çevreyi, parayla ölçülemeyen her türlü yaşam kalitesini artırıcı unsuru içermektedir.

Dünya, küresel ekonomiyi tehdit eden bir çevre bunalımının eşiğindedir. Besin için gerekli orman, yeşil alan, balıkçılık ve tahıl alanları gibi ana biyolojik sistemler, endüstri için gerekli olan hammadde çeşitleri, dünyanın birçok yerinde yok olmaktadır. Ucuz petrolü ve ürünlerini sağlamak, eskiye oranla zorlaşmıştır. Dünyanın değişen koşullarına ekonomiyi, ekonomik politikaları ve kalkınma stratejilerini uydurmak gerekir. Ekonomiyi korumak ve sürdürmek isteniyorsa, önce ekonomiyi besleyen çevre değerlerini, çevreyi korumak gerekecektir.

Kalkınmanın süreklileştirilmesi, ülkelerin tek başlarına başarabilecekleri bir iş değildir. Sürebilen bir kalkınma politikası, dünya düzeyinde bütüncül olarak uygulanabilir ve ancak

o zaman başarıya ulaşabilir. 1985-2000 yılları arasında gelişmiş ülkelerin kişi başına GSMH artış hızı eğilimi yüzde 2.5 iken, bu oran dünya ölçeğinde yüzde 1.5 ise, tüketim alışkanlıklarımız sorgulanmazsa, bütün dünya ölçeğinde dengeli kalkınma ve refah ortamı sağlanmazsa, temiz enerji kullanımı yaygınlaşmazsa, nüfus artışı durdurulmazsa, tarım ve orman alanlarımız korunmazsa, israf ekonomisine son verilmezse ve bütün sorunların yaratılmasını tek başına üstlenen "emperyalist" anlayış son bulmazsa, sürdürülebilir kalkınma da başarılamayacaktır.

Kıt kaynakların nasıl kullanılacağı sorunuyla ilgilenen bilim dalı, yalnızca ekonomi değildir. Çevrebilim (ekoloji) de aynı sorunla uğraşmaktadır. Kıt kaynaklarla nasıl üretim yapılacağı ve bu üretimin nasıl bölüştürüleceği, ekonominin konusuyken, kıt kaynaklarla yapılan üretimin süreklileştirilmesi, kıt kaynakların yok edilmesinin önlenmesi ve çevre yıkımının en aza indirilerek ekonomik büyümenin süreklileştirilebilmesinin sağlanmasını da çevrebilimin ilgi alanına sokabiliriz. Ekonomi ve çevrebilim ilişkisi de buradan kaynaklanmaktadır.

Adam Smith'ten bu yana, klasik iktisadın çevreye bakışında "serbest mal" anlayışı egemen oldu. Çevre, "serbest mal" ilan edildi. Zamanla bu kaynakların kıt kaynak olduğu anlaşılmaya başlandı. İlk önce toprak, sonra suyun elde edilmesinin de maliyeti olmaya başlayınca, bunlar serbest mal olmaktan çıktı. Ancak, havanın bölünemez niteliği nedeniyle maliyetinin saptanması ve alınıp satılması söz konusu edilemeyeceği için, hâlâ serbest mal sayılmaya devam edilmektedir.

Liberal ekonomistler, serbest mal olarak gördükleri çevre mallarının tükenme ve yıkımının nasıl önleneceği sorununu görmezden gelmişler, üretim koşulları ile niteliği üzerindeki uğraşlarını, tüketimin niteliğini belirleme konusunda göstermemişlerdir. Çevre sorunlarının ortaya çıkmasının temel nedenlerinden biri de; kâr maksimizasyonuna dayalı, doğal kaynaklar ve çevreyi serbest mal olarak görerek elden geldiğince tüketmeye çalışan ekonomi politikası olmuştur. Her şeye karşın daha çok büyümek ve bunun için daha çok üretmek

amacıyla hareket eden kalkınmacı anlayış; 1917 sonrasında dünyadaki ekonomik ve siyasal düzende fiili olarak yerini alan sosyalist ülkelerce de benimsendi. Özellikle Stalin döneminde kalkınmacı anlayışın yerleşmesi nedeniyle, sosyalist ülkeler de geniş çaplı çevre sorunlarıyla karşılaştılar.

Çevre sorunlarının kaynağı yalnız kapitalist toplum olmakla kalmadı, sosyalist toplumlardaki kalkınmacı anlayış da bu olumsuz çevre koşullarının yaratıcısı olarak tarihte yerini alacaktır.

Ekonomi ve çevre ilişkisi yalnızca çevre sorunlarının yaratılmasında değil, önlenmesinde de gündeme gelmektedir. Çevresel atıkların dönüştürülmesi ve bozulan çevrenin tedavi edilmesinin yanı sıra, çevre kirliliği yaratmayan teknolojiler kullanılmasının da, ekonomi-çevre ilişkilerinin olumlu anlamdaki görüntüleri olarak değerlendirilmesi gerekir. Temiz teknolojilerin seçilerek kullanılması, bu teknolojilerin kullanımının özendirilmesi, kredilendirilip teşvik edilmesi, hep bu anlamdaki çevre ve ekonomi ilişkisinin önemli öğeleridir.

Yaşamak için üretmek; üretmek için de tüketmek zorundayız. Bu nedenle, çevre sorunlarını tümüyle önleyip hiç ortaya çıkmamalarını sağlayacak toplumsal, ekonomik bir düzen hayaldir. Ancak hem üretip tüketerek, hem de çevremizi yok etmeden ve geri dönülmez ölçüde yakıp yıkmadan yaşamak mümkündür. Ayrıca, dünyayı tüketmek istemiyorsak, bunun yolunu da bulmak zorundayız.

Çevre ve Ekonomi İlişkisini Belirleyen Ana Kavramlar

Dışsallıklar; üretim sürecinde ortaya çıkan ve üçüncü kişilere karşılıksız yarar ve maliyet yüklenmesini ifade eden etkinliklerdir. Çevre hizmetlerinden çoğunun bedava mallar olarak algılanması nedeniyle, çevre kalitesini sağlayan hizmetler için piyasalarda fiyat belirlenememektedir. Ancak bu hizmetlere bir fiyat belirlenememesi, bunların bir fiyatının ve değerinin olmadığı anlamına gelmez. İşte dışsallık, ekonomik etkinliklerin piyasa konusu olmayan bütün sonuçlarını ifade etmektedir.

Serbest piyasa mekanizması, dışsallıkların olmadığı varsayımına göre işlemektedir. Çünkü dışsallıklar, piyasada oluşacak fiyatlarla, maliyetler arasındaki farkı ifade etmektedir. Dışsallık olumlu etki yaratıyorsa, "pozitif dışsallık" olarak adlandırılır. Serbest piyasa ekonomisi içinde pozitif dışsallıkların sonucu, üretimin olması gerekenden daha az olmasıdır. "Negatif dışsallık" durumunda ise üretim fazlası bulunmaktadır. Olumsuz dışsallıklar olarak çevre kirlenmesi, piyasa sistemini başarısız kılmaktadır.

Çevre kirliliği, kirlenmeye neden olanların diğerleri üzerinde yarattığı olumsuz bir dışsallıktır. Bu dışsallığın yaratıcıları hem üreticiler, hem de tüketicilerdir. Suları ve toprağı kirleten deterjan ve boya atıkları, araçların egzoz dumanı, evsel atıklar tüketiciden kaynaklanan dışsallıklardır. Fakat asıl kirlilik, üreticiler tarafından yaratılanıdır. Ayrıca, tüketicilerden kaynaklanan kirlilik de tüketim mallarının niteliği ve tasarımı ile ilgilidir. Sorunun çözümü de üretim sürecindedir. Çünkü üretim sürecinde alınacak önlemlerle tüketim sırasındaki zararlar azaltılabilir.

Çevre kirliliğinin üretici ve tüketiciler arasında karşılıklı ve çift yönlü etkileri vardır. Üreticiler, çevre kirliliğinden kaynaklanan nedenlerle üretim kaybına uğrayabilmektedir. Fakat bu kayıplar bireylerin, bütün toplumun ve gelecek kuşakların kayıpları yanında çok küçük kalmaktadır. İşte bu nedenle, üretici ve tüketiciler arasındaki bu çift yönlü ilişki, genel bir yaklaşım olarak üreticiden tüketiciye doğru tek yönlü bir dışsallık olarak ele alınmaktadır. Bu dışsallığın önlenmesinin bir toplumsal maliyeti vardır. Sorun, bu dışsallıktan kaynaklanan zararın toplumsal maliyete eşit oluncaya kadar azaltılmasıdır. Bu noktada ise çevre kirliliğinin maliyeti ve bu maliyete nasıl katlanılacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Çevre, piyasada alınıp satılan bir mal olmadığı için, sorunun çözümünü de piyasa mekanizmasından beklemek doğru değildir. Piyasa içindeki fiyatlandırma ile bu sorunun çözümü sağlanamamaktadır. Piyasa dışı bir mekanizmanın da devreye girmesi gereklidir.

Çevre Kirliliğinin Maliyeti

Çevre sorunlarının çözümünün teknik bir konu olduğu ve bunun da kirleticilerin en iyi denetimi ya da arıtılmasıyla sağlanılabileceğini düşünmek hem eksik hem de yanlıştır. Önemli olan kaynak dağılımında etkinlik çevresine oturtulmuş bir teknoloji üretebilmektir. Çevre koruma programlarının etkinliği de bu çerçevede geliştirilmiş bir çevre stratejisinin varlığına bağlıdır. Böyle bir strateji belirlenebilmesi, yeni maliyetlere katlanmayı ve bu maliyetin varlığına inanmayı gerektirir. Bu maliyet, çevre kirliliğinin maliyetidir.

Çevre yatırımlarının maliyetinden daha geniş bir kavram olan çevre maliyeti, öncelikle, "ÇEVRE KİRLİLİĞİNİN YARATTIĞI HASARIN MALİYETİ"dir. Örneğin, kirliliğin insan sağlığında yarattığı bozulmalar nedeniyle yapılan tedavi giderleri, tarımsal üretimde, su ve orman ürünlerinde verimlilik düşüşü gibi kayıplar sayılabilir. Bunlar ölçülebilir niteliktedir ve OECD ülkelerinde bu hasarın maliyetinin, yaklaşık olarak ulusal gelirin yüzde 3-4'ü olduğu tahmin edilmektedir. Ancak, insan yaşamının değeri, estetik değerler, doğal kaynakların tükenmesi, gelecek kuşaklara devredilen kirlilik gibi parayla ölçülmesi çok güç olan hasar ve kayıplar göz önüne alındığında, bu hasarın maliyetinin pek de az olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Çevre kirliliği maliyetinin bir başka türü de çevre kirliliğinin önlenmesi için yapılan harcamalardır. Bunlar, kamu ile özel kesimin kirliliğin kontrolü ve kirlilikten korunma amacıyla yaptığı tüketim, yatırım harcamalarının yanı sıra, üretim sırasında çevreyle ilgili önlemler nedeniyle yapılanlardır. OECD ülkelerinde bu maliyet ulusal gelirin yüzde 1-4'ü arasında değişmektedir. Türkiye'de ise bu oran yüzde 1'in bile altındadır. Yıllık yüzde 3-4 oranındaki bir harcanabilir gelir artışı, birçok ülke için ancak çok başarılı ekonomik politikalarla ulaşılabilecek sonuçtur. Fakat görüldüğü gibi çevre maliyeti bu kadar artışı da silip süpürebilecek ağırlıktadır. Ancak bu maliyete katlanmak kaçınılmazdır. Kaçınıldığı takdirde ortaya çıkacak hasar çok daha büyük olacaktır.

Etkin şekilde uygulamaya geçirilebilecek sınırlı ve ılımlı bir çevre programının maliyeti, ulusal gelirin yüzde 6'sına yaklaşmaktadır. Bu maliyetin yaklaşık beşte biri çevre ile ilgili yatırım malları, makine ve teçhizat harcamalarıdır. Hemen hemen tümüyle de döviz gerektirmektedir. Ayrıca, böyle bir harcamanın her yıl artarak sürmesi zorunludur.

Bu nedenle, az gelişmiş ülkelerin tüm ülkeyi kapsayan bir çevre stratejisi oluşturmaları gerekir. Ancak böylelikle, çevre programlarında istenilen etkinlik sağlanabilir, ve kaynak savurganlığına da yol açılmaz. Belirlenecek bu strateji istihdam, yatırım, tüketim, dış satım ve alım kararlarını etkileyecek ve sonuçta çevre stratejisini dikkate almadan plan yapmak, hedef saptamak anlamlı olmayacaktır.

Bir sanayi kuruluşunun kullanmakta olduğu girdilere ödediği piyasa fiyatı, "özel maliyetler"; bu sanayii kuruluşunun kullanmakta olduğu girdilerin, tüm toplum açısından bakıldığında, en iyi alternatif kullanım değerleri de "sosyal maliyetler" olarak ifade edilmektedir. Genel olarak sosyal maliyetin en iyi ölçüsü, özel maliyete eşit olmasıdır. Fakat, özellikle çevre kirliliği konusunda sosyal ve özel maliyetler birbirinden farklı olmaktadır. Bu durumda da fabrika içi etkinlikler sonucu oluşan maliyetin yanında dışsal maliyet ortaya çıkmaktadır. Örneğin fabrikanın dereye döktüğü atıklar suyu kirleterek akarsuyun aşağı taraflarında çevre üzerinde olumsuz etkiler yapmakta ve birtakım maliyetler yaratmaktadır. İşte fabrikanın ürettiği her birim ürün maliyeti üzerine, bir de kirliliğin neden olduğu dışsal maliyet eklenmekte ve bu ürünün topluma olan maliyeti yükselmektedir.

Dışsal maliyetle ortaya çıkan en önemli sorun, çevreyi kirletenlerin maliyetlerini ödemediği için çevreye zarar vermeleridir. Çevreyi kirleten başkalarını da etkilemekte, fakat bu etki piyasa araçlarıyla giderilememektedir. Oluşan zararın sonuçlarını bütün toplum üstlenmektedir. Bunu gidermenin yolu, özel maliyetle toplumsal maliyetin eşitlenmesinden geçmektedir.

"Kirlenen Öder" ilkesi, hem çevre ve ekonomi ilişkisini belirleyen bir kavram, hem de çevre kirliliğinin yarattığı maliyeti gidermede önemli bir yöntemdir.

Kirlenen öder ilkesi; kirlenenin her türlü kirlilik önleme ve kontrol önlemlerinin maliyetini yüklenmesini ifade etmektedir. Çoğu yerde yanlış anlaşılan bu ilke, ne sadece kirliliğin yol açtığı yıkımın ödenmesi, ne de kirliliği önlemek için alınacak önlemlerdeki maliyetin bir kısmına katlanmayı içerir. Yani kirlenme ortaya çıktıktan sonra ödeme amacıyla değil, başlangıçta yatırım kararı verirken sonuçta üretim aşamasında ortaya çıkabilecek kirliliği gidermede gerekli maliyete katlanmak, kirliliği önlemek ve kirliletmemek için ödemektir. Kirlenmenin çevre üzerinde yarattığı yıkımın önlenemez boyutlara gelmesinden sonra yapılacak ödemenin anlamsızlığı açıktır. Bu nedenle hedef, ne pahasına olursa olsun kirliliğin ortaya çıkışını önleyecek yöntemlerle ödemeyi sağlamaktır.

Bu açıdan bakınca, "kirlenen öder" ilkesinin uygulanmasında çeşitli zorlukların olduğu bir gerçektir. Her şeyden önce, çevre için yapılan harcamaların toplam ürün maliyeti ve fiyatları arttıracığı açıktır. Bu durumda çevre harcamaları yapmayan firmaların ürünlerine karşı rekabet koşullarında olumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, kirlenen öder ilkesinin ülke genelinde ve uluslararası alanda aynı biçimde ve etkin olarak uygulanması, uygulamanın izlenmesi gerekir.

Bir başka önemli güçlük de kirlenenlerin saptanmasında ortaya çıkmaktadır. Her kirliliği, başlangıçta belirli bir maliyete katlanarak önlemek mümkün değildir. Bunun için de belirli etkinliklerin en altdüzeyde kirlilik yaratmalarına izin verilebilecektir.

İşte bu durumlarda bile ödenmesi gereken bir miktar, bir maliyet olmalıdır. Ancak bu nasıl belirlenecektir? Örneğin hava kirliliği nedeniyle sanayi tesisleri, oto sürücüleri, petrol satıcıları, oto sanayi; ısınma nedeniyle havayı kirletenler, sigara içenlerden hangisi, ne ölçüde sorumlu tutulmalıdır?

Fakat bütün bu zorluklarına karşın, kirlenen öder ilkesi uygulanacaktır. Uygulama zorlukları ve başka anlamlar kazandırılmaya çalışılması duraksamaya neden olmamalıdır.

Çevre Koruma Politikasında Ekonomik Araçlar

Çevre korumada yukarıda sözü edilen ekonomik kavramları uygulamaya geçirebilmek, çevre-ekonomi ilişkisini tam olarak kurabilmek için bazı araçların devreye sokulması gereklidir. Önleyici ekonomik politikalarla ilgili araçlar;

1. Arıtma teknolojisi kullanmak,
2. Temiz enerji kullanmak,
3. Kirletme düzeyi en düşük teknoloji kullanmak,
4. Kirliliği önleyecek "ekonomik araçlar" kullanmaktır.

Tedavi edici ekonomik politikalarla ilgili araçlar;

1. Kirliliğin maliyetini ödetmek,
2. Atıkların toplanması ve dönüştürülmesi,
3. Kirliliği giderici "ekonomik araçlar" kullanmaktır.

Bütün bu ekonomik politikalar arasında kirliliği önleyen ve tedavi eden ekonomik araçlar; "*Parasal Araçlar, Kontrol Araçları ve Kültürel Araçlar*"dır.

Parasal Araçlar: Çevre kirliliğinin önlenmesi ve yarattığı maliyetin giderilmesinde parasal araçların temel amacı, caydırma, yönlendirme ve maliyeti ödetmedir. Bunlar da vergi, harç ve sübvansiyonlar olarak sınıflandırılabilir.

Günümüzde çevre kirliliğinin ulaştığı boyut, bütün parasal araçların yeniden sorgulanmasını, yaşanan ve yaşanılacak olan çevresel bunalımı esas alarak düzenlenmelerini gerektirmektedir. Vergi sistemini yeniden düzenleyerek, çevre kirlenmesinin önlenmesinde vergileri çeşitli yollarla kullanmak mümkündür. Örneğin, "geri ödemeli vergi" uygulaması ile de bu uyum yönlendirilip hızlandırılabilir.

Yeni bir dolaylı vergi anlayışıyla, üretim ve tüketimleri sonucu çevre kirlenmesine neden olan bütün nihai ürünlerin vergilendirilmesini sağlayacak biçimde bir vergi sistemi düzenlenebilir. Bu amaca; alışveriş ya da katma değer vergisi gibi bir kirlenme vergisiyle ulaşılacağı gibi, her malın neden olduğu

kirlenmeye göre, çeşitli mal gruplarına farklı oranlarda alış ya da katma değer vergisi uygulayarak da varılabilir. Sigaranın üretimi ve tüketimi aşamasında yarattığı çevre kirliliğinin vergi olarak fiyata yüklenmesi, bu tür bir vergilendirmeye örnek gösterilebilir.

Harçların düzenlenmesinde de çevre kirliliğinin maliyeti-ne katılma yolundaki genel kural çerçevesinde, caydırıcı ve önleyici olmak üzere atıklardan alınan harçları, atığın türü ve zararına göre miktarına uygun şekilde harçlandırmak mümkündür. Ayrıca, çevre kirliliğini önlemek için yapılan hizmet ve alınan önlemlere katkı için yeni harçlar konulmalıdır. Kirliliğe yol açacağı önceden bilinen tüm etkinliklerden peşin harç alınmalıdır.

Sübvansiyonların kullanımında da kirlenmeyi önleyen ya da azaltan makine-teçhizatın alımı için akçal destek ve kirlenmenin önlenmesi için yapılan maliyetlere katkı biçiminde sübvansiyonlar verilmesi mümkündür. Bunları para olarak vermek mümkün olabileceği gibi, vergi indirimi ve düşük faizli kredi olarak vermek de olanaklıdır.

Çevre kirliliğinin önlenmesinde parasal araçların rolü önemlidir. Ancak her şeyi parasal araçlarla ve piyasa koşulları içinde çözmeyi düşünmek, gerçekçi değildir. Parayla ölçülemeyecek ve tekrar eski haline dönüştürülemeyecek çevre yıkımlarının önlenmesi için öteki ekonomik araçların da yaygın olarak kullanılması gerekir.

Kontrol Araçları: Kontrol araçları; çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla konulmuş standartları, yasaklamaları ve parasal olmayan teşvikleri kapsar.

Üretim kotaları konulması en önemli kontrol araçlarından biridir. Üretimin kirliliğe yol açmayacak miktarının saptanması amacıyla konulan üretim kotalarının kullanım alanı sınırlı kalmaktadır. Standart belirleme ise, üretim kotalarından daha geniş bir uygulama alanına sahiptir. Katı, sıvı ve gaz atık standartlarının belirlenmesiyle kullanılan araçlara çeşitli standartlar konulmasının, çevre kirliliğinin önlenmesinde birçok yararı olacaktır.

Yasaklamaların da çevre kirliliğini önlemek için uygulanan ekonomik kontrol araçları içinde yer alması gerekir. Belli bölgelerde sanayi tesisi kurulması ve bacasına filtre takılmayan sanayi kuruluşlarının üretime geçmesine izin verilmemesi, yasaklama örnekleridir. Bu noktada, çevre kirliliği ile mücadelelenin, müdahaleci bir yaklaşımı bir ölçüde gerektirdiğini tekrarlamak gerekmektedir. Liberal devlet, serbest pazar ekonomisi, özel girişim gibi kavramlar çevre korumacılığında belirli koşullarda daha alt sıralara düşme durumundadır. Özel sektör istediği yere, istediği fabrikayı yapamayacak ve belirli arıtması olmayan kuruluşa çalışma izni verilmeyecektir.

Kültürel Araçlar: Çevre kirlenmesinin temeli sayılan ekonomik etkinliklerin, insanların bugüne dek edindiği davranış kalıpları ve tüketim alışkanlıklarıyla yakından ilişkisi vardır. Çevreyi tahrip eden ekonomi politikalarının değişmesi için de bireylerin tüketim alışkanlıklarını değiştirmeleri konusunda kültürel ve ahlaki olarak rıza edilmeleri gerekmektedir. Bu anlamda, ekonomik araçlar arasında "kültürel alışkanlıkların değiştirilmesi gerekliliği"nin de sayılması gereklidir.

YENİ BİR ENERJİ POLİTİKASI

"Üretirken çevreyi en az kirletmek, tüketirken israf etmemek."

Enerji, fiziksel dünyanın temel birimi olup, sanayileşme ve ulusların refahı enerjiyle bağlantılıdır. Geleceğe yönelik gelişme de, bu gelişmenin uzun süreli olması da artan nüfusun artan gereksinimlerine uygun oranda enerjinin varlığına, güvenli ve sağlam kaynaklardan elde edilmesine bağlıdır. Ancak dünyanın geleceği, enerji açısından, daha açığı çevreye zarar vermeyen enerji açısından, pek parlak gözükmemektedir.

Bugün enerji üretiminde kullanılan çeşitli enerji kaynaklarının farklı maliyetleri vardır. Doğalgaz, petrol, kömür gibi yenilenemeyen ve güneş, rüzgâr, su, odun, jeotermal kaynaklar gibi yenilenebilen kaynakların tümü de ekonomik, sağlık, çevre maliyetleri, yararları ve riskleri yönünden farklılıklar gösterir. İşte bu farklılıkları değerlendirmek, birbirleriyle uyumunu gözetmek ve bir seçim yapmak gerekiyor. Yeni bir enerji stratejisi seçilecek, yeni bir enerji politikası belirlenecektir. Bu politikanın çevreyle uyumlu olması, her anlamda sürdürülebilirliği sağlaması önemlidir.

Oysa bugün dünyadaki enerji talebinin artışı, enerji tüketiminin dengesizliği, geleceğe yönelik kaygıları arttırmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık dörtte biri, dünyadaki yenilenebilir enerjinin dörtte üçünü kullanmaktadır.

İşte günümüzün ve geleceğimizin açmazı bu noktadadır.

Bir enerji stratejisi belirlenecektir. Ancak belirlenen, sadece hangi kaynaktan ne kadar enerji üretileceği olmamalıdır. Bu strateji, enerji üretilirken çevre için neler yapılacağı, çevrenin nasıl korunacağını içerecektir. Aslında enerji stratejisi belirlenirken, gerçekte belirlenecek olan çevre stratejisidir. Ne kadar enerji üretilecektir ve bu miktar enerji üretiminde çevre hangi düzeyde etkilenecektir? Geleceğimizin sorunlarından, hem de oldukça önemli sorunlarından biri de budur. *Enerji üretilirken çevre en az düzeyde kirletilmeli ve tüketilirken de israf edilmemelidir.* Belki de geleceğimizin enerji stratejisinin temel ilkesi bu olacaktır: ENERJİ ÜRETİRKEN ÇEVREYİ EN AZ KİRLETMEK, TÜKETİRKEN DE İSRAF ETMEMEK.

Günümüzdeki tüm gelişmelerin ortak sonucu, enerji talebinin artmasıdır. Bu da enerji tüketiminin hızla artışı demektir. Bu tüketim artışının bir başka özelliği, kuzey-güney farklılığını, enerji tüketimine de yansıtarak sonunda enerji tüketiminin de son derecede dengesiz dağılımı gibi bir tablonun ortaya çıkmasıdır.

Ortak Geleceğimiz raporunda da belirtildiği gibi;

"1980'de enerji tüketimi 10 teravat dolaylarındaydı. (1 teravat= 1 milyar kilovat). Eğer kişi başına kullanım bugünkü düzeyde kalırsa, 2025 yılında dünyanın 8,2 milyarlık nüfusu 14 teravat enerjiye gereksinim duyacak (bunun 4 TW kadarı gelişmekte olan ülkelerde ve 9 TW kadarı da sanayileşmiş ülkelerde), bu da 1980'e göre yüzde 40'lık bir artış demektir. Ama kişi başına enerji tüketimi dünya üzerinde eşitlenir ve sanayileşmiş ülkelerdeki düzeye getirilirse, 2025 yılında aynı dünya nüfusunun ihtiyacı 55 TW olacaktır."

Geleceğin enerji tüketiminin boyutları konusunda farklı tahminler yapılmakta ve farklı senaryolar oluşturulmaktadır. Bu senaryolar ne kadar farklı olursa olsun, ortak özellikleri, geleceğin enerji kullanımının giderek artacağı doğrultusundadır. Artık enerji kullanımı da çevre ve ekonomi için tedirgin edicidir.

Dünya Bankasının 1983'te yaptığı enerji etüdü, 1980-1985 dönemi için enerji tüketiminde yılda yüzde 4,1 artış öngörmektedir. Böyle bir artış 1982 değerleriyle sadece gelişmekte olan ülkelerde 130 milyar ABD doları tutarında yatırım yapılmasını gerektirmektedir. Yani, enerji yatırımları toplam Gayri Safi Milli Hasıla içinde iki katına çıkarılacaktır. Güney ülkelerinin ekonomisi bu yükü kaldırabilecek midir?

Yüksek enerji kullanımının çevre üzerinde yarattığı tedirginlik, geleceğin riskleri ve güvensizlikleri, şimdiden kaygı verici boyutlara ulaşmıştır. Günümüzde ulaşılan enerji kullanımı bile; atmosfere bırakılan gazların sera etkisi nedeniyle gözle görülen bir iklim değişikliği yaratma boyutuna ulaşmış, fosil yakıtların yanmasından kaynaklanan kirlilik ve asit artışı olumsuz sonuçlarını göstermiş, nükleer enerji üretimindeki reaktör kazası riskleri ve arıtma sorunları düşündürücü düzeye gelmiştir. Aslında görülmektedir ki, enerji tüketimi belirtildiği şekilde artmasa bile, çevre üzerinde yarattığı yıkım önemlidir. İklim değişikliği, yani küresel ısınma olarak belirtilen olay, karbondioksitten kaynaklanmaktadır. Fakat, fosil yakıtların yanması sırasında karbondioksitin atmosfere bırakılmasını engelleyerek teknoloji henüz geliştirilememiştir. Bu konuda bugün varolan teknolojinin kullanılması bile yatırım maliyetinin yüzde 20 dolayında artmasını gerektirmekte, birçok ülke de bu maliyeti göze alamamaktadır.

Bütün bunların ortaya koyduğu temel gerçek, 21. yüzyılın önemli sorunlarından birinin de sosyal, ekonomik ve çevresel baskılara yol açmadan enerji tüketimini iki kat artması beklenen nüfus kadar arttıramamak olacaktır. İşte bugünü yönetenlerin ve yarının sorumluluğunu duyanların çözecekleri sorunlardan biri de budur: Enerjinin üretimi, verimliliği ve tüketimi.

Aslında biraz farklı değerlendirildiğinde, asıl sorunun enerji üretiminde ya da verimliliğinin artırılmasında olmadığı görülür. Asıl sorun, artan nüfusun gereksinimlerini karşılayacak, ama çevreye en az zarar verecek enerjiyi üretip verimli kullanmak ve israf etmemek konusunda köklü siyasal ve kurumsal

değişiklikler yapmak, kararlar almak, yeni yatırım politikaları geliştirmektir. İnsanlık bunu başarmak zorundadır. Sürdürülebilirliğin önde gelen koşulu, sürdürülebilen enerjiden geçmektedir. Sanayi ve tarım alanında her anlamda üretimin devam etmesi, ulaşımın, ısınmanın ve aydınlatmanın sürmesi sürdürülebilir enejî üretimine bağlıdır.

Yeni enerji politikaları içinde enerji tasarrufunun ve düşük enerji kullanımının ayrı bir yeri olacaktır. Enerji tasarrufu az üretimle verimli kullanımı hedefleyip hem çevreye zararı en aza indirmeli, hem de ekonomik gelişmenin sürdürülmesini başarmalıdır. Yakın zaman içinde en akılcı seçeneğin enerji tasarrufu olduğu görülmektedir. Bu konuda çeşitli senaryolar da geliştirilmektedir. Bunların gerçekleşemez olmadığı ve enerji tasarrufunun maliyet etkinliği sanayileşmiş ülkelerin önemli bir bölümünde kanıtlanmaktadır. British Petroleum Company'nin 1986'da yayımlanan raporunda, 1986 öncesi son 13 yılda, sanayileşmiş ülkelerin çoğunda, bir birim Gayri Safi Yurtiçi Hasıla üretmek için gerekli yenilenmeyen enerji dörtte birden üçte bire kadar azalmıştır.

Doğru yönetildiği takdirde enerji tasarrufunun sanayileşmiş ülkelerde, 20. yüzyıl sonuna kadar, yenilenemeyen enerji tüketimini istikrara kavuşturacağı kabul edilmektedir.

Burada bir başka sorun, aynı politikanın sanayileşmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere de benimsetilerek, bu tür uygulamaların desteklenmesidir. Fakat bütün bu söylenenlerin gerçekleşebilmesi, inancılı ve ısrarlı olmaya bağlıdır. İnsanlığın bugün içinde bulunduğu gerçekler ve nüfus artışının hissedilen baskısı, önümüzdeki yakın gelecekte enerji üretimine duyulan gereksinimin kolay kolay düşürülemediğini göstermektedir. Bu nedenle, büyük bir kararlılıkla politikaların belirlenip şimdiden uygulamaya konulması ve insanlığın bu şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir.

İnsanlığın henüz hafife almakta devam ettiği enerji üretim ve tüketimi kaynaklı sorun, sera etkisi ve buna bağlı iklim değişikliğidir. Sera etkisi ve iklim değişikliği kadar insanlığı, doğal çevreyi tümüyle etkileyecek olan başkaca bir sorun yok-

tur. Ancak bunun öneminin yeterince anlaşılamadığı, açıktır. Sera etkisinin ne olup ne olmadığı bugün az çok görülmeye başlanmıştır. Fakat bu kötü gelişmenin sonuçları, insanlık için tam anlamıyla felaket olacaktır. Çoğu uzmana göre, sera etkisi ve iklim değişikliği ile mücadelede geç kalınmıştır. Kamuda bu konudaki bilinçlenmeyi yükseltmek, bu konuda politikalar oluşturup destek sağlamak ve daha az enerji üretmek, yani atmosfere daha az gaz bırakmak konusunda kararlar almak ve bunları uygulamak zaman almaktadır.

Fosil yakıtların yanması, ormanların ve bitki örtüsünün yok olması havada biriken karbondioksiti arttırmaktadır. Çeşitli üretimlerle atmosfere bırakılan diğer gazların da birikimiyle atmosferde dünyanın etrafında oluşan tabaka, güneş ışınlarının dünyadan yansımaya olanak tanımamakta ve sera etkisini oluşturmaktadır.

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonunun Ortak Geleceğimiz raporunda da yer verdiği sera etkisi ve sonuçlarına ilişkin bilim adamlarının varsayımları hiç de iç açıcı değildir. Bu rapora göre;

"Bilim adamlarına göre, bugünkü trendler devam ettiği takdirde karbondioksit ve diğer sera gazlar 2030 yılında sanayi öncesi düzeyin iki katına çıkacak, küresel sıcaklık ortalamasını daha önce görülmediği kadar yükseltecektir. Günümüzdeki araştırma ve deneylerin gösterdiğine göre, küresel yüzey ısıları ortalamasındaki yükselme karbondioksitin iki katına çıkmasıyla 1.5 °C ile 4.5 °C arasında bir ısınma anlamına gelecek, ekvator dolaylarından çok uzakta enlem dairelerinde ve kış aylarında kendini belli edecektir.

Önemli bir kaygı noktası, küresel sıcaklığın 1.5 °C ile 4.5 °C arasında yükselmesinin kutuplarda iki üç kat ısınma yaratacağı ve deniz seviyesinde 24-140 cm'lik bir yükselmeye yol açacağıdır. Bu düzeyin üzerindeki bir yükselme, kıyı kentlerini, tarımsal alanları sular altında bırakacak, birçok ülke ekono-

mik, toplumsal ve siyasal yapılarının büyük ölçüde bozulduğuna tanık olacaktır. Ayrıca böyle bir durum, ekvator sıcaklığıyla kutup sıcaklığı arasındaki farkların yönettiği atmosferik ısı mekanizmasını yavaşlatacak, bu da yağış rejimlerini etkileyecektir. Uzmanların inancına göre, ürün orman sınırları daha uzak enlemlere çekilecek, ısınmış okyanusların deniz ekosistemlerine, balıklara ve besin zincirine etkileri ise tahminlerin ötesinde olacaktır."

Bütün bunlar Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonunun raporunda yer alan varsayımlardır. Ancak bugünden yaşanan belirtiler, günden güne etkilerini üzerimizde ve çevremizde gördüğümüz iklim değişikliği, bu varsayımların gerçekleşebileceğini göstermektedir.

Peki bu ortak tehlike karşısında ne yapılacaktır? Devletlerin tek başına bu ortak tehditle başa çıkmaları olanaklı mıdır? Harekete geçmek için ne beklenmektedir? Her geçen günün insanlığın aleyhine işlediğini söyleyen uzmanlar, haksız mıdır?

Öncelikle hiçbir ülkenin iklim değişikliğiyle tek başına mücadele edemeyeceğini kabul etmek ve davranışları buna göre belirlemek gerekir. Hiç bir ülkenin gücü bir başına buna uygun değildir. Ayrıca bir ülkenin kendini diğerlerinden soyutlayarak bu konuda alacağı önlemin işe yaraması da söz konusu olamaz. Genel bir politikanın kabulü ve bunun uluslararası düzeyde uygulanabilirliğinin sağlanması gerekir. Sera etkisine ve kirliliğine neden olan gazların azaltılmasını bir ülke tek başına gerçekleştiremez. Zararı en aza indirecek yöntemleri belirlemede, ortaya çıkan bilgileri kontrol ve verileri değerlendirmede bir ülkenin tek başına başarılı olması beklenemez.

Rio Zirvesi gündemine de bütün bunlar dikkate alınarak İklim Değişikliği Sözleşmesi konulmuştur. Bu sözleşmenin amacı, küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine neden olan özellikle karbondioksit ve diğer sera gazı emisyonlarının azaltılması, bu amaçla alınacak önlemler için gelişme yolundaki ülkelere finansman kaynakları ve teknoloji transferi sağlamasıdır.

Bu çözümler üretilirken yapılması gerekenlerden biri de varolan enerji kaynaklarının ve üretiminin sorgulanması, gelecek için hangi tür üretimin yararlı olacağının ortaya konulmasıdır.

Nükleer Enerji

Günümüzde otuzdan çok ülke nükleer enerjiyi yaygın şekilde kullanmakta ve kullanılan elektriğin yüzde 15'ini nükleer santrallardan sağlamaktadır.

Bu yaygınlaşmaya karşın, nükleer enerji konusunda dünyada ortak bir görüş henüz oluşmamıştır. Nükleer enerji, çok ucuz değildir, sağlık ve çevre açısından riskler içermesi nedeniyle eleştirilmektedir. Bir kısım bilim adamı da barışta nükleer teknolojinin kullanılması, bu arada nükleer elektriğin geliştirilmesindeki sağlık risklerinin tıbbi teşhis ve tedavide nükleer radyasyon faydalarıyla karşılaştırıldığında küçük sayılacağı görüşündedir.

Nükleer enerji üretiminin güvenliği konusunda yaşanan iki örnek; ABD Harrisburg'daki Three Miles Adası kazası ve Çernobil kazalarıdır. İki değişik tip reaktörde meydana gelen kaza sonrasında her ikisinde de çalıştıran insan kusurunun ağırlıklı olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, bu tür kazaların sıklığı konusunda yapılan olasılık hesabı da riskin fazla olmadığını göstermektedir. Ancak bütün bunlar, yaşanan iki kazanın bölgesel sağlık ve çevre etkilerinin ortaya koyduğu tablo, bu riskin ihmal edilemeyeceğini göstermiştir.

Nükleer enerji üretiminde artan yakıt posası ve nükleer atık sorunu da şimdiye kadar çözülemeyen sorunlar arasındadır. Ayrıca, bu tür atık çıkaran ülkelerin bunlardan kurtulmaları yolunda uluslararası bir birliktelik de gerçekleştirilmemiştir.

Bütün bu sorunlara karşın nükleer enerji üretimi sürmektedir. Çünkü, maliyetteki belirgin düşüklük ve üretim sırasında çevrenin kirletilmemesi, nükleer enerjiyi çekici

kılmaktadır. Çernobil kazasının yarattığı ortam, belirli bir durgunluğa neden olduysa da nükleer çalışmalar son 20 yılda yüzde 15 artmıştır.

Anlaşılmaktadır ki, insanlık, geleceğin enerji gereksinimini dikkate alarak daha güvenli enerji kaynaklarına geçene kadar nükleer enerji üretimini sürdürecektir. Bunun sürdürülebilmesi ve bütün olumsuzlukları karşısında haklı görülebilmesi, nükleer enerji güvenliğinin arttırılmasına bağlıdır. Bunun için de hükümetlerin nükleer enerjinin teknik, ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini kapsayan uluslararası düzeyde kabul edilecek ilkeler geliştirmesi gerekir.

Yenilenebilir Enerji

Odun, hidrojenik güç, güneş enerjisi, rüzgâr gücü ve jeotermal enerji günümüzün yenilenebilir enerji kaynaklarını oluşturmaktadır. Ancak bu kaynağın hidrolik güç ve odun dışında önemli boyutlara ulaştığını söylemek olanağı yoktur. Bu kaynaklara bağımlılık 1970'ten beri yılda yüzde 10 artmaktadır. Yenilenebilir enerji, 21. yüzyılın enerji yapısında temel olacak şekilde geliştirilmelidir. Bunun yolu da uluslararası işbirliğinden geçmektedir. Kaynak ayırmak, maliyetlere katlanmak ve araştırmalar yapmak gerekmektedir. Hidrolik güç ve odun dışındaki yenilenebilir kaynakların istenilen yaygınlıkta ve etkinlikte kullanılabilmesi henüz gerçekleşmemiştir.

Odun ise yenilenebilir enerji kaynağı olma özelliğini giderek yitirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin yüzde yetmiş odun kullanmaktadır. Odunun toplanma hızı, yeniden yetiştirme hızını çok aşmıştır. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün tahminlerine göre, 1980'de 1.3 milyar insan odun kıtlığı çeken bölgelerde yaşamaktaydı. Eğer nüfus artışına bağlı bu aşırı tüketim devam ederse, 2000 yılında 2.4 milyar insan, odunun hiç olmadığı ya da çok kıt olduğu bölgelerde oturuyor olacaktır.

Hidrolik gücün enerji üretiminde kullanımı dünyada her yıl yüzde 4 artmaktadır. Ancak bugün kullanılan potansiyel, kullanılmayana göre oldukça azdır.

Enerji konusunda bütün bunları söyledikten sonra geldiğimiz nokta, bu sorunda da aynıdır. Artan nüfusun baskısını aşmak ve sanayileşmeyi sürdürmek için daha çok enerji üretmek gereklidir. Ancak bu yapılırken çevre olabileceğince az kirletilecektir. Daha fazla enerji üretimine gelişmekte olan ülkelerin gereksinimi vardır, fakat onlarda da olmayan para ve teknolojidir. Kuzey ülkeleri, enerji üretiminde önemli bir noktaya gelmişler ve tüketiminde de olağanüstü boyutlara ulaşmışlardır. Örneğin, yılda kişi başına düşen elektrik tüketimi Türkiye'de 1000 kwh iken, Avrupa Topluluğu ülkelerinde 7000-8000 kwh, ileri sanayi ülkelerinde 12000-14000 kwh'dir. Bir başka örnek karbondioksit emisyonları olabilir. Türkiye'nin 1990 karbondioksit emisyonları 190 milyon tondur. Gelişmiş ülkelerin ise;

ABD	1988	yılı	CO2	emisyonları:	5.5 milyar ton
Japonya	"	"	"	"	1 milyar "
Almanya	"	"	"	"	800 milyon "
İngiltere	"	"	"	"	700 milyon "
İtalya	"	"	"	"	500 milyon "
Fransa	"	"	"	"	400 milyon "

Gelişmiş ülkeler, ulaştıkları bu düzeyin ve bu düzeye ulaşmak için tükettiklerinin karşılığını vermek durumundadırlar. Dünyanın içinde bulunduğu enerji sorununu çözmede ve bu sorunu çözerken gelişmekte olan ülkelerin artan enerji gereksinimini karşılamada gelişmiş ülkelerin çok önemli yükümlülükleri vardır. Geleceğin enerji üretiminin küresel boyutlarda değerlendirilmesinin zorunluluğu açıktır. Ancak, küresel bir enerji politikası ve kaynak ayırımında ortak kurallar, geleceğin enerji sorununu çözebilir. Henüz üretilmemiş enerjiyi ve bunun kaynaklarını "global müşterekler" arasında saymak zorundayız.

ENERJİ VE TÜRKİYE

Rio Zirvesinde, İklim Değişikliği Sözleşmesinde Türkiye'yi gelişmiş ülkeler arasında değerlendirmeye kalkmışlarsa da en başta Türkiye buna karşı çıkmıştır. Türkiye'nin henüz hangi noktada olduğu ve gelişmiş ülkelerle arasında ne kadar önemli açıklar bulunduğunu sadece enerji sorunlarını irdeleyerek de ortaya koyabiliriz. Yapmak istediğimiz, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu enerji üretimi, tüketimi sorunları ve geleceğe yönelik değerlendirmelerdir.

Türkiye'nin enerji politikasının belirlenmesinde sürdürülebilirlik kavramı VI. Beş Yıllık Kalkınma Planının enerji bölümünde açıkça söylenmese bile, planın çevreyle ilgili öteki bölümlerinde genel yaklaşım olarak dikkate alınmıştır. Türkiye, enerji üretmede bugün yaşadığı tartışmaları daha geniş bir platforma oturtmak ve enerji üretimi ile çevre korumayı, çevre-ekonomi ilişkisini kurarak sürdürülebilirlik çerçevesi içinde nasıl aşacağını konuşmak zorundadır.

Dahası bugün Türkiye, enerji üretimi konusunda termik ve nükleer santrallara çevreyi koruma amacıyla karşı olanlarla, ne olursa olsun enerji üretilsin iddiasında olduğu varsayılanların tartışma alanına dönmüştür.

Oysa gerçekleri bilmeden yapılan bu tartışma, hem kısır kalmakta, hem karşılıklı gereksiz suçlamalara yol açmaktadır. Bu arada, geçen zamanla enerji üretiminde geri kalınmakta ve çevre de bilinen nedenlerin devam etmesiyle hızla bozulmaktadır.

Türkiye, ilk enerji bunalımını 1973'te yaşamıştır. O dönemde enerji yokluğu ve pahalılığı sorunu kısa vadede aşılacak istenmiş, bu amaçla yerli kömüre dayalı termik santrallara, hidrolik santrallara yönelinmiştir. Bu geçiş döneminden, sonra daha serinkanlı yaklaşımlarla temiz enerji kaynakları arayışına girilmiş ve doğalgazla enerji gereksiniminin giderilmesi planlanmıştır. Ayrıca, ithal kömüre dayalı termik santrallar ve 21. yüzyıl başında da nükleer santrala geçilmesi yolunda planlar yapılmıştır.

Bu yaklaşım ve hedefler değerlendirildiğinde görülen, Türkiye'nin şu aşamada önce yeterli düzeyde enerjinin üretilmesini düşündüğüdür. Böyle bir düşüncenin ve hedef belirlemenin yanlışlığı, enerji üretim ve kullanımının yoğunlaştığı bölgelerde kendini göstermektedir. Buralarda birdenbire kimse'nin tahmin etmediği boyutlarda ortaya çıkan çevre sorunları, önce enerjiyi üretelim şeklinde bir anlayışın yanlışlığını ortaya çıkarmıştır.

Bu anlayışın karşısındaki, "Bütün termik santrallara hayır !.. Nükleer santrallara hayır" yolundaki yaklaşımlar da yerinde değildir.

Ülkemizin enerji kaynakları, tüketilen enerjinin ancak yarısını karşılamaktadır. İthal edilen enerjiye her yıl 4 milyar dolar ödemekteyiz. Türkiye, enerji üretirken çevreyi en az düzeyde kirletmeyi ve tüketirken de israf etmemeyi öğrenmek, bütün enerji politikasını bu temel üstüne oturtmak zorundadır.

Türkiye, 1991'de 60 milyar kw/saat elektrik enerjisi üretmiştir. Bunun yüzde 60'tan fazlası termik santrallardan elde edilmiştir. Böyle bir tabloda Türkiye hem elektrik üretimi ve tüketimi açısından parlak bir noktada, hem de enerji kaynakları açısından zengin bir ülke konumunda değildir. Türkiye, kişi başına enerji tüketiminde dünya ortalamasının yüzde 30 altındadır.

Türkiye gerçekçi bir enerji yatırımı ve üretimi modelini esas almak zorundadır. Böyle bir modelin düşünülüp düşünülmediğini araştırdığımızda, ilk bakacağımız kaynak kalkınma planlarıdır. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, "Enerji" bölümünde hedeflerini şöyle belirlemiştir;

"Plan döneminde doğalgaz kullanımı yaygınlaştırılacaktır. Doğalgaz yeni enerji taleplerinin bir bölümünü karşılama yanında, sanayi, enerji ve teshin sektörlerindeki petrol ürünleri ve linyit

tüketimini kısmen ikame edecektir.

1988 yılında 906 kg petrol eşdeğeri olan kişi başına birincil enerji tüketim değeri, 1994 yılı sonunda 1.215 kg petrol eşdeğeri olarak gerçekleşecektir.

Önümüzdeki 20 yıllık dönemi kapsayan ve ortalama yüzde 5 ile 7.5 arasında değişen alternatif büyüme hedefleri esas alınarak yapılan elektrik talep çalışması, ülke elektrik talebinin 1995 yılında 80 ile 105 milyar kwh, 2000 yılında 110 ile 165 milyar kwh ve 2010 yılında 200 ile 400 milyar kwh arasında değişen değerlere yükseleceğini göstermektedir.

Bu değerlendirme çerçevesinde 1990-1994 dönemi için toplam enerji sektörü yatırımlarının, 1988 yılı fiyatlarıyla 16.9 trilyon lira olması öngörülmektedir.

Plan döneminde elektrik santralı kurulu gücünün yıllık ortalama yüzde 7.9 civarında bir artış göstermesi ve dönem sonunda 22.650 MW'a ulaşması beklenmektedir. Bu güç artışına paralel olarak santrallerin ortalama üretim kapasitesi de yüzde 8.1'lik bir artışla, 1994 yılı sonunda 107.8 milyar kwh'ye yükselecektir.

1994 yılında 88.5 milyar kwh seviyesine ulaşması beklenen talep, yüzde 21.8 gibi yüksek bir üretim yedeği ile karşılanabilecektir. Üretimin yüzde 40'ı hidrolik, yüzde 60'ı termik santrallerden sağlanacaktır.

1988 yılında 893 kwh olan kişi başına brüt elektrik tüketiminin, plan dönemi sonunda 1.407 kwh'ye ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Plan döneminde Atatürk Hidroelektrik Santralı ile ithal kömüre dayalı bir termik santral işletmeye alınacaktır."

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planının hedefleri bunlardır. Bu hedeflerin gerçekleşebilmesi ve elektrik enerjisi üretiminde açık verilmemesi için plan döneminde Atatürk Hidroelektrik Santralı ile ithal kömüre dayalı bir termik santralin üretime başlaması planlanmaktadır.

Bu hedeflerin gerçekleşmesinde bir aksama olmadığı ve açılması planlanan her iki termik santralin da faaliyete geçmesi halinde Türkiye'nin 1997'ye değin, "mevcut ve inşaatı devam eden santraller ortalama üretim kapasitesi" yönünden açık vermeyeceği tahmin edilmektedir. 1997'den başlayarak 3445 Gwh ile her yıl artan bir açık söz konusudur. "Mevcut ve inşaatı devam eden santraller güvenilir üretim kapasitesi" yönünden ise açık 882 Gwh olarak 1995'te başlamaktadır.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde faaliyete geçmesi planlanan santrallardan Kemerköy Termik Santralının çalıştırılmaması yolundaki hükümet kararı dikkate alınırca, bu açığın çok daha büyük boyutlara ulaşması söz konusudur.

1990 itibariyle 55.751 milyon ton eşdeğeri petrol olan birincil enerji arzının yaklaşık yüzde 52'si yerli üretimle, yüzde 48'i dış alımla sağlanmıştır. Dışalımın yüzde 75,6'sı petrol, yüzde 14,7'si kömür, yüzde 9,5' i doğalgaz, az bir bölümü de elektrik enerjisi şeklinde olmuştur.

Özetlediğimiz bu tablo, yani yerli enerji kaynaklarımızın sınırlı oluşu, linyitlerimizin düşük kaliteli olup çevre sorunları yaratması Türkiye'yi dışarıdan aldığı enerji kaynaklarında çeşitliliğe götürmüştür.

Geleceğe yönelik enerji arz ve talebini değerlendirdiğimizde; genel enerji talebinin 2000 yılında şimdikininki iki katına, 2010 yılında da yaklaşık dört katına çıkacağı beklenmektedir. Artan talebin yerli kaynaklarla karşılanma oranı ise yüzde 52'den 2000 yılında yüzde 47'ye, 2010 yılında ise yüzde 39'a düşecektir.

Ülkemizdeki bütün hidrolik kaynakların ortalama enerjisi 123 milyar, güvenilir enerjimiz ise 80 milyar kwh dolayındadır. Bu güvenilir enerjiyi 100 milyar kabul etsek bile, bunun dört beş katı enerjiyi başka kaynaklardan elde etmemiz gerekmektedir. Ayrıca bu miktar, üretime katkısı olacak yağışların sürekli ve istikrarlı olmasına bağlıdır. 1989'da 1988'e göre kuraklık nedeniyle yüzde 38 oranında daha az elektrik enerjisi üretilebilmiş, enerji açığımız termik santrallerle kapatılmak zorunda kalmıştır.

Peki Türkiye ne yapmalıdır?

1. Öncelikle Türkiye'nin enerji kaynakları bakımından zengin bir ülke olmadığını kabul etmeliyiz.

2. Su gücümüzü dikkate alarak önceliği hidrolik enerji yatırımlarına vermeliyiz.

3. Türkiye, yeni yeni kullanmaya başladığı doğalgazı yaygınlaştırmalıdır. Elektrik enerjisi üretiminde en etkin şekilde doğalgazı devreye sokmalıdır.

Türkiye'de doğalgaz kullanımı 1987'de Sovyetler Birliği'nden yapılan dışalımla başlamış ve kısa zamanda 8 milyar metreküp arz noktasına gelmiştir.

Haziran 1992 sonu itibariyle doğalgaz TEK'in Hamitabat ve Ambarlı Doğalgaz Santrallerinde, İGSAŞ ve TUGSAŞ Gübre Fabrikalarında, EGO ve İGDAŞ'a yapılan satışlarla Ankara ve İstanbul'da konutlarda, ana hat güzergâhı boyunca çeşitli bölgelerdeki 52 sanayi tesisinde kullanılmaktadır. Aşağıdaki tablo, doğalgazla elektrik üretiminin çeşitli santrallerle karşılaştırmasını vermektedir. Tabloda da açıkça görüldüğü gibi orta ve yüksek güçte elektrik üretimi için en uygunu doğalgazla çalışan kombine çevrim santralleridir. Kombine çevrim santralleri, düşük yatırım maliyetleri ve yüksek termik verimleri nedeniyle kömür santrali ile bile rekabet edebilecek durumdadır.

Doğalgazla elektrik üretiminin Türkiye için söylenebilecek tek sakıncası, dışa bağımlı oluşudur. Ancak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan tabloda özellikle Türkmenistan'ın zengin doğalgaz kaynaklarının yarattığı olanaklar ülkemizi bu konuda sadece Rusya'ya bağılı kalmaktan kurtarmıştır.

TABLO

ÇEŞİTLİ SANTRALLARIN TERMODİNAMİK VE EKONOMİK VERİLERİ

(Güç = 100 MW yıllık, çalışma = 5000 saat/yıl alınmıştır.)

Santral Tipi	Yakıt	Özgöl Kuruluş Maliyet (\$/KW)	Santral Kuruluş Süresi (a)	Termik Verim (%)	Elektrik Üretim Maliyeti (10 -\$/KWH)
BuharTürbin Santrali	Kömür	1200	36	36-38	47
	Fuel-Oil	1000	30	38-40	63
	Doğalgaz	1000	30	38-40	45
Kombine Çevrim Santrali (COGAS)	Motorin	400-500	28	48-51	70
	Doğalgaz	400-500	28	48-51	36

4. Dünyada henüz, ABD dışında, ticari ölçekte yaygın güneş ve rüzgâr enerjisi üretimi söz konusu değildir. Türkiye'nin belirttiğimiz enerji gereksinimini bu yolla karşılamak, bugünün teknolojisi ve bu tür üretimle ilgili potansiyelimizin henüz tam bilinmemesi nedeniyle olanaksızdır. Bütün bunların yanında, bu tür enerji üretecek 1000 MW gücündeki bir tesisin maliyeti 10-15 milyar dolardır. Aynı büyüklükteki bir termik santral 1 milyar, nükleer santral 4 milyar dolara mal olmaktadır.

Bu olumsuzluk ve yeterlikleri görüp güneş ve rüzgâra dayalı enerji üretiminden tümüyle vazgeçmek söz konusu değildir. Öncelikle bu konudaki araştırmalar sürdürülmeli, Türkiye'nin bu konudaki kullanılabilir potansiyeli ortaya çıkarılmalıdır. Ayrıca, bu tür enerji üretiminin küçük işletmelerde ekonomik olduğu dikkate alınarak uygun yörelerde bu tür kullanım özendirilmelidir.

5. Türkiye'nin enerji gereksinimi ve kaynak değerlendirmesi yapıldığında buraya kadar aldığımız nokta parlak değildir. Bir başka deyişle, su gücü kullanarak, doğalgaz ya da güneş ve rüzgâr enerjisi ile enerji gereksinimimizin tümüyle karşılanması mümkün değildir. Bunların dışında da kaynaklar kullanıp enerji üretmemiz gerektiği açıktır. Gündeme termik santraller ve giderek nükleer santraller girmek zorundadır.

Türkiye'nin bugüne kadar çevre sorunları karşısındaki duyarsızlığı, linyitlerimizin kalitesizliği, Çevresel Etki Değerlendirmesi yapılmadan kurulan termik santraller, sonuçta çevrelerine önemli zararlar vermiş ve bu kötü örneklerden hareket edilerek termik santrallara yönelik olumsuz bir kamuoyu oluşmuştur.

Burada yanıtlanması gereken, "Türkiye'nin bugünü ve yarını için termik santrale gereksinimi var mıdır?" sorusudur.

Bu sorunun yanıtı "evet" ise (ki bence öyledir), bundan sonra yapılması gereken termik santralin çevreye en az zarar vererek nasıl kurulabileceği ve çalıştırılabileceğidir.

Bu konuda hemen yapılması gereken, 1983'te yürürlüğe giren Çevre Yasasında yer aldığı halde hâlâ çıkarılmayan

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinin çıkarılarak uygulanabilir duruma getirilmesidir. Aslında sadece elektrik üretiminde değil, tüm yatırım kararlarında Çevresel Etki Değerlendirmesinin yapılması ve çevreye zararı dokunmayacağı saptandıktan sonra yatırım kararı verilmesi çağdaş bir zorunluluktur. Bu eksik devam ettikçe, hangi yatırımın gerçekten çevreye zarar verip vermeyeceğinin belirlenmesi yüzeysel kalmakta ve bilimsel temeli olmayan tartışmalar sürmektedir. Örneğin, yapımcı firma kendine göre hazırladığı bir ÇED raporu ile Aliğa'da kurulacak termik santralin çevreye zarar vermeyeceğini iddia etmekte, ama karşısında oluşan bir kamuoyu santralin zararlı olacağını öne sürmektedir. Tartışma sonunda yatırımdan vazgeçilmiştir. Ancak, ortada Yasanın istediği ÇED raporu henüz yoktur. Yatırımlarda bu tür tartışmaların ortadan kaldırılması ve çevrenin korunmasında yatırım kararı verilmeden önlem alınabilmesi için Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinin zaman geçirilmeden yürürlüğe girmesi gerekecektir.

Türkiye'de 9200 megawatt gücünde termik santral vardır. Bu santrallardan sadece Çayırhan Termik Santralında desülfirizasyon ünitesi bulunmaktadır. Diğerlerinde böyle bir önlem alınmadan kükürtdioksit serbestçe bacalardan çıkmaktadır. Tüm masrafı göze alarak hemen yapılması gereken, bu santrallardan ekonomik ömrünü tamamlamış olanlar dışındakilerin bacalarına bu ünitenin takılmasıdır. Tüm termik santralların bacasına bu ünitenin takılmasında maliyet 3 milyar dolar tutmaktadır. Türkiye önce bu parayı ayırıp devam etmekte olan zararı durdurmalıdır.

Bu masraf her geçen gün artmakta, zarar giderilemez boyutlara ulaşmaktadır.

Türkiye'de termik santralların çevreye en az zarar verecek çalışmasını sağlamada önemli bir başka yöntem de üretilen linyitten olabildiğince yararlanmaktır. Bugün tüm linyitler oaktan çıkarıldığı gibi doğrudan termik santrallarda tüketilmektedir.

Yıkabilme özellikleri bulunan kömür havzalarına kömür yıkama tesisleri kurarak yüksek kalorili, düşük küllü ve kükürtlü temiz kömürlerin elde edilmesi mümkündür.

Ekonomik ömrünü doldurmuş ve yüksek kalorili kömürle çalıştırılma durumunda olan Tunçbilek, Soma ve İzmir termik santralleri kapatılmalıdır.

Mevcut santraller düşük kalorili kömürleri yakabilecek şekle dönüştürülmeli, yeni yapılacaklarda aynı anlayış geçerli olmalıdır.

Termik santraller konusunda son olarak söyleyeceğimiz; Türkiye'nin, çevresel etki değerlendirmesi konusundaki mevzuat eksikliğini çağdaş bilimin ışığında giderdikten sonra en uygun yeri seçerek, uluslararası sözleşmelerdeki yükümlülüklerini yerine getirerek termik santral kurmak zorunda olduğudur.

Nükleer enerji, yukarıda da belirttiğimiz gibi radyasyon riski, reaktör güvenliği, nükleer atık sorunları gibi endişeleri içeren buna karşılık sera gazı etkisi yaratmaması nedeniyle olumlulukları değerlendirilen bir enerji türüdür. Günümüzde nükleer enerjinin kullanımı konusunda dünyada tam birliktelik sağlanmış değildir. Ancak kimse nükleer enerji gerçeğini yadsımıyor. Türkiye de bu gelişimlerden uzak duramaz. Ayrıca, kalkınma planlarında gelecek için nükleer santral hep gündemde tutulmuştur.

Radyasyon riski olarak insanın doğal çevresinden aldığı radyasyonun yüzde 99,9'u oluşturduğu, nükleer santrallerden ise sadece yüzde 0,1 oranında radyasyon alındığı bilim adamlarınca belirtilmektedir. Ayrıca, termik santrallerin hava kirliliğine, ozon tabakasına ve iklim değişikliğine olan, tümüyle ortadan kaldırılamayan etkisi dikkate alınmalıdır. Nükleer santraller kaza halinde, uzun ömürlü nükleer atıklar atabiliyorsa da kaza olasılığı diğer teknoloji ve tesislerden çok çok daha düşüktür. Bu nedenle nükleer santraller Türkiye'nin de gündeminde olacaktır.

Türkiye'de uranyum rezervlerinin azlığı, nükleer santral teknolojisinde henüz net bir seçimin gerçekleşmemiş olması,

kısa zamanda sonuç alınmasını engellemektedir. Bu aşamada teknik ve ekonomik yeterlilik gozetilerek "Ulusal Nükleer Güç Programı" çalışması yapılmaktadır. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planının 638. maddesinde; "Nükleer enerjinin uzun dönemde sektördeki önemi dikkate alınarak, nükleer enerji teknolojisine geçiş için plan döneminde çalışmalar başlatılacaktır" hükmü yer almaktadır.

KENTLEŞME

Kentleşme deyince hemen akla binalar, pis ve bakımsız sokaklar, gecekondu geliyor. Bu, kentleşmenin dar anlamdaki tanımlarına biçim veren nüfus yoğunluğunu belirleyen bir yaklaşımın sonucudur. Gerçekten de son yüzyılda yaşanan nüfus patlaması; özellikle azgelişmiş ülkelerde, kentleri her anlamda bir sorunlar yumağı haline getirmiştir. Oysa, kentleşmeyi sadece nüfus yoğunluğuyla açıklamak yeterli değildir.

Kentleşme, dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasını anlatır. Fakat kenteşmeyi yalnızca bir nüfus hareketi olarak görmek, eksik kavranmasına yol açar. Çünkü, kentleşme olgusu, bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmelerden doğar. Bu nedenle, kentleşmeyi açıklarken, nüfus hareketini yaratan ekonomik ve toplumsal değişimleri de değerlendirmek gerekir. Bu noktadan hareketle kentleşmeyi; sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması, bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütleşme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci olarak tanımlamak uygun olacaktır.

Kentlerin tarihini çok eskilere, örneğin 6. yüzyılda 35.000 nüfuslu Babil'e kadar götürmek mümkündür. Ancak çağdaş anlamda hızlı kentleşme batıda 1900'lerden sonra başlamış, 1950'den sonra ise hızla fııkmıştır. Modern anlamda bir kentleşme hareketi, sanayi devrimi denen ekonomik-toplumsal dönüşümle başlamış ve Avrupa ile Kuzey Amerika'da büyük kentleri oluşturan hızlı bir kentleşme sürecini yaratmıştır.

1950'de dünyada nüfusu 250.000'i aşan kent sayısı 4 iken, 1980'de 982 olmuştur. 2000 yılında ise 1342 olacağı tahmin edilmektedir. Geleceğin devleti, uygar kent devletleri olma yolundadır.

Kentleşme nasıl oldu da kısa zamanda bu kadar yüksek bir hızla ilerledi? Bunun temel nedenleri nasıl sıralanabilir? Bu sorunları çeşitli etkenlere önem vererek açıklayanlar vardır. Bazıları nüfus artışı ile açıklarken, bazıları köyden kente göçle, bazıları ise kentteki refah fışkırması ile ilişkili görmektedir. Bütün bu yaklaşımlar doğrudur, ama kentleşmeyi yalnız bir etkenle açıklamak eksik bir yaklaşımdır. Bütün bu etkenlerin hepsinin payı ile kentleşme süreci hızlanmıştır.

Kentleşmenin ekonomik, siyasal, teknolojik ve sosyopsikolojik nedenleri vardır.

Kentleşmenin ekonomik nedenlerinin başında, tarımdaki fazla nüfusun kentlere göç ederek kentlerde birikmesi gelir. 19. yüzyıl Avrupa kentleri, tarımdaki fazla nüfusu kentlerde yoğunlaşan sanayi merkezlerine çekerek kentleşme süreçlerini önemli ölçüde arttırmıştır. Kentlerin işgücü ve sermaye pazarı olması da kentleşmenin ivmesini hızlandırmaktadır.

Kentleşmeyi yaratan teknolojik nedenler arasında, artan üretimin kentleri beslemesi önemli bir ağırlığa sahiptir. Üretim artışı kentleri refah merkezi haline getirirken, teknolojik gelişme de çekici kılmıştır.

Siyasal kararların da kentleşme üzerinde belirli etkileri vardır. Örneğin, bir kentin başkent ilan edilmesi, savaş, siyasal olaylar kentleşme üzerinde etkili olmuşlardır. Belli bölgelerde yapay kentler kurularak kent merkezinin yoğunluğu azaltılırken, kentleşme hızı arttırılabilir. 1946'da İngiltere'de bir yasayla Londra çevresinde kurulan ve gelişen yapay kentler bu türün açık örneğidir.

Kentleşmenin sosyopsikolojik nedenleri arasında sayılan kentin çekiciliği de kentleşme hızının artmasında önemli yere sahiptir. Kentin, kırsal kesime oranla toplumsal ve kültürel olanakları yanında, kentli olma gururu da kentleşmenin hızlanmasında etkendir.

Kentleşmeyi kalkınma ve sanayileşmenin doğal sonucu olarak görmek, kentliliği ve kentli kültürünü teşvik etmek, yönlendirmek gereklidir. Böylelikle oluşan düzey de kalkınma ve gelişmenin bir ölçütüdür.

Ancak, özellikle Üçüncü Dünya Ülkelerinde kentleşmenin bu doğrultuda gerçekleştiğini ve bir kentli kültürünün oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Kentlileşmeden, kentleşme gerçekleşmiyor. Kentlerin etrafında oluşan illegal yerleşim bölgelerine her türlü kontrol ve yönlendirmenin dışında yerleşen kırsal nüfusla, buralardaki ilkel yaşam düzeyi artıyor. Ayrıca bozulan altyapı da önce kentin çevresini çökertiyor, sonra da kenti içten içe çürüterek kentli kültürünü de yok ediyor. Gelişmekte olan ülkeler, işte bu denli önemli bir kentsel bunalımla karşı karşıyalar.

21. yüzyılın başında dünya nüfusunun yarısı kent merkezlerinde yaşıyor olacak ve o günün dünyası kentlerden oluşacak.

2000 yılına kadar Üçüncü Dünya Kentlerindeki nüfus artışı 750 milyon insanın kentlere katılımını getirecek. Yani gelişmekte olan ülkeler önümüzdeki birkaç yıl içinde kent alt-yapıların, hizmetlerini ve konut olanaklarını bugünkü yetersiz düzeyinde korumak için bile kapasitesini yüzde 65 arttırmak zorunda kalacaklar. Hızla artan ve kente gelen nüfusa doğru dürüst ve insanca yaşam sağlamaya yetecek konut, temiz su, sağlık hizmeti, okul, ulaşım olanakları sağlanamadığı için ortaya mantar gibi çıkan illegal yerleşim bölgeleri ve ilkel yaşam düzeyi de çevre sorunlarının başında gelecek.

SANAYİLEŞME-KENTLEŞME İLİŞKİSİ

Kentleşme olgusunu değerlendirirken sanayileşmeyle ilişkisini dikkate almamak mümkün değildir. Çünkü, sanayileşmenin doğduğu ve sürdüğü yerler kentlerdir. Batı uygarlığında kentleşme, kalkınma ve sanayileşmenin getirdiği ve hızlandırdığı bir süreç olmuştur. Ayrıca kentleşme sürecinde artan işgücü talebi, hizmet alanlarının çeşitlenmesi, tüketim talebinin artması gibi nedenlerle sanayileşme ve kalkınma sürecinin desteklenmesi söz konusudur.

Kurumsal olarak kentleşme, sanayileşip kalkınmakta olan toplumlarda hız kazanır. Bunun içindir ki, kentleşme hemen hemen her ülkede tarımsal nüfusun azalmasını, buna karşılık tarım dışı alanlardaki nüfus oranının artmasını gerekli kılmıştır. Ancak bir ülkede nüfusun tarımdan tarım dışına göç etmesi, bireylerin ve toplumun üretici güçlerinin yaratabileceği istihdam olanaklarının üstünde ise, kentleşmeye kalkınmanın ölçüsü gözüyle bakılması doğru olmaz. Kentlere gelen kitlelerin işsiz ya da gizli işsiz durumuna gelmemesi, kalkınmaya gerçek anlamda katkıda bulunması, bu nüfusun sanayide çalışır hale gelmesine bağlıdır. Oysa, bugün azgelişmiş ülkelerde bunun tersi olagelmekte; kentler, sanayi işçisi yerine işsizlerle ya da çoğunlukla hizmet sektöründe, çoğu kez de geçici ve sosyal güvenlikli yoksun işler tutan kitlelerle dolmaktadır.

Azgelişmiş ülkelerde kentleşme sanayileşmeden önde gitmekte, kesim değiştiren etkin nüfus, tarımdan doğrudan hizmet dallarına aktarılmaktadır. Bunun sonucu olarak, Üçüncü Dünyanın büyük kentlerinde hizmet kesimleri çok çabuk büyümektedir. Dahası gelişmiş ülkelerin azgelişmiş ülke üzerindeki sömürücü, ticaret kapitalizmine dayanan ya da sınai ve mali emperyalizm amaçlarından kaynaklanan bir üstünlük yaratması sonucunda, bu ülkelerde büyük iş, ticaret ve yönetim özeklerinin oluşmasını, gelişmesini körükleyen bir "bağımlı kentleşme" türü oluşmaktadır.

Oysa, geri kalmış ülkelerde bir ya da iki kentin aşırı derecede büyümesinin, hem kendi işlevlerinin gereği gibi yerine getirilebilmesi bakımından, hem de bölgesel dengesizlikleri sürdürmesi yönünden önemli sakıncaları vardır. Ülkenin bütünleşmesini geciktiren bu tek yönlü kentleşmenin, giderek toplumsal ve siyasal huzursuzluklara yol açması doğaldır.

Üçüncü Dünya Ülkelerinde kentsel büyüme çoğunlukla konutları, altyapı ve istihdamı sağlayacak sağlam ve çeşitli bir ekonomik tabanın ortaya çıkmasından önce görülmektedir. Bu da düzensiz gelişme olgusunu yaratmaktadır.

Üçüncü Dünya Ülkelerinde kentleşme açısından yaşanan düzensiz gelişmenin nedeni olan hızlı nüfus artışı, bu ülkelerde birçok sorunun hem yaratıcısı, hem de sorunların şiddetini arttırıcı bir etkidir.

Kırdan kente göç, hem doğrudan kentleşmenin ve hem de dengesiz gelişmenin besleyicisidir. Birleşmiş Milletler istatistiklerine göre, kentsel büyümede göçün payının yüzde 50'yi aştığı Üçüncü Dünya Ülkeleri Yeni Gine, Yemen, Tanzanya, Nijerya, Sri Lanka, Bulgaristan'dır. Ayrıca Kolombiya, Tayland, Filipinler, Hindisan gibi ülkelerde bu oranın yüzde 40'ı geçtiği görülmektedir.

1950'li ve 1960'lı yıllarda toplam nüfus artışında iç göçün oranı, yine Üçüncü Dünya Ülkelerindeki birçok kentte yüzde 50'yi geçmiştir. Sao Paulo, Bombay, Caracas, Jakarta, İstanbul, Nairobi, Seul bu tür kentlerden bir kaçıdır. Türkiye'de kentsel nüfus artışının yüzde 60'ı doğal, yüzde 40'ının da göçlerle beslendiğini ortaya koyan araştırmalar yapılmıştır.

Sanayileşme-kentleşme ilişkisinde her ikisinin de düzenli ve birbirini destekler biçimde gerçekleşebilmesi, planlama anlayışının ne kadar geçerli olduğuna ve yapılan planların da uygulanabilmesine bağlıdır. Planlı bir sanayileşme ve buna bağlı ülke çapında yönlendirilmiş endüstriyel yerleşim, bu yerleşimle birlikte ve onun etrafında düzenlenen yeni kentler oluşmalıdır.

Oysa bugün güney ülkelerinde genellikle geçerli olan, plansız sanayileşme ve kentleşmedir. Plansız gelişen sanayi ve kentleşme, düzensiz gelişmeyi yaratmaktadır. Kentleşmeye yön verecek ve düzensiz gelişmeyi engelleyecek planlı bir kentleşme politikası ve bunun da ötesinde planlı bir ekonomik gelişme izlenemediğinden, ülkenin kentleşme süreci de istenmeyen yönlere doğru ilerlemektedir. Sayısı az planlar da, az gelişmiş kapitalist toplumlarda, toprak üzerindeki mülkiyet düzeni nedeniyle, toprak sahipleri ve sonuç olarak yüksek gelir grupları tarafından etkisiz hale getirilmektedir. Türkiye'de belediye meclisleri toplantılarında gündemin büyük bir bölümü, sürekli olarak imar planı üzerinde yoğunluk arttıran, kat yükselten, yeşil alanları kaldıran kararlar olmaktadır.

Bütün bu saydığımız olumsuzluklar sonucu, hızlı ve dengesiz kentleşme gerçekleşmektedir. Hızlı nüfus artışı ve kırdan kente göç, plansız gelişme ve ekonomik yoğunlaşma dengesiz kentleşmeye yol açmaktadır.

Yalnızca son 65 yıl içinde, gelişmekte olan ülkelerin kent nüfusu on kat artmıştır. 1920'lerde 100 milyon olan az gelişmiş ülkeler kentli nüfusu, bugün bir milyarı bulmuştur. Bu ülkelerde kentsel nüfus artışı 1975'te yüzde 4.38 iken, kırsal nüfus artışı yüzde 1.65 idi. Bu oranlar 1990'da kentlerde yüzde 3.95, kırsal alanda yüzde 1.42 olmuştur. 2000 yılı için ise kentsel nüfus artışının yüzde 3.53, kırsal nüfus artışının da yüzde 1.11 olacağı varsayılmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde insanlar gün geçtikçe daha yoğun nüfuslu, daha dar mekânlı, yeşil alanları hızla tükenen, havası kirli kentlerde yaşamak zorunda kalmaktadır. Ayrıca daha da önemlisi, bu nüfus yoğunlaşması hızla nüfusu milyonun üstündeki kentlere kaymaktadır.

Kentleşmeden kaynaklanan çevre sorunlarını özellikle Üçüncü Dünya Ülkelerinde içinden çıkılmaz boyutlara getiren bir başka gerçek de dengesiz kentleşmedir. Kentleşme ülke düzeyine dengesiz bir biçimde yayılmakta, çok yoğun nüfuslu, tek büyük kent oluşmaktadır. Bu tür kentsel tekelleşme, her tekelleşme olgusunda olduğu gibi ülkenin ekonomik etkinliklerinin ve kaynaklarının çoğunu bağımlı duruma sokarak kendi çıkarı için tüm ülkeyi sömürür bir nitelik kazanmaktadır. Ülkenin ekonomik, kültürel, sosyal ve ticari bütün yaşamı, bu merkezden yönetilmekte ve bu merkezde toplanmaktadır. Bu toplanma, nüfusu daha da yoğunlaştırarak kentin çekiciliğini artırmaktadır.

Ortadoğu ülkelerindeki büyük kentlerin kentsel nüfusa oranı, düzensiz kentleşmenin boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu oran, Irak'ta yüzde 69, Mısır'da yüzde 39, Ürdün'de yüzde 37, Suriye'de yüzde 33'tür. Ortadoğu ülkeleri açısından bir başka ilginç örnek de en büyük iki kent arasındaki nüfus farkıdır. Bu fark İran'da 6; Ürdün'de 3.5; Mısır'da 2.5; Irak'ta 2 kattır.

Düzensiz kentleşmenin ortaya çıkardığı bir başka sorun, gecekondulardır. Özellikle güney ülkelerinde gecekonduya yaşayan nüfus hızla artmaktadır. Kontrol edilemeyen göç, göç hızında üretilmeyen altyapı ve imar alanları gecekondulaşmayı arttırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kent nüfusunun yüzde 40'ı, 80'li yıllarda gecekonduya yaşıyordu. Bugün bu oran yüzde 30 ile yüzde 40 arasında değişmekte ve 2000 yılı için yüzde 62'ye yükselmesi beklenmektedir.

Türkiye de hızlı ve düzensiz kentleşme nedeniyle gecekondu sorununu en ağır boyutlarıyla yaşayan ülkelerdendir. 60'lı yıllarda 240.000 kişi gecekonduya yaşıyordu, kentsel nüfusun yüzde 16.4'ünü oluşturan bu nüfus, 1990'da 9 milyona çıktı ve kentsel nüfusun yüzde 33.9'unu oluşturur hale geldi. 2000 yılında Türkiye'de 12.5 milyon kişinin gecekonduya yaşayacağı varsayımı yapılmaktadır.

Gecekondu sayısının, dolayısıyla gecekonduya oturan nüfusun artmasının gelişmekte olan ülkeler yönünden yarattığı en önemli sorunlardan biri, bu alanların yoksulluk bölgeleri durumuna gelmesidir. Tabi bu bölgelerde oturan nüfusun artması, kentsel nüfus içinde önemli bir sayıya ulaşmaları da yoksulluğu genelleştirmekte ve bu yoksul görüntü tüm ülkeyi etkileyebilmektedir. Bu tablo, ülkede bir kültürel karmaşaya yol açmaktadır.

Türkiye, güney ülkelerinde yaşanan çarpık sanayileşme ve kentleşmenin en açık örneklerinden biridir. Türkiye'de çarpık sanayileşmenin temel özellikleri israf ekonomisi, gelir dağılımı dengesizliği, yoğun işsizlik, sanayide dışa bağımlılık, sanayinin belli merkezlerde yoğunlaşması, bölgesel dengesizlik, plansızlık, büyüme hızı yavaşlığı ve dengesizliğidir.

Türkiye özellikle 1950-70 döneminde kentleşmede patlamayı yaşamıştır. 1927'de 10 bin ve daha yüksek nüfuslu yerleşme yerlerinde oturanlar toplam nüfusun yüzde 16.4'ü iken, bu oran 1950'de sadece iki puanlık bir artışla yüzde 18.64'e ancak ulaşmış ve 1970'te yaklaşık ikiye katlanarak yüzde 35.8'e yükseltilmiştir. 1990'da bu oran yüzde 59.09'dur. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre; il ve ilçe merkezleri nüfusu yüzde

6.261 artarak 28.139.654 olarak gerçekleřmiř olan 1985'e kıyasla, artıř hızı yüzde 3.587'ye dūřerek 33.666.967'ye yūkselmiřtir. Nūfusu bir milyondan fazla olan kentlerde yařayanların sayısı 28.946.622 olarak toplam nūfus içindeki payları yüzde 50.81'e yūkselmiřtir. Bu illerin sayısı 15'tir. İstanbūl'un nūfusu 7.4 mil-yona ulařarak toplam nūfusun yüzde 13.04'ūnū oluřturmuřtur.

Tūrkiye'de beř yılda bir yapılan nūfus sayımlarının sonuçları incelendiėinde, son 25 yıldaki nūfus artıřının 4/5'inin kentlerde gerçekleřtiėi gōrūlmektedir.

NASIL BİR KENTLEşME POLİTİKASI ?

Bitirmekte olduėumuz 20. yūzyılın özelliklerinden biri de "kentsel devrim"in yūzyılı olmasıdır. Bu hızla, 21. yūzyılın sonunda dūnyanın yarısı kentlerde yařıyor olacaktır. Dūnyanın ekonomik sistemi giderek kentsel bir sisteme dōnūřecektir. Bu sistem ūst ūste çakıřan iletiřim, ūretim, ticaret, ulařım řebe-kelerini içermektedir. İyi yōnlendirilebilir ve yōnetilebilirse en-formasyon, enerji, sermaye, ticaret ve insan akımlarıyla, ulusal geliřmenin belkemiėini oluřturabilir ve ayrıca uluslararası kent-sel sisteme duyarlı baėlarla baėlanabilir. Bu nedenle, kentleřme sūrecinde karřılařılan sorunların, özellikle Ūūncū Dūnya Ūlkeleri tarafından ulusal ölçekte ōzūmlenmesini beklemek yanlıřtır. Saėlıklı ve dengeli bir kentleřme politikasının bařarıya ulařabilmesi için uluslararası ölçekte etkin bir iřbirliėi, dūnya lūsūnde dengeli ekonomik geliřme ve çevrenin uluslararası boyutunu dikkate alan yeni bir dūnya dūzeni gereklidir.

ULUSLARARASI KENTLEşME POLİTİKASI

Sınır tanımayan evre sorunlarının ōzūmūnde her alan-da uluslararası iřbirliėi zorunludur. Bugūn kentleřmenin ya-rattıėı en ciddi sorunların yařandıėı gūney ūlkeleri, bu sorun-ları sadece kendi gūleriyle ōzemezler. Kuzey ūlkeleri de içinde bulunan sorunlarda kendi paylarının bilinciyle ōzūme katkılarını koymalıdır.

Gelişmekte olan ülkeler nüfusunun ancak yüzde 5'ten daha azı kalkınma yardımı kuruluşlarınca sağlanan konut veya semt iyileştirme projelerinden yararlandırılmaktadır. Bu destek düzeyinin önemli ölçüde yükseltilmesi, boyutlarının geliştirilmesi, niteliği ve koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir.

"Kentsel Gelişim Yardımı"nın ikinci plandaki kentler için bölgesel kalkınmayı destekleyecek biçimde kullanılması ve güney ülkelerinin bu yardımdan yararlanmalarını sağlamak gereklidir.

Gelecek, kentseldir. Daha açık bir deyişle, 21. yüzyıl insanının en ivedi çevre kaygıları, kentsel kökenli olacaktır. Ulusal ekonomiler sağlıklı olduğu oranda, kentsel gelişimden kaynaklanan sorunlar çözülebilecektir. Ulusal ekonomiyi ise uluslararası ilişkiler ve dünya ekonomisinin durumundan soyutlamak olanaksızdır.

Kentsel sorunların çözümlenmesinde uluslararası işbirliğinin gelişmekte olan ülkeler arasında da güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu ülkeler bir araya gelerek, paylaştıkları kent bunalımıyla savaşılabilmek için politikalarını, programlarını ve kurumlarını geliştirmek yolunda birlikte çok şey yapabilirler. Kuzey ülkelerinin günümüzde yaşadığı kentsel sorunlarla, güney ülkelerinkinki benzer değildir. Bu nedenle, aynı sorunları yaşayan ve ortak çözümlerden yararlanma durumunda olan güney ülkeleri, aralarındaki işbirliğini arttırarak ortak pek çok sorunla ilgili deneyimlerinden yararlanabilirler.

Güney ülkelerinin sağlıklı bir kentleşme politikası oluşturabilmeleri ve kentleşmeden kaynaklanan çevre sorunlarıyla mücadele edebilmeleri için, her alanda dengeli bir gelişmeye gereksinimleri vardır. Kentleşmenin sağlıklı şekilde ülke geneline yayılabilmesi, dengeli gelişmenin sağlanabilmesine bağlıdır. Dengeli gelişmeyi ise kuzey ülkeleri, bugün uluslararası ekonomik ilişkilerde kendilerinin yarattığı dengesizliği gidererek sağlayacaklardır. Gelişmiş ülkeler, dünya nüfusunun yüzde 13'ünü oluştururken, enerji kaynaklarının yüzde 80'ine ve dünya ticaretinin yüzde 75'ine sahiptirler. Bu dengesizlikler, kuzeyin özverisiyle ortadan kaldırılabilir.

Kentleşmeden kaynaklanan sorunları değerlendirirken, genellikle güney ülkelerinden söz etmemiz, kuzey ülkelerinin kentleşmeden kaynaklanan sorunları yaşamadığı anlamına gelmez. Sanayileşmiş ülkelerin kentleri; dünya kaynak kullanımının, enerji tüketiminin ve çevre kirlenmesinin büyük bir kısmından sorumludur. Kuzey ülkelerinde çok sayıda kent, bozulan altyapının, çevre yozlaşmasının, kentin içten içe çürümesinin getirdiği sorunlarla birliktedir. Fakat sanayileşmiş ülkeler bu sorunların altından kalkabilecek, kent bozulmasını önleyecek olanak ve kaynaklara sahiptir.

ULUSAL KENTLEŞME POLİTİKASI

1. Kırsal alandan kente göç önlenmelidir : Çağımızın gelişmeleri, nüfusun kentlere akışının kaçınılmazlığını ortaya koyuyor. Kırsal alanda pek çok "itici" etken ile büyük kentin oluşturduğu "çekici" etkenler bu akımı arttırmaktadır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu nüfus akışını azaltma ya da yönlendirme çabaları yeterince etkili olamıyor. Çünkü, büyük kentlerin ulaştıkları yoğunluk nedeniyle ulaşım, eğitim, sağlık, kentsel altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi zorunluluğu ve bu yatırımlarla sağlanan ortam büyük kentin çekiciliğini arttırmaktadır.

Üçüncü Dünya Ülkelerinde uygulanan tarım politikalarının büyük kentlerdeki hızlı büyümeyi teşvik edici özellikleri vardır. Tarım ürünlerinin hiç desteklenmemesi ya da bu desteğin oldukça düşük oranda tutulması, kentlerde yiyecek fiyatlarının belirli sübvansiyonlarla düşük tutulmaya çalışılması ve tarımda makineleşmenin teşviki, bu politikanın özellikleridir. Bu durum, küçük toprak sahiplerinin topraklarını elden çıkararak kent yoksulları arasına katılmalarına yol açmıştır.

Üçüncü Dünya için bu söylediklerimizin hepsi Türkiye'nin de yaşadığı gerçeklerdir.

Türkiye'de nüfusun köylerde yaşamakta olan yüzde 49.1'nin büyük bir çoğunluğu ve çalışan nüfusun yüzde 55'i geçimini tarımdan sağlamaktadır. Ulusal gelirden tarımın aldı-

ğı pay 1960'ta yüzde 55.4 iken, bugün yüzde 16'ya düşmüştür. Yani nüfusun büyük çoğunluğu geçimini tarımdan sağlamakta olduğu halde, bu çoğunluk ulusal gelirin oldukça küçük ve git-tikçe azalan bir bölümünü yaratmaktadır. Bunun nedenleri de tarımda verim düşüklüğü, tarımsal gelirin azlığı, gelirin ve top-rak mülkiyetinin dengesiz dağılımı, tarım topraklarının çok parçalanmış olması ve tarımsal makineleşmedir.

Göç olgusunu yavaşlatabilmek için;

- Kırsal alan kalkınmasının gerçekleştirilmesi için; en-düstriyel yerleşimin kırsal alana yayılması ve bu yönde teşvik-ler, vergi kolaylıkları getirilmesi, tarımda aile işletmelerinin özendirilmesi, bu işletmelere geleneksel tarım etkinliklerinin yanı sıra ek tarımsal gelir olanakları sağlanması ve yeni iş or-tamları yaratılması zorunludur. Çiftçi kuruluşları geliştirilmeli, bu kuruluşlar içinde çiftçilerin doğrudan ortak, yönetici ve de-netleyici olmaları ve bu kuruluşların kârından pay almaları sağlanmalıdır. Köylünün yaşadığı yörede yerel yönetimlere katılımı için planaklar yaratılmalıdır.

- Tarımsal alanların korunması ve endüstriyel yerleşim birlikte yürütülerek nitelikli tarım toprakları üzerine sanayi te-sisleri kurulmasına ve kentsel yerleşime izin verilmemelidir. Endüstriyel yerleşim, ülke çapında genel bir plana bağlanarak kentleşmenin bu sanayi tesisleri etrafında oluşması yönlen-dirilmelidir.

- Büyük kentlerin çekiciliğini arttıran kararlardan vazgeçilerek yerine, çekiciliği azaltan cesur kararlar verilmeli-dir. Büyük kentte yaşamak bir ayrıcalıktır. Ancak bunun ola-naklarından yararlanmanın bir bedeli vardır. Bu gerçeğin va-tandaşlarca kabul edilmesi ve kente gelirken bu bedeli ödemeyi kabul etmeleri gerekir. Büyük kentlerdeki emlak vergilerinin kırsal alandakilerden ve ikinci derecedeki kent merkezlerinden önemli derecede yüksek tutulması gerçekçi bir araç olarak kul-lanılabilir. Yerel yönetim hizmetlerinin de kentin büyüklüğü ve o hizmetin maliyeti dikkate alınarak fiyatlandırılması gerekir.

- Büyük kentlerdeki nüfusu seyreltmek amacıyla çevrede ikinci derecede yerleşim merkezleri oluşturulmalıdır. Büyük kentler çerçevesinde bölgesel planlama yapılarak bu plan içindeki küçük yerleşim bölgelerine, büyük kentlerin insan yoğun sektörlerini, örneğin üniversiteleri aktarmak gereklidir.

Bu tür merkezlerde bina yapımı özendirilmeli, teşvik ve vergilerde kolaylıklar sağlanmalıdır.

2. Yerel yönetimler güçlendirilmelidir: Güney ülkelerinin hemen hepsinde yerel yönetimlerin yapıları, yetkileri ve güçleri kentin sorunlarını çözebilecek yeterlikte değildir. Çoğu ülkede yerel yönetimlerle ilgili düzenlemeler pek yeni sayılmayacak dönemlerde yapıldığı için yaşanan kentsel bunalım karşısında eksik ve yetersiz kalmıştır.

Bu ülkelerde yerel yönetimlerin yaşadığı bir başka önemli sorun da yerel yönetim ile merkezi hükümet arasındaki ilişkilerin ve yetki ayrımının hizmete göre düzenlenmemiş olmasıdır. Yerel yönetimler üzerinde merkezin vesayet, denetimi ve birçok önemli yatırımın merkezi hükümetin yetkisinde olması, işleri yürüyemez noktaya getirmektedir.

Merkezi hükümetlerin sınırlı alanlarda yetkili olmaları gerekirken, yetkileri geniş tutulmuş ve hiçbir önemli sorunu çözemez noktaya getirilmiştir. Bu arada yerel yönetimlerin deneyim ve uzmanlıkta gelişmeleri engellenmiştir.

Bütün bu sıkıntılar yaşanırken, halk devre dışındadır ve yakınında gördüğü, sadece seçimde oy kullanarak katkısını koyduğu yerel yöneticilerden önemli çözümler beklemektedir.

Bütün bu nedenler, kent yönetimlerinin kentsel gelişimin kilit noktaları haline getirilmesini gerekli kılmaktadır. Kentsel yönetimler siyasal, kurumsal ve mali olanaklar açısından güçlendirilmelidir.

Yerel yönetimler kendi bölgelerinde yaratılan servetin dışında bırakılamazlar. O servetin oluşumunda ve kazanılmasında yerel yönetim hizmetlerinin önemli katkısı vardır. Bu nedenle, yerel yönetimlerin vergi paylaşımında daha geniş pay sahibi olmalarını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır.

Ayrıca yerel yönetimlere, hizmet götördükleri hemşerilerinin bu hizmetin giderlerine katılmalarını sağlayacak düzenlemeler yapma yetkisi tanınmalıdır. Büyük altyapı harcamalarına katılım payı alınmasından çevre koruma amaçlı vergilere, kentte geçici olarak konaklayacaklardan alınacak konaklama vergisine kadar, yeni kaynaklar yaratılmalıdır. Yerel yönetimler toprak kullanımını kontrolde ve tapu kadastro konularında da yetkili olmalıdır.

Kentsel yönetimin bu kadar yetkili ve güçlü olması öngörülürken, bunlarla birlikte yapılması gereken bir başka önemli düzenleme de kentsel yönetime halkın katılımının en geniş şekilde sağlanmasıdır. Kent meclislerinin genişletilmesi, meclis üyeleri dışında vatandaşların, meslek kuruluşlarının da kendi özel konularında ve kenti ilgilendiren önemli sorunlarda katkılarını koyma olanağı tanınmalıdır.

Bu açıklamaların ışığı altında, kentleşme ile çevre konusunun ne denli iç içe olduğunun bir kez daha altını çizmekte yarar var.

ÇEVRE EĞİTİMİ

Doğanın gizemini çözdükçe, doğal dengeyi kavradıkça çok daha insancıl olunacaktır. Böylelikle ahlaki duyarlılık artacak ve çevreye karşı bireysel sorumluluk daha iyi kavranacak; gereği yapılacaktır. Bu düzeye gelebilmek çevre bilincinin artmasına, toplumda ve bireylerde çevreye bakışın değişmesine bağlıdır.

Günümüzde, herkesin kapısının önünü süpürmesi, küçük kirliliklerin, ya da bazı sanayi alanlarının temizlenmesi çevreyi ifade edemez hale geldi. Çevre, artık doğal kaynakların idaresi anlamı taşımaktadır.

Çevre koruma bir ek işlem, çok gerekli olmayan bir baş ağrısı değildir artık. Geç de olsa korumacılık bilinçlenmesi başladı ve geriye dönüşün olmayacağı da görüldü.

Bilinçlenmenin artmasıyla ya da yaşanan çevre bunalımının ulaştığı boyutlar karşısında çevre ile uğraşmak lüks sayılmıyor. Aslında, karnınızı doyuracak ekmeğiniz yoksa, sürekli savaş halindeyseniz ve tüm özgürlükleriniz elinizden alınmışsa, çevrenin lüks olduğu söylenilebilir. Ekmek, barış ve özgürlüğün her şeyden önce gelmesi doğaldır. Ancak, unutulmaması gereken ekmeğin bir şartı da çevredir. Nitelikli toprak, yeterli güneş, yeterli su olmazsa, yani uygun olmazsa ekmek olur mu?

Çevre bilinci, doğayı koruma temelinden hareket ederek, geniş anlamda insan haklarını içeren ve batıdaki güçlü demokrasilerde olduğu gibi olgular, yeni çözümler öneren bir hareket olarak özellikle güney ülkelerinde de gelişecektir. Bu geliş-

meyle birlikte çevre bilinci, demokrasinin gelişmesinde katkılı bir güç olacaktır. Bunun yanı sıra bilinçlenmenin artmasıyla doğa sevgisi ve özgürlük sevgisi de en önemli dürtü olarak tüm insanlığın malı olacaktır.

İşte çevre bilincini bu kadar geliştirebilmenin yolu, tüm insanlara çağdaş çevre eğitimi verebilmektir.

Bugün çevresel bunalımın önlenmesinde çok yönlü ve ciddi bir çabaya girişilmesi gerektiği açıktır. Ancak bu süreçte, tartışılmayacak kesinlikte bir nokta vardır: *Çevre Eğitimi*.

Çevre eğitiminin doğru bir yönde yaygınlaştırılması ve gerçekleştirilmesi olmaksızın, çevresel bunalıma teslim olmak zorunda kalacağımız açıktır.

Peki, neden çevre eğitimi yapılmalı?

Çevre eğitiminin amacı ne olmalı?

Çevre eğitimi nasıl verilmeli?

Yukarıdaki soruları yanıtlamaya çalışalım.

Çevre eğitiminin amacı; kuşları, bitkileri ve hayvanları tanıtmak, yitip giden doğal ve tarihsel güzelliklerimizin ardından ağıtlar yakmak olmamalıdır.

Çevre eğitiminin, bireyler açısından dinamik bir niteliğe sahip olması gereklidir. Daha açık bir deyişle, çevre eğitimi, bilgilendirici olmakla kalmayıp bireyi karar alma süreçlerine katmayı ilke edinmelidir.

Neden çevre eğitimi? Çevre eğitimi olmaksızın yaşanacak çevresel bunalımı atlatma olanağımız elbette yoktur. Bu yanıtlamızı açmaya çalışalım.

Çevre sorunlarının oluşumunda ve önlenmesinde hem devletin, hem de bireylerin ortak rolleri olduğu açıktır. Çevre konusunda devlete olduğu kadar, bireylere de görev ve sorumluluklar düşmektedir. Bu sorumluluklar ve görevlerin yerine getirilebilmesi için eğitim gerekli ve zorunludur.

Çevre eğitimi, bilgi birikimine dayanıp bilimsel gelişmelerle yakın bir ilişki içindedir. Her yeni gün çevreyi biraz daha iyi tanıyor, çevre bozulmasında olduğu kadar, çevre ko-

runmasında da yeni buluşlar gerçekleştiriyoruz. Bu dinamik sürecin bireylere ulaştırılmasını ise çevre eğitimi ile sağlayabiliriz. Bireyler, çevre konusundaki haklarını, sorumluluklarını ve görevlerini, değişen koşulları dikkate alarak çevre eğitimi yolu ile öğreneceklerdir.

Çevre eğitimi, yalnızca bilgilendirici olma niteliği ile sınırlandırmak yanıltıcı olur. Çevre sorunlarını ortaya çıkaran ekonomik, toplumsal ve kültürel nedenlerin anlaşılabilmesi ve ortadan kaldırılabilmesi için de eğitimin gerekliliği tartışılmaz.

Bunların yanında, çevre hakkımızın gerçekleşebilmesi ya da çevre konusundaki ödevlerimizi yerine getirebilmemiz için, çevremizle ilgili bilgilendirilme hakkımız olmalıdır. Bu durumda, çevre eğitimi de bir hak durumuna getirmiş oluyoruz.

Bireylerin ve toplumun tüketim alışkanlıkları ve kültürü ile çevre sorunları arasında yakın bir ilişki vardır. Bu alışkanlıkların değiştirilebilmesi için eğitimden yararlanmak zorundayız. Bunu ise geniş kapsamlı ve cesur bir eğitim politikası ile başarabiliriz.

Bütün bunlar, çevre eğitiminin gerekliliği için yeterli nedenlerdir.

Nasıl bir çevre eğitimi? Çevre eğitimi ile üç temel amaç gerçekleştirilmeye çalışılmalıdır:

1. Bireylerin ve toplumun çevre duyarlılığını geliştirmek,
2. Çevre sorunlarının çözümlenmesi konusundaki yönetsel ve diğer süreçleri tanıtmak ve işletilmesi için bireyleri bilinçlendirmek ve teşvik etmek,
3. Çevre sorunlarının önlenmesi için bilimsel-teknolojik gelişmelerden yararlanmak ve uzmanlaşma sağlamak.

Çevreye yönelik bu üç amacı kapsayan eğitim, toplumun tüm aktörlerini ilgilendirecektir. Bu nedenle, çevre eğitimi de toplumun tüm aktörlerine yönelik olmalıdır. Bu eğitimi toplumun tüm kesimlerine yaygınlaştırmada eşitlik ilkesini göz ardı etmemeye dikkat etmek zorundayız. Bir sahil kasabasında olduğu kadar, Ankara'nın bir gecekondu mahallesine de çevre eğitimi götürebilmeliyiz.

Bu eğitimin disiplinler arası niteliği unutulmamalıdır. Bu amaçla, eğitimin ve çevrenin bütüncüllüğüne uygun olarak çok yönlü bir eğitim politikası uygulanmak durumundadır. Çevre eğitimi, ne yalnızca teknik biçimle, ne de kuşları ve ağaçları sevmek gibi etik (ahlaksal) bir biçimle sınırlı kalmamalıdır.

Çevreye yönelik eğitimin bir başka yönü de bireyi, karar alma süreçlerine katmayı hedeflemesi olmalıdır. Bireyin, sorunların çözümünde etkin kılınabilmesi için karar alma süreçlerinde etkin kılınması gerektiği açıktır. Bir başka ifade ile, yetki vermeden sorumluluk istemek doğru değildir.

Gönüllü kuruluşların rolü de önemli bir konudur. Çevre eğitiminin devlet tekeli ile yürütülmesi, istenilen amacın gerçekleştirilmesini engelleyebilecektir.

Devletin yanında, gönüllü kuruluşların da çevre eğitimine yönelik etkinlikleri desteklenmeli, teşvik edilmelidir. Katılımın geniş ve gönüllü olmasının sağlanması açısından olduğu gibi, çevre konusunda devlet ve yurttaş dayanışmasının gerekli olması da çevre eğitiminde gönüllü kuruluşların rolünün artırılmasını gerekli kılmaktadır.

Çevre eğitimi, varolan değerleri, davranış kalıplarını ve toplumsal sistemi korumak amacı ile sınırlanırsa, başarılı olmaz. Dinamik olan çevrenin korunması ve geliştirilmesi konusunda başarılı bir eğitim politikası demokratik ve katılımcı değerler üzerine oturtulmalı, toplumdaki varolan davranış kalıplarını, ekonomik sistemi, tüketim alışkanlıklarını sorgulayabilmelidir.

Çevreye yönelik eğitim, bilim ve ahlakın iç içe geçmesi gereken bir alandır. Bunun yanında, evrensel olma niteliği bulunmaktadır. Çevre eğitiminde ulusal sınırların rolü abartılmamalıdır. Bu amaçla çevre eğitimi, bilim ve ahlakı iç içe geçiren, sınır tanımaz bir kimliğe sahip olmalıdır.

Çevreye bakışımız, hep insan merkezli olmuştur. Oysa bu bakışın, çevresel denge üzerinde biçimlenmesi gerekmektedir. İnsan, çevrenin bir parçasıdır. Bunun dışında bir merkez olma özelliği yoktur. Bu nedenle, çevreye bakışımız, çevre merkezli olmak zorundadır. Bu bakışın çevre eğitimine de yansıtılması gereklidir.

Çevre eğitimi politikasının temel özellikleri şunlar olmalıdır:

- Toplumun tüm kesimlerine yönelik olmalıdır
- Bilgilendirici olmak yanında, bireyi karar alma süreçlerine katmaya çalışmalıdır.
- Barış ve demokrasi teması üzerinde biçimlendirilmelidir.
- Bireyin çevre konusundaki bilgilendirilme hakkını gerçekleştirmelidir.
- Çevre merkezli olmalıdır.
- Çevreye bütüncül yaklaşan bir yöntem kullanılmalıdır.
- Çevre sorunlarını ortaya çıkmadan engellemeye çalışan bir ağırlıkta olmalıdır.
- Televizyon gibi kitle iletişim araçlarından yararlanmalıdır.
- Yerel yönetimlerin çevre eğitimine yönelik çalışmaları desteklenmeli, teşvik edilmelidir.

ÇEVRE HAKKI: Mülkiyet hakkına kabul edilebilir sınır. Yaşanılan çevre bunalımının gündeme getirdiği yeni kavramlardan biri de "ÇEVRE HAKKI" dır. Giderek yok olan çevre değerleri, insanlığı böyle bir kavramı gündeme getirip yaşama hakkını korumada yeni bir arayışa girmeye zorlamıştır.

Çevre hakkının yer aldığı ilk uluslararası metinlerden birinin, 1972 Stockholm Bildirisi olduğunu daha önce belirttik. Bildirinin birinci ilkesi; "İNSANIN RAHAT YAŞAMASINA İZİN VERECEK BİR ÇEVRE KALİTESİ İÇİNDE, ÖZGÜRLÜĞE, EŞİTLİĞE VE YETERLİ YAŞAM KOŞULLARINA, HAKKI VARDIR" biçimindedir. Bu ilkenin bildiride yer almasıyla çevre hakkı konuşulmaya, üzerinde düşünölmeye başlandı ve giderek bu hak çeşitli anayasalarda yer aldı.

Çevre hakkı, bir insan hakkıdır. İnsan hakları ise, bütün insanlara, insan oluşlarından dolayı tanınması gereken haklar bütünüdür. Çevre hakkı bu bütün içinde en temel insan hakkı olan yaşam hakkının, insan olmanın bir uzantısıdır.

Çevre hakkı, insan hakları kavramının gelişimi sürecinde üçüncü kuşak insan hakları olarak sınıflandırılan DAYANIŞMA HAKLARI içindedir.

Çağdaş gelişimde insan haklarının belirli ayrımlara bağlı tutulmasının temel ayırıcı özelliği devletin bu haklara olan uzaklığıdır. Birinci kuşak insan hakları devletin karışamayacağı bir alanı (temel hak ve özgürlükleri), ikinci kuşak insan hakları denilen dayanışma hakları ise, belirli bir topluluğun yaşam düşüncesini yansıtır ve bu nedenle bu sadece devletin ya da insanların davranışıyla oluşmaz. Buna karşılık bireylerin, devletin, kamu ve özel sektör kuruluşları gibi diğer gruplardan tümünün çabalarının birleştirilmesiyle gerçekleşebilir. Dayanışma hakları ya da özgürlükleri ödenmesinin nedeni de budur. Gerçekleşmeleri, büyük ölçüde toplumda yaşayan herkesin çabalarını birleştirmesine, yalnızca devletin değil kamu ve özel tüm kuruluşların, yerel yönetimlerin, bireylerin, toplulukların katkılarına, dayanışmalarına bağlıdır.

Dayanışma haklarının genel kabul gören sıralaması şöyledir:

- Kalkınma hakkı,
- Sağlıklı ve ekolojik bakımdan dengeli bir çevre hakkı,
- Barış hakkı,
- İnsanlığın ortak mirasından yararlanma hakkı.

Bu sıralama bile dayanışma haklarının gerçekleşmesinin sadece bir kesime bağlı olmadığını, toplumun tüm kesimlerinin birlikteliğini ve katılımını gerektirdiğini göstermektedir.

BARIŞ HAKKI: Bu hak, insanlığı tehdit eden savaşa karşı tüm insanlığın birlikteliği ile gerçekleşebilir. Barış hakkı, yalnızca savaş olmamasını değil, barışın sürekli kılınması için nükleer silahlardan arındırılmış bir dünyayı da içerir.

KALKINMA HAKKI: Ulusların yoksulluğu ve geri kalmışlığı tüm diğer önemli sorunların kaynağıdır. Geri kalmışlık insan haklarının kullanımında önemli bir engeldir. Bu engellerin ortadan kalkabilmesi, bir ulusun tek başına başara-bileceği bir olay değildir. Uluslararası birliktelik, kararlılık ve yardımlaşma gerekir.

İNSANLIĞIN ORTAK MİRASINDAN YARARLANMA HAKKI: Dünyanın ve uzayın herkesin ulaşamadığı yerleri sadece oralara ulaşanların, bu olanağı bulabilenlerin tasarrufunda olamaz. Tüm insanlığın bu ortak mirastan, ortak zenginlikten yararlanma hakkı vardır. Ancak bu hakkın gerçekleşebilmesi de bu yolda tüm bireylerin, kurum ve kuruluşların birlikteliğini gerektirir.

Görüldüğü gibi, ortak özellik birlikteliktir. Değişik bir ifadeyle dayanışma haklarının konusu bireyden öteye halktır.

Bu değerlendirme içinde çevre hakkı da sağlıklı ve dengeli bir biçimde yaşama hakkını ya da insancıl yaşam koşullarını tehdit eden her türlü çevre sorunlarının yaratılmasına karşı direnme hakkını içermektedir.

Çevre hakkının hızla geliştiğini söylemek mümkün değildir. Henüz tüm devletlerin anayasalarına girememiştir. Ayrıca, çevre hukuku da henüz çok yeni bir hukuk dalı olduğu, gelişmesini sürdürdüğü için kavram ve uygulama konusunda eksiklikler sürmektedir.

Çevre hakkının gelişimi, çevre bilincinin artmasıyla birlikte çevre hukukunun gelişimine ve bu konuda küresel bir işbirliğine bağlıdır.

Çevre hakkının ayırıcı başka bir özelliği de yararlanmaların sadece bugünkü kuşaklar olmamasıdır. Çevre hakkı, bugünkü kuşakları olduğu kadar, hatta daha da fazla gelecek kuşakları ilgilendirmektedir. Bu nedenle, çevre hakkının yararlanıcıları arasında gelecek kuşaklar önemli bir yer tutmaktadır.

Çevre hakkı, sahibine bir takım ödevler de yükler. Çevre hakkı ile sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olan birey, aynı zamanda böyle bir çevreden yararlanabilmek için onu korumak, geliştirmek ve yönetmekle ödevlidir. Tüm bireylerin çevre hakkı vardır. Fakat aynı bireyler çevreyi de bozmaña yükümlülüğü altındadır.

Çevre hakkı aynı grupta olduğu dayanışma haklarıyla diğerlerinden daha farklı ilişkidedir. Savaşın yarattığı çevre sorunları nedeniyle barış hakkının çiğnenmesi, çevre hakkının da

çiğnenmesi sonucunu doğurmaktadır. Dengeli ve sürdürülebilir bir kalkınmanın gerçekleşmemesi kalkınma hakkını ortadan kaldırmakta, böyle bir kalkınma gerçekleştirilemeyince çevreye baskı artmakta ve çevre hakkı da çiğnenmektedir. Ayrıca, insanlığın ortak mirasından, örneğin okyanuslardan yararlanılabilmesi, okyanusun varlığına ve buradaki doğal denge- nin sürmesine bağlıdır.

Günümüzün gelişen özgürlük anlayışı içinde çevre hakkı, bazı önemli haklarla çatışan ve onları sınırlayan bir özellik taşımaktadır. Bütün serbest piyasa koşullarının önünde en önemli engel çevre hakkıdır. Günümüz ekonomisi devlet müdahalesini dışlarken, çevre hakkı sınırladığı haklar sayısını her geçen gün arttırmaktadır. Serbest piyasaya devlet müdahalesi yoktur, ama çevre müdahalesi ve çevre hakkının baskısı vardır. Örneğin, günümüzde mülkiyet hakkının önündeki en önemli sınırlama, çevre hakkıdır.

Yalnız buradaki sınırlamayı, haklara yeni bir içerik kazandırmak olarak yorumlamamız gerekir. Haklar doğrudan kısıtlanmamakta, fakat insanlığın içinde bulunduğu çevre sorunları, tüm kararlarda çevrenin belirleyici etken olarak ortaya çıkması, bu haklara yeni bir içerik kazandırmaktadır. Örneğin mülkiyet hakkı tümüyle kısıtlanmamakta, fakat çevreye zarar verecek biçimde kullanılmasına belirli sınırlamalar getirilmektedir. Motorlu araçtan arsaya, fabrikadan tarlaya kadar tüm mülkiyet hakkı sahipleri bu haklarını kullanırken bu hakkın günümüzde kazandığı içeriği görmezden gelemeyeceklerdir. Araç sahibi aracını egzozu havayı kirletmeyecek biçimde kullanmak durumundadır; tarla sahibi tarlasını tarım dışı amaçla kullanamayacaktır. Kıyıda arsası olan Kıyı Yasa'sındaki sınırlamaları dikkate alarak arsasından yararlanabilir. Bütün bunlar kısıtlama niteliğinde değildir. Yapılan mülkiyet hakkının yeni bir içerikle çevreye zarar vermeden kullanılmasıdır. Hak ortadan kalkmamıştır ya da kullanıma belirli alanlarda yasaklar getirilmemiştir. Yapılan, hak kullanılırken tüm yurttaşların çevre haklarını kullanabilecekleri bir ortamı hazırlamak ve yaşatabilmektir.

Çevre hakkı, öteki insan hakları üzerinde giderek artan etkilere sahip olmaktadır. Bu bir anlamda sınırlama, diğer hakların alanların daralması olarak kabul edilebilir. Fakat asıl kabul edilmesi gereken gerçek, çevre hakkı bunları yaparken insanın tüm özgürlüklerinin somutlaştığı, yaşam hakkının doğrudan konusu olan çevreyi korumakta, genişletmektedir. Bu alanda yarattığı özgür ortam, temiz hava soluyabilmek, temiz denizde yüzebilmek, doğada yeşil görebilmek, içecek su bulabilmek gibi yaşam hakkının uygulanma olanaklarını ortaya koymaktadır.

Çevre hakkından kaynaklanan sınırlamalar ya da çevre hakkının kazandığı boyut nedeniyle diğer insan haklarının içerik değiştirmesi, bir süre daha devam edecektir. Örneğin plastik üretiminde bugün sadece gıda maddeleri ambalajında getirilen sınırlama ve depozito uygulaması, yarın doğada yok olmayan plastiklerin ambalaj sanayiinde kullanılmaması gibi bir boyuta ulaşacaktır. Bugün, belirli koşullarla tarımsal alanlar üzerine kentsel ve endüstriyel yerleşime izin verilebilirken, yarın tarımsal alanların tarım dışı amaçlarla kullanımı tümüyle yasaklanacak, hatta bu toprağın sahibi tarafından tarımda kullanılışı bile denetlenecek, yönlendirilecek ve sınırlanacaktır. Toplu taşıma araçlarının gelişmesiyle belirli güzergâhlarda özel araçların kullanımı sınırlanacaktır. Bütün bunlar sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama arzusu sonunda, çevre hakkının baskısıyla olacaktır.

Gelişmekte olan "kente karşı suç", "kent suçu" gibi kavramlar da çevre hakkının kent yaşamında getirdiği sınırlamaların sonucudur. Kentli, yaşadığı kenti korumak, kent kültürünün ve değerlerinin gelişmesini sağlamak, aynı kentte yaşayanlarla ilişkisinde bu anlayışı öne çıkarmak zorundadır.

Bütün bunlar bir başka gerçeği daha ortaya çıkarmaktadır. Evet, çevre hakkı insan hakları arasında ve üçüncü kuşak insan hakları içinde bir dayanışma hakkı olarak kabul ediliyor. Fakat çevre hakkı öteki insan haklarından oldukça farklıdır. Yalnızca insana özgü değildir, yalnız insanı değil, her şeyi kapsar. Çevre hakkı kullanıldıkça, genişledikçe doğa aydınlanır,

evre korunur gelişir, sular bozulmaz, ormanlar tükenmez, hayvanlar lmez. Ağacın da suyun da kuşun da kurdun da hakkı vardır, yani evre hakkı insanıyla, taşıyla, toprağıyla yer-kürenin hakkıdır. Zaten evre hakkının insanlara yüklediği ödevler de yer-kürenin haklarını yerine getirmeye yöneliktir.

İnsanlar bu noktaya gelmiştir; kendi soyunun devamı için yer-küreye hak tanımak, bu hakka saygı duymak ve korumak gerekmektedir. Hayvan hakları da bu anlayışın günümüzde gerçekleşen bir örneğidir. Fakat hayvan haklarını değerlendirenken, sadece evcil hayvanları dikkate almak doğru değildir. Yeryüzündeki bütün hayvanlar hak sahibidir.

evre hakkı insan haklarının ötesindedir. İnsanı insan yapan öteki hakların oluşturduğu birikimle ortaya çıkan ve bu hakların kullanılabilereği ortamın devamını sağlayan ve hak sahibine ödevler yükleyen, diğer hakların kullanılmasını da çevresel gözle değerlendirmesini isteyen yaşamsal bir gerçektir.

ÇEVRESEL GÜVENLİK

Günümüzde çevreyle ilişkin olarak sorgulanan kavramlar arasına, "güvenlik"i de katmak gerekiyor. Geleneksel tanımında, ulusal egemenliğe karşı siyasi ve askeri tehditler olarak ifade edilen "güvenlik" kavramı, günümüzde bu tanımla sınırlı kalmış mıdır? Ulusal güvenliği ve ulusun sürekliliğini, yaşanan çevre bunalımı mı, yoksa komşu ülkeler mi tehdit etmektedir? Ya da daha geniş düşünürsek, dünyayı ve insanlığı topluca tehdit eden güç, bugün için nedir? Dünyayı tümüyle yok edebilecek bir askeri tehdit bugün geçerli midir?

Son yıllarda yaşanan yumuşama ve bloksuzlaşma çerçevesinde dünyayı tümüyle yok edebilecek tek güç olan nükleer tehdit, büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ABD, bu alandaki tek süper güç olarak kalmıştır ve oluşan kamuoyu bilinçlenmesiyle onun da bu tür bir nükleer denemede bulunması ya da gücünü insanları tümüyle yok etmede kullanması düşünülemez.

Günümüzde savaşlar bloksuzlaşmanın yarattığı denetimsiz ortamdan da yararlanarak küçük bölgesel çatışmalar halinde olmaktadır. Geçmişte bu tür çatışmalara süper güçler müdahale ediyor ve belirli bir sonuç alınabiliyordu. Günümüzde ise kendi yakın taraflarına engel olacak iki süper güç bulunmadığı için, bu bölgesel çatışma daha uzun sürebilmekte, sonunda Birleşmiş Milletlerin devreye girmesiyle belirli bir noktaya gelinebilmektedir. Gelecek için görünen de Birleşmiş Milletlerin daha etkin ve güçlü bir konuma gele-

ceğidir. Yani, sonuçta dünyayı tümüyle yok edebilecek bir askeri tehdit olası değildir. Ülkeler arası çatışmalar da Birleşmiş Milletlerin gücünün arttığı oranda yöresel müdahalelerle çözümlenecektir.

Dünyada bloksuzlaşma, yumuşama ve küreselleşme yaşanırken, artık insanlar nükleer bir tehditin kalmadığına sevinirken kapıyı çalan bir başka tehlike, henüz tam anlamıyla kavranmış değildir.

Derinleşen ve genişleyen çevre bunalımı tüm insanlığı etkisi altına almış ve tüm dünyayı kaplamış durumdadır. Çevresel bunalım hem ulusal güvenliği, hem de ulusun sürekliliğini tehdit ediyor. Bugün için dünyayı tümüyle ortadan kaldıracak bir nükleer tehlike yok, ama ozon tabakasının delinmesi, sera etkisi, kuraklık, ormansızlaşma, çölleşme ve su kaynaklarının kirlenmesi insanlığı tümüyle yok edebilecek ortak tehditler olarak gündemdedir. İşte çevre baskısının giderek büyüyen etkileri, böyle bir tehdit karşısında insanların yeni bir güvenlik kavramı oluşturmalarını gerekli kılmaktadır.

Bugünün güvenlik kavramı "ÇEVRESEL GÜVENLİK"tir. Çevre baskısının giderek büyüyen etkileri, derinleşen ve genişleyen çevre bunalımını dünyayı ve insanlığın geleceğini tümüyle tehdit eden bir boyuta getirmiştir. Artık, dünyanın ve insan yaşamının sürekliliği yeryüzü ekolojisinin ve temel yaşam sistemlerinin varlıklarını devam ettirebilmelerine bağlıdır.

Başka bir deyişle ortak tehdit, artık askeri değildir, ya da çevre güvensizliğinin, çevresel bunalımın askeri bir çözümü yoktur. Dünyanın ve insanlığın ortak düşmanı çevresel bunalımdır. Bu ortak düşmana karşı, ortak bir güvenlik sistemi oluşturmak gerekmektedir.

İşte bu nedenle günümüzde "güvenlik" kavramı çevre baskısının giderek büyüyen etkilerini yöresel, ulusal, bölgesel ve küresel olarak içerip "ÇEVRESEL GÜVENLİK" boyutuna getirmiştir.

İnsanlık, artık bu ortak düşman karşısında yeni bir anlayışla kaynak ayırmak, politika oluşturmak, plan yapmak ve örgütlenmek zorundadır.

Bu düşman karşısında topluca seferberliğe girişebilmekte en büyük zorluk, insanların düşmanını tanımaması, küçümsemesidir. Düşmanı karşımızda gerçek ve somut biçimiyle göremiyoruz, ya da kendi yaşamımızda doğrudan etkisini sürekli hissetmediğimiz için önemsemiyoruz. Bu düşmanın oluşması ve tanınması yavaş; savaş ise oldukça uzun süre istiyor. Böyle bir düşmana karşı ortak seferberliğe girişmek, bu seferberlik için de yeni bir güvenlik sistemi oluşturmak zorundayız.

Bu seferberliği başlatacak, ortak düşmanı tanıtip yeni bir güvenlik sistemini oluşturup yönlendirecek olanlar politikacılar. Bu seferberlikte politikacılara her zamankinden daha fazla görev düşmektedir.

21. yüzyılın politikacısı kendi seçim çevresini aşmak, sadece kendi seçim çevresinin, bölgesinin ve kendi ülkesinin sorunlarıyla sınırlı kalmamak durumundadır. Politikacı, sırtında tüm insanlığı taşımaktadır. *Hepimiz dünyalıyız ve ortak seçmenimiz dünyalılar, seçim bölgemiz yeryüzüdür.* İşte böyle bir sorumlulukla politikacı, tüm insanlığa bu seferberlikte önderlik etmek yol göstermek durumundadır. Geleceğin yükü hepimizin omuzlarındadır.

Bir sınırı geldiğimizi ve temel yaşam sistemlerinin sürebilmesi için bir dengeyi kurmak zorunda olduğumuzu kabul etmeliyiz. Bugün bulunduğumuz yeri koruyamıyoruz. Her gün daha geriye giderek yeryüzünün dengelerini bozmaktayız. Oysa yaşamı sürdürmek için doğumla ölümün, toprakla suyun, ağaçla karbonun dengesini kurmak zorundayız. Bu dengeyi kuramazsak çöküşümüz hızlanacaktır. Yeryüzü bir işgal altında; ormansızlaşma, erozyon, çölleşme, genel kuraklık, iklim değişikliği dünyayı hızla işgal ediyor. Bu işgal ordusu, eş görülmemiş büyüklükte ve güçte. Fakat hâlâ insanlık bu orduya karşı değil de, birbirine karşı silahlanıyor ve birbiriyle yapacağını varsaydığı savaşlar için sürekli kaynaklarını tüketiyor. Bu yatırımları boşa çıkarmamak için de zaman zaman savaşlar çıkıyor.

Oysa, artık bütün hükümetler ve uluslararası kuruluşlar

silahlanmaya harcanan para ile yoksulluğu azaltıp güvenli bir çevre yaratmaya harcanan paranın karşılaştırmasını yapmak durumundadır.

Çevresel tehlikeler ve yaygınlaşan yoksulluğun yarattığı tehditleri gidermede kullanılabilecek kaynaklar, dünyanın her yanında silahlara yönlendirilmektedir.

Askeri harcamaların global rakamı yılda 900 milyar dolar olup sürekli artmaktadır. Birçok ülkede askeri harcamalar ulusal gelirin büyük bir oranını tüketmekte, gelişmeyi engellemektedir. Köhneleşmiş "güvenlik" anlayışı, bu yanlışın sürdürülmesinde en büyük etkidir.

Dünyanın yeni düzeni dikkate alındığında uluslar askeri harcamalarında indirim yaparak, tasarruf edilecek miktarları gezegenin savunmasına ayırmalıdır.

Silahlar, şimdiye kadar politikada da, ekonomide de bir araçtı, ama artık amaca ters düşer hale geldiler. Ekonomiyi tüketen, siyasal açıdan güvenilmez bir yük oldular.

Ortak Geleceğimiz raporunda da belirtildiği gibi, dünyamız 1985'te askeri amaçlarla 900 milyar dolar harcama yapmış bulunuyor. Günlük harcamayı hesaplarsak, bir güne 2.5 milyar dolar düşmektedir. Güvenlik değerlendirmelerine daha geniş bakmak zorundayız. Bu durumda, çevresel güvenlikle ilgili birçok olayda, askeri harcamaların çok altında, küçük harcamalarla güvenliği arttırmanın mümkün olduğu görülecektir. Örneğin aynı rapora göre;

- *Tropikal ormanlar için bir eylem planı, beş yıl boyunca her yıl 1.3 milyar dolara mal olurdu. Bu da dünya askeri harcamalarının yarım günlüğüne eşittir.*

- *Çölleşme konusunda Birleşmiş Milletler eylem planının uygulanması, son yirmi yıl için, 4.5 milyar dolara mal olacaktı. Bu rakam askeri harcamaların iki günlüğünden azdır.*

Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Fakat artık yapılması gereken, insanlığın ve özellikle günümüz politikacılarının gerçeği görmesidir. Bugün kendi silahlanma yarışının tutsağı durumunda olan insanlık, ortak tehditi görüp dikkatlerini *Ortak Geleceğe* çevirmelidir.

YENİ ÇEVRESEL DÜZEN

Çevre-ekonomi ilişkisini gerçek anlamıyla kurabilmek ve kavratılabilmek için bu ilişkinin, yani çevre ve ekonominin hükümet, sanayi ve aile gibi tüm karar alma süreçlerinde bütünleştirilmesi gereklidir. Dengeli kalkınma için en önemli koşul budur. Çevre ve ekonomi ilişkisini dikkate alarak yatırımdan, yer seçimine ve alışverişe kadar bütün kararlarda duyarlı davranmak gerekecektir. Bu noktada beklentimizi nereye kadar götürebileceğimizi de iyi değerlendirmeli ve gerçekçi olmalıyız. Dünyayı insan etkinliklerinden hiç etkilenmeyecek bir duruma dönüştürmek ya da insanı hiç kirletmeyecek konuma getirmek mümkün mü? Bu soruları olumlu yanıtlayabilmek hayalcilik olur. Ne insanın kirletici etkinliklerini tümüyle durdurmak mümkündür, ne de dünyayı insan etkinliklerinden etkilenmeyecek duruma getirmek... İnsanlar yeryüzü üzerinde çevreyi hiç değıştirmeden, tüketmeden, doğadaki maddelerden yeni maddeler, hepsinden önemlisi enerji üretmeden yaşayabilir mi? Bugünkü nüfusun ve ortalama bir insan ömrü süresinde ikiye katlanacak gelecek yüzyıl nüfusunun en temel besin ve enerji gereksinimleri için doğal kaynak kullanımı zorunludur.

İşte, dengeli kalkınmanın sınır noktası da buradadır. İnsanların gereksinimlerini karşılarırken aşılamayacak; aşıldığında ekosistemlerin, doğal kaynakların, dolayısıyla toplumsal refah ve ilerlemenin kaçınılmaz olarak bozulacağı nokta önemlidir. İnsanlar bu sınırı görüp kabullenmeli ve bu fiziksel

sınırlar içinde yaşamayı öğrenmelidir. İnsanlar bu sınıra ulaşana kadar ekonomik anlamda bağımlıydılar, gelişmeleri büyümeleri refahları bu ekonomik bağımlılıkla ilgiliydi. Şimdi ekonomik bağımlılık yanında, ondan daha da önemlisi yeryüzü ekolojisine bağımlılık söz konusudur. Bu nedenle artık günümüzde yapılması gereken, çevre-ekonomi ilişkisini kurup ekonomik karşılıklı bağımlılığı aşarak, dünya ekonomisi ile yeryüzü ekolojisini kaynaştırmaktır. Dünya, bugün bu aşamaya gelmiştir. Dünya ekonomisiyle yeryüzü ekolojisi birbirine geçmiş durumdadır. Hem bugün, hem de gelecekte söz konusu olan bağımlılık "ekolojik bağımlılık", yeryüzü ekolojisine olan bağımlılıktır.

Dünyadaki teknolojik gelişmeler, ülkelerin siyasal sınırlarını fiilen geçersiz kıldı. Ancak bu sınırları çok daha önceden geçersiz kılan çevre sorunlarıdır. Yalnızca çevre sorunları da değil, çevre değerleri, doğal kaynaklar, denizler, uluslararası akarsular, göçmen kuşlar ve hava; hepsi insanlığın ortak değerleri olarak sınır tanımıyorlar. Bu sınırsızlık, dünya ekonomisiyle yeryüzü ekolojisi arasındaki karşılıklı bağımlılığı daha da artırıyor.

Yeryüzü ekolojisi kavramını bu karşılıklı bağımlılık içinde iyi değerlendirmek ve dünya ekonomisini de bu değerlendirme içinde tanımlamak gerekiyor. Yeryüzü ekolojisi dendiğinde ülke sınırları olmayan, tüm yeryüzünü ve atmosferi kapsayan bir tanımlama yapıyoruz. Bir ülkenin ekolojik sınırlarını çizmek, daha doğrusu ülkenin siyasal sınırlarına ekolojik sınırlarını uydurmak mümkün değildir.

Ülkenin kendi siyasal sınırları dışında da ekolojik bağımlılıkları, gereksinimini duyduğu ekolojik sistemler vardır. Başka bir deyişle ekonomi ile karşılıklı bağımlılık durumunda olan çevre sınır tanımamaktadır. Fakat, bugün önemli ölçüde tartışılır hale gelse bile, ülke ekonomilerinin hâlâ ulusal sınırları, ülkenin siyasal sınırı ile bağılılıkları var. İşte günümüzün sorunlarından biri de, henüz sınırlarını kıramayan dünya ekonomisini yeryüzü ekolojisi sınırsızlığına uydurmaktır.

Dünyanın çevre sorunları tek tek ülkelerin çevre sorunlarının toplamından daha büyüktür. Çevre sorunları ile ulusal sınırlarla bağlı kalınarak savaşılamaz. Ulus boyutunda, devlet boyutunda bu sorunlarla savaşmak yeterli değildir. Bu gerçek, geleneksel ulusal egemenlik kavramlarını zorlamaktadır. Günümüzde ülkeler, işbirliğiyle ulusal egemenlik kavramının üstüne çıkmak ve ortak tehditlere karşı uluslararası araçları benimsemek zorundadır. Çevre bunalımı karşısında benimsenmesi gereken, kendi ulusal çıkarlarımızın ötesine geçerek, insanlığın devamı için yeni bir ortak çıkar kavramı geliştirmemizdir.

Bugün hiçbir ülke ve sanayi bölgesi, ekolojik bakımından gerçek anlamda kendi kendine yeterli değildir. Kentler, sanayi merkezleri, enerji, besin maddeleri ve başka kaynaklar yönünden başka ekolojik bölgelere bağlıdır. Ekonomik açıdan güçlü batı ülkelerinin büyük kentleri de bu bağımlılığın etkisindedir. Bu bağımlılık nedeniyle karmaşık şebekelerle her türlü mal ve hizmet alışverişi yapılmaktadır. İşte batının büyük kentleri, bu ilişkinin kavşak noktalarındadır ve kendi ülkelerinin besin, enerji, hammadde gereksinimini diğer ülkelerin ekolojik sermayesinden sağlamaktadırlar. Bu sermaye, bazen komşu ülkelerde, bazen de binlerce kilometre uzaklıktadır.

Bir kısım çevrecilerin "*ekolojik gölge*" dedikleri, *ekolojik uzantı* ya da *ekolojik bağımlılık* da diyebileceğimiz bu gerçeğin içinde okyanuslar, atmosfer gibi dünyanın ortak malları (küresel kamu mülkleri, global müşterekler) vardır. Bir ülkenin ekolojik uzantısı, başka ülkelere ve dünyanın ortak mallarından sağladığı çevresel kaynaklardır. "Global müşterekler" ve "küresel kamu mülkleri" ya da dünyanın ortak malları; paylaşılan ekosistemler, yani gezegenin bütün ulusal sınırlar dışında kalan yerleridir. Bunların sürdürülebilir gelişmesi, ancak uluslararası işbirliği ve ortak çıkarlar adına yapılacak düzenlemelerle, gözetme, geliştirme ve yönetme yöntemleriyle sağlanabilir. Fakat unutulmaması gereken, tehlikede olanın sadece bu ortak mallar ve bunların sürdürülebilir gelişmesi değildir. Bütün ulusların sürdürülebilir gelişmesi tehlike altındadır. Bunun için, global müştereklerle ilgili olarak devlet-

lere düşen hak ve görevleri yönetecek, kabul edilmiş, uygulanabilir adil kurallar, bunların uygulanmasına yönelik örgütlenmeler gereklidir. Bu tür düzenlemeler olmadığı zaman, tükenbilir kaynaklar üzerindeki baskı artacak ve ekolojik bütünlük bozulacaktır.

İnsanlık belirli bir dönemdir bu gerçeklerin bilinciyle okyanusların, uzayın ve Antartika'nın yönetimi konusunda aşama içindedir. Deniz hukuku alanında oldukça geniş, ileri ve iddialı bir konvansiyon hazırlanmıştır. Bu konvansiyonun tüm ülkelerce imzalanması henüz tamamlanmamıştır. Bazı ülkeler oluşturulan bu uluslararası rejime uymamakta direnmektedir. Uzayın ortak yönetimi henüz tartışılmaktadır. Antartika konusunda ise, 30 yıl kadar önce bağlayıcı bir antlaşma imzalanmıştır.

"Küresel kamu mülklerini" bu kadar global düzeyde bırakıp örneğin içdenizlere, göllere, sınıraşan akarsulara, ormanlara ve diğer doğal kaynaklara bu gözle bakmamak yerinde midir? Örneğin, Marmara Denizi, Hazar Denizi, Baykal Gölü, bunlar ulusların ya da bölgelerin özgün farklılıkları, bununla birlikte global servetin parçalarıdır. Dünyanın sahip olduğu değerlerdir ve önemleri ulusal sınırları aşar. Artan nüfusun baskısı ve her doğal kaynağa tüm insanlığın gereksinimi, tüm global servetin aynı bilinçle ve ortaklıkla kullanılmasını gerektirmektedir.

Böyle bir yönetim anlayışının örnekleri günümüzde giderek çoğalmaktadır. Akdeniz'in korunmasına yönelik Barcelona Sözleşmesi ve buna bağlı Akdeniz Eylem Planı uygulaması kıyıdaş ülkelerin Akdeniz'i ortak yönetmeleri ve korumaları yolunda çeşitli hükümler içermektedir. Bu anlaşmalar çerçevesinde ülkelerin egemenlik haklarının kullanımına da sınırlamalar getirmektedir.

Bu konuda en güncel örnek de "Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması. Sözleşmesi"dir. 21 Nisan 1992'de Bükreş'te Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Ukrayna arasında imzalanan bu sözleşme ile, Karadeniz'in çevresinin sağlık yönünden ekonomik ve sosyal açılardan sahip

olduğu değerlerle canlı kaynaklarının bilinçli olarak korunmasında gelişme sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için de *"uluslararası hukukun genel kabul görmüş kural ve düzenlemeleri"*, *"deniz çevresinin korunması ve buradaki canlı kaynakların muhafazasına ilişkin genel uluslararası hukuka ait ilkeler, teamül ve kurallar"* uygulanacaktır. Bu doğrultuda *"taraf-lardan her biri, sözleşmenin Karadeniz'in kendi egemenliği altında bulunan alanlar"*da uygulanmasını sağlayacaklardır. İlgililer bu konuda yeni anlaşmalara taraf olurken, anlaşmaların bu sözleşmeyle uyumlu olmasını sağlamaya çalışacaklardır. Uluslararası kuruluşların Karadeniz deniz çevresinin korunmasına katkıda bulunacak tedbirler üzerinde çalışmasını sağlamak için işbirliği yapacaklardır.

Görüldüğü gibi, *"Karadeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi"* akit taraf ülkelerin egemenlik haklarına önemli ölçüde sınırlamalar getiren hükümleri içermektedir.

Yukarıda belirttiğimiz hükümlerden başka örneğin, XVI. maddenin 2. bendinde; *"Her akit taraf, uluslararası hak ve yetkilerini kullandığı alanlarda Karadeniz deniz çevresine özel ya da tüzel kişiler tarafından verilen zarara ilişkin sorumluluk hakkında kural ve düzenlemeler kabul edeceklerdir"* hükmü yer almaktadır. Bundan başka, sözleşmede amaca ulaşabilmek için her akit tarafın bir üye ile temsil edildiği bir komisyon oluşturulması kabul edilmiştir. Bu komisyon, bir tür yönetim organıdır.

Gelecek yüzyıl bu tür ortak yönetimlerin ağırlık kazandığı bir yüzyıl olacaktır.

Ortak yönetim konusunda çalışmaların sürdürüldüğü bir başka örnek de Tuna Nehridir. Gerek kirliliğin önlenmesi ve gerekse Tuna'nın ulaşımında ortak bir kanal olarak kullanılmasının yönetimi konusunda çalışmalar sürmektedir.

Rio Zirvesi sonunda imzalanan *"Çevre ve Kalkınma Üzerine Rio Deklarasyonu"* da geleceğin ortak yönetimine ilişkin işaret verici hükümler içermektedir. Örneğin, *"Yeni ve tarafsız global bir ortaklığın kurulabilmesi için devletler, toplumun anah-tar sektörleri ve insanlar arasında yeni işbirliği düzeylerinin*

yaratılması hedefi"; "dünyanın bir bütün olan doğasının tanınması" deklarasyonunun önsözünde yer alan ifadelerdir. Ayrıca 7. ilkede, "Dünyanın ekosisteminin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla devletler global ortaklık ruhu içinde işbirliği yapacaklardır."

12. ilkede ise, "Devletler destekleyici ve açık bir uluslararası ekonomi sistemi geliştirmek için işbirliği yapacaklardır." Son ilke olan 27. ilkede de, "Bu deklarasyon ilkelerinin uygulanmasında ve sürdürülebilir kalkınma alanında uluslararası hukukun daha da geliştirilmesinde devletler ve insanlar iyi niyet ve ortaklık ruhu ile işbirliği yapacaklardır" hükmü bulunmaktadır.

Dünya nüfusu 21. yüzyıl yarılanmadan iki katına çıkacaktır. Hızla yaklaşan bu gerçeğe karşın, bazı devletler bugünkü nüfuslarının en temel gereksinimlerini bile karşılayamamaktadırlar. Şöyle ki, 1.3 milyardan fazla insana güvenli içme suyu ulaştırılamıyor; 800 milyon yetişkin okuma yazma bilmiyor; 770 milyon kişi etkin bir çalışma hayatı sürdürebilmek için yeterli beslenmeden uzak; 800 milyon kişi en basit gereksinimlerinden yoksun olarak mutlak yoksulluk içinde yaşıyor. Her yıl 14 milyon çocuk, yani bir yılda doğan toplam çocuk sayısının yüzde 10'u açlıktan ölüyor.

Bu iç karartıcı tablo, son yılların ekonomik büyümesinin kuzeyde yoğunlaşması gerçeğiyle çok bağlantılıdır. Çünkü bu rakamların tümü güney ülkelerine aittir. Dünya nüfusunun yüzde 25'ini oluşturan sanayileşmiş ülkeler, dünyadaki malların yaklaşık yüzde 80'ini tüketmektedir. Genel bir söyleyişle, dünya nüfusunun dörtte üçüne, toplam üretimin ancak dörtte biri düşüyor. Bu dengesizlik her gün biraz daha açılıyor ve her gün daha fazla sayıda insan yoksul ve korumasız kalarak, güney ülkelerindeki gerilim artıyor.

Yeryüzü ekosistemlerinin bir sonu olduğuna göre, gelecek elli yıl içinde ulaşılması gereken çapta bir ekonomik büyümenin mümkün olup olmadığını sormak durumundayız. Çünkü, gelecek yüzyılda kitlesel yoksulluğu azaltmak için kalkınmakta olan ülkelerin kişi başına düşen ulusal gelirlerini,

yılda en az yüzde 3 arttırmaları, bunu sağlamak için de Asya ülkelerinin ulusal gelirlerini yüzde 5, Latin Amerika ülkelerinin yüzde 5.5, Afrika ve Batı Asya ülkelerinin ise yüzde 6 arttırmaları gerekiyor. Nüfus artışı ekonomik büyümeyi geçti ve bu ülkelerin üçte ikisi kişi başına gelirlerinde yüzde 25'e varan bir düşüş yaşadılar.

İşte bu baskıyla "global müşterekler" ve ulusal sınırlar içindeki doğal kaynaklar hızla yok ediliyor. Yeryüzündeki ormanlar 1850'den bu yana 6 milyar hektardan, 4 milyar hektara düşmüş bulunuyor. Son kırk yılın orman kıyımı, elde kalan ormanların yüzde 60'ının bulunduğu güney ülkelerinde gerçekleşti. Kırk yıl önce yüzde 30'u orman olan Etiyopya'da bu oran yüzde 2'lere düştü. Bu yüzyılın başında Hindistan'ın yarısı ormanlıktı, fakat bugün yüzde 14'ü orman. Az gelişmiş ülkelerde 1981-1985 döneminde yıllık ormansızlaşma miktarı 11.3 milyon hektardır (Türkiye Ormanlarının yaklaşık yarısı). Orman kaybının çevre ve ekonomi üzerindeki yıkıcı etkileri, her geçen gün günlük yaşamda fark edilecek düzeye geliyor. Genel kuraklık, ısınma ve erozyon da ormansızlaşmanın sonuçlarıdır.

Türkiye yüzeyinin yüzde 63.2'sinde şiddetli ve çok şiddetli, yüzde 20.1'inde de orta şiddetli toprak erozyonu yaşanmaktadır. Ülke yüzeyinin yüzde 64'ünü oluşturan 49.6 milyon hektar alanda, kısa zamanda toprak koruma ve erozyona karşı önlemlerin alınması gerekmektedir. Türkiye genelinde bir yılda akarsulara karışan tarım toprağı, 500 milyon ton dolayındadır.

Erozyona uğrayan tarıma elverişli toprağın son araştırmalara göre dünya genelindeki toplamı ise yılda 7 milyon hektar dolayındadır. Bundan başka, çoğu sulanan toprak olan 1.5 milyon hektarın da suyla dolarak ya da tuzlanarak kaybedildiği de bir başka güncel sorundur.

20. yüzyılda iki kat artan su kullanımı önümüzdeki yüzyıl içinde artan nüfusla birlikte iki kat daha çoğalacaktır. Fakat güney ülkeleri arasında yer alan ve dünya nüfusunun yüzde 40'ını barındıran seksen ülkede susuzluk şimdiden kalkınmayı engelleyen ciddi bir sorun haline gelmiştir.

Ekosistemdeki canlı türlerinin beş ile otuz milyon arasında olduğu ve bunlardan yüzde 15 ile 30'unun soylarının 2000 yılına kadar tükeneceği varsayılmaktadır. Bu toplu yok oluş, hem bugünkü, hem de gelecekteki kuşakların ilaç üretiminde böceklerle, hastalıklara ve iklim değişikliklerine daha dayanıklı ürün çeşitleri geliştirilmesinde kullanılan genetik maddelerden yoksun kalmasına neden olmaktadır.

Dünya yüzeyinin yüzde 6'sı aşırı ölçüde çölleşmiş durumdadır. Yüzde 29'u ise çölleşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Akıl almaz biçimde çöl koşulları göstermeye başlamış topraklar, yılda 6 milyon hektarlık artış göstermektedir. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonunun, Ortak Geleceğimiz raporunda belirttiği gibi, her yıl 21 milyon hektar daha çölleşmenin yayılması nedeniyle gelir getiremez düzeye inmektedir.

Bütün bunlar, dünyanın doğal dengesini etkileyen önemli sorunlardır. Bunların 'doğal dengeyle birlikte etkiledikleri başka bir olgu da besin güvenliğidir. Kuraklık, ormansızlaşma, erozyon ve çölleşme küresel besin güvenliğini tehdit ediyor.

Artan nüfus dikkate alındığında, önümüzdeki birkaç on yıl içinde küresel besin sisteminin, besin üretimini yılda yüzde 3-4 artıracak biçimde yönetilmesi gerekecektir. İşte, yeni bir çevresel düzenden söz ederken, dünyanın ortak mallarının yönetiminde birlikteliği hedeflerken tartışılmasını istediğimiz gerçekler bunlardır. Ormansızlaşma, erozyon, çölleşme ve su-suzluk sınırlar içinde gerçekleşmektedir. Öncelikle o ülkenin sorunudur. Ancak bu ülkesel sorun, giderek tüm insanlığı etkilemektedir. Bu nedenle ormanların, toprağın ve suyun yönetimi sadece ulusal olamaz. Toprak, hava ve suya, yani ekosistemlere ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde bir yaklaşım, koordineli bir toprak kullanımı, dikkatle planlanmış bir su kullanımı ve orman işletmesi sağlanmalıdır.

Birleşmiş Milletler bünyesindeki çalışmalar ve son yıllarda kurulan tarımsal sistemlerle yapılan çalışmalarda tarımsal gelişme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak bu sistemler, sorunu günümüz gerçeklerine uygun küresel özellikte

görmemektedirler. Bugünün ve geleceğin besin güvenliğinin sağlanabilmesi için, teknolojiye olduğu kadar insanlara da dikkat eden, üretime olduğu kadar kaynaklara da özen gösteren, bugünü düşündüğü kadar yarını da düşünen tarımsal sistemler, ortak tarımsal yönetimler ve kararlar gereklidir. Geleceğin besin güvenliği ancak böyle sağlanabilir ve geleceğin ortak tehdidi ile ancak böyle başa çıkılabilir.

Böyle bir yeni düzen önerirken, söylediklerimizin sonuçta "ekolojik kolonyalizm" ya da "ekolojik emperyalizm"i yaratacağını düşünenler çıkabilir.

Böyle bir yorum; kuzey ülkelerinin bugünkü tavrı, çevre politikaları, uygulamaları ve çifte standartları nedeniyle haklı gözükebilir. Ancak olması gereken bu değildir. Bizim önerdiğimiz düzende de güneyi güneye rağmen, insanlık adına korumayı, kurtarmayı amaçlayan bir yaklaşım geçerli değildir. kuzey ülkeleri, bugüne kadar sürdürdükleri ikiyüzlülüktен vazgeçmek zorundadırlar. Bugün içinde bulunan çevre bunalımının küreselliği, çevre sorunlarının sınır tanımaması, dünyanın yarısında çevre yok olduğunda, doğal denge bozulduğunda, ekosistem tahrip olduğunda, diğer yarının da aynı sonuçları yaşayacağını göstermiştir. Küresel ısınma tüm insanlığı etkilemektedir.

Çevresel bunalımın güneyin gelişmesini engellemeye yönelik bir gözetim ve baskıyı koşullaması düşünülemez. Güneyin kalkınma hakkını elinden almak; kişi başına enerji tüketimini daha da arttırmak için kuzeyde çalışmalar yaparken, güney için sınırlamalar getirmek kabul edilemez. Ama bir sınırlama getirilecektir ve bu, herkes için geçerli olan, herkesin içine sindirerek kabul ettiği ve uyguladığı bir sınırlama olacaktır. Enerji tüketiminde kuzey, bugünkü düzeyinden aşağıya inmeyi ve güneyin belirlenen tüketim düzeyine çıkabilmesi için gerekli katkıyı koyacaktır.

. Yeni çevresel düzenin ana ilkelerinden biri olan "sürdürülebilir kalkınma" ilkesi, batının bugünkü tüketim alışkanlığını sorgulamakta ve böyle bir tüketim toplumu anlayışının güney için hedef olmaması gerektiğini kabul etmektedir.

Yani kuzey, bugünkü yaşam alışkanlıklarından, tüketim anlayışından vazgeçecek, daha az tüketmeyi, daha az enerji kullanmayı içine sindirecektir. Bu konuda tüm dünyada bir uzlaşmanın sağlanması gereklidir. Böyle bir uzlaşma da "ekolojik emperyalizm" eleştirilerini ortadan kaldırabilir.

Kuzey ülkeleri, Rio Zirvesinde imzaladıkları gibi dünyanın bir bütün olan doğasını tanıyarak, yeni ve tarafsız bir küresel ortaklığı kurmak üzere, toplumun anahtar sektörleri ve insanlar arasında yeni işbirliği düzeylerinin yaratılmasında üzerlerine düşeni yapmak sorumluluğundadır.

Bu sorumluluk; ozon tabakasının delinmesinde, yağmur ormanlarının yok olmasında, güney ülkelere ihraç ettikleri geri teknolojilerinde ve çöplerindeki sorumluluklarıdır. Kuzey ülkeleri, sürekli ve dengeli kalkınmanın gerçekleştirilmesinde sahip oldukları teknolojileri ve finansal kaynakları ile sorumludur.

EKLER

EK 1
BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÇEVRE KONFERANSI
DEKLARASYONU
(STOCKHOLM KONFERANSI)

5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm'de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı, çevrenin korunması ve geliştirilmesi düşüncesini dünyadaki bütün insanlara aşılacak, onlara yol gösterecek ortak karar ve görüşlere gereksinim duyulduğunu dikkate alarak, şunları ilan eder;

1. İnsan hem kendisine maddi destek olan akılsal, ahlaksal, toplumsal ve ruhsal gelişimini sağlayan çevresinin yarattığı, hem de onu tahrip eden bir varlıktır. Bu gezegen üzerinde uzun ve güç gelişimi sırasında insanoğlu artık, bilim ve tekniğin hızlı gelişmesiyle çevresini sayısız yöntemlerle tahmin edilemeyecek ölçüde değiştirecek bir güç elde etmiştir. Çevre, her iki yönüyle de yani hem doğal çevre, hem de insan yapısı çevre olarak insanoğlunun esenliği ve temel insan haklarından yararlanması, hatta yaşamın kendisi için gereklidir.

2. Çevrenin korunması ve geliştirilmesi, bütün insanların esenliği ve dünyadaki ekonomik kalkınma için en önemli öğedir. Bu, bütün insanların acil isteği ve bütün hükümetlerin görevidir.

3. İnsanoğlu hiç durmadan denemek, keşfetmek, icat etmek, yaratmak ve ilerlemek zorundadır. Günümüzde çevreyi değiştirebilme yeteneği akıllıca kullanıldığında, bütün insanlar, kalkınmanın nimetlerinden yararlanabilir, yaşam düzeyini yükseltme fırsatını elde edebilirler. Fakat aynı güç, yanlış ve

akılsızca kullanılırsa, insana ve çevresine tahmin edilemeyecek zararlar verebilir. İnsanoğlunun yarattığı zararın belirtilerinin giderek arttığını, dünyanın her bölgesinde görüyoruz. Suda, havada, toprakta ve canlılarda artık tehlikeli boyutlara ulaşmış bir kirlenme, biyosferin ekolojik dengesinin büyük ölçüde bozulması, yenilenemeyen kaynakların yıkımı ve tükenmesi, insan eliyle yaratılmış çevrede, özellikle yaşama ve çalışma ortamlarında insanoğlunun akıl, bedensel, toplumsal sağlığına zararlı ciddi eksikler görülüyor.

4. Gelişmekte olan ülkelerde çevre sorunlarının çoğu, az gelişmişlikten kaynaklanmaktadır. Milyonlarca insan normal yaşam düzeylerinin çok altında, yeterli besin, giyecek, barınak, eğitim, sağlık ve temizlikten yoksun olarak yaşamını sürdürüyor. Bunun içindir ki, gelişmekte olan ülkeler bütün çabalarını kalkınmaya yöneltmeli, fakat bu arada çevreyi koruma ve geliştirmenin hem 'bir hak, hem de bir zorunluluk olduğunu akıldan çıkarmamalıdır. Yine aynı amaçla, endüstrileşmiş ülkeler de kendileriyle gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkı kapatmaya çalışmalıdırlar. Gelişmiş ülkelerde çevre sorunları, genellikle endüstrileşme ve teknolojik ilerlemeden kaynaklanmaktadır.

5. Doğal nüfus artışı, çevre korunması konusunda sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunlarla başa çıkabilmek için uygun, yeterli yöntemler ve önlemler geliştirilmelidir. Dünya üzerindeki her şeyin en değerlisi insandır. Toplumsal gelişmeyi gerçekleştiren, toplumsal zenginliği yaratan, bilim ve teknolojinin ilerlemesiyle birlikte insanın çevreyi geliştirme yeteneği de günden güne artmaktadır.

6. Tarihte öyle bir noktaya gelindi ki, artık dünyanın her yerinde davranışlarımızı, çevre ile ilgili sonuçlarını dikkate alarak çok daha akılcı bir dikkatle biçimlendirmeliyiz. Bilgisizlik ve umursamazlık yüzünden, yaşamımızın, mutluluğumuzun bağlı olduğu çevreye çok büyük ve giderilmesi olanaksız zararlar verebiliriz.

Buna karşılık, daha bilgili ve akıllıca hareketle kendimizi ve bizden sonra gelecek kuşaklar için insan gereksinim ve umutlarına yanıt verebilecek bir çevrede, daha iyi bir yaşam sağlayabilir. Çevre kalitesinin yükseltilmesi ve iyi bir yaşam yaratılması için geniş ufuklar var. Bunları gerçekleştirmek için gerekli olan; hevesli fakat sakın bir kafa ile yoğun, ancak düzenli bir çalışmadır. İnsanoğlu, doğanın dünyasında özgürlüğe kavuşmak için, doğa ile işbirliği içinde daha iyi bir çevre yaratmak için, bilgisini kullanmak zorundadır. Bugünkü ve gelecek kuşaklar için çevresini savunmak ve geliştirmek, insanoğlu için zorunlu bir amaçtır. Bu amaca, bütün dünyanın ekonomik ve sosyal kalkınması, barış için kurulmuş ve temel olmuş amaçlarla bir uyum ve beraberlik içinde ulaşmaya çalışılmalıdır.

7. Çevreye yönelik bu amaca ulaşmak için yurttaşlar toplumlar, girişimciler, tüm kuruluşlar, her düzeyde kendilerine bir sorumluluk yüklendiğini kabul etmeli, hepsi aynı ölçüde çaba göstermelidir. Yaşamın her kesiminden kişilerle çeşitli alanlarda çalışan kuruluşlar, kendi değerleri ve çalışmalarıyla geleceğin çevresini biçimlendireceklerdir. Bölgesel ve ulusal yönetimler, uzun dönemli çevre politikaları nedeniyle en büyük sorumluluğun altına girecekler ve kendi yetkileri çevresinde hareket edeceklerdir. Kalkınmakta olan ülkelerin bu konudaki sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlamak ve onları destekleyecek kaynakları arttırmak için uluslararası işbirliğine de gereksinim vardır. Giderek büyüyen çevre sorunları hem bölgesel, hem de uluslararası alana yayıldığı için uluslararası yaygın bir işbirliğini, uluslararası kuruluşların da ortak amaçla hareket etmelerini gerektiriyor. Bu konferans, bütün insanların ve gelecek kuşakların çıkarları için bütün hükümetleri ve insanları, ortak çabalarını çevre korunmasına, geliştirilmesine sarf etmeye çağırmaktadır.

İLKELER

MADDE 1: İnsanın onurlu ve huzurlu bir yaşama izin verecek nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve elverişli yaşam

koşulları içinde yaşaması temel hakkıdır ve o, hem bugünkü, hem gelecek kuşakların çevresini korumak, geliştirmek için kutsal bir sorumluluk taşımaktadır. Bu nedenle ırk ayrımını, sömürgecilik ve diğer eziyet çeşitlerini, yabancı tahakkümünü destekleyen ve devamlı kılan politikalar yasaktır ve kaldırılmalıdır.

MADDE 2: Hava, su, toprak, bitki ve hayvanların bütünü kapsayan yeryüzünün doğal kaynakları ve özellikle doğal ekosistemi temsil eden örnekler, bugünkü ve gelecek kuşakların çıkarları için uygun bir planlama ve yönetim ile korunmalıdır.

MADDE 3: Yeryüzünün yenilenebilir doğal kaynakları ve üretim kapasitesinin sürekliliği saptanmalı, neresi elverişli ise orası korunarak geliştirilmelidir.

MADDE 4: Günümüzde birçok olumsuz etkenin tehlikesi altında bulunan yabanıl yaşam ve onun doğal yerini korumak, akılcıca yönetmek, insanların özel sorumluluğudur. Bunun için ekonomik kalkınma planları yapılırken yabanıl yaşam da içinde olmak üzere doğanın korunmasına önem verilmelidir.

MADDE 5: Yeryüzünün yenilenemeyen kaynakları, gelecekteki tükenmelere karşı, gerekli önlemler alınarak kullanılmalı ve kullanımdan bütün insanlığın yararlanması sağlanmalıdır.

MADDE 6: Toksik ve benzeri zehirli maddelerin deşarjı, çevrenin tekrar zararsız hale gelebilme kapasitesini aşan oran ve yoğunlukta ısı bırakmaları, ekosistemlerin ciddi ve giderilmesi olanaksız zararlara uğraması için durdurulmalıdır. Bütün ülkelerdeki insanların kirliliğe karşı haklı savaşımaları desteklenmelidir.

MADDE 7: Devletler, insan sağlığına, deniz canlıları, denizin doğal güzelliği ve öteki meşru yararlarına zarar verebilecek maddelerle denizin kirlenmesini önlemek üzere, mümkün olan her adımı atacaktadırlar.

MADDE 8: İnsanın iyi bir yaşam ve çalışma çevresi sağlayabilmesi ve dünya üzerindeki yaşam düzeyini iyileştirmesi için gerekli koşulları yaratabilmesini sağlayacak ekonomik ve sosyal kalkınma, zorunlu ve gereklidir.

MADDE 9:  evre sorunları azgelişmişlikten kaynaklanmakta, doğal yıkım olayları ciddi sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunlar, en iyi biçimde gelişmekte olan ülkelerin kendi çabalarına büyük maddi ve teknolojik yardımlarla katkıda bulunarak kalkınmanın hızlandırılmasıyla iyileştirilebilir ve böyle bir yardım da gereklidir.

MADDE 10: Gelişmekte olan ülkelerde  evre yönetimi için fiyat sabitliği ve temel gereksinim maddeleri ile gerekli hammaddeleri alabilmeye yeterli kazanç zorunludur. Çünkü, ekolojik ilerlemeler kadar ekonomik etkenler de dikkate alınmalıdır.

MADDE 11: Bütün devletlerin  evre politikaları, kalkınmakta olan ülkelerin şimdiki ve gelecekteki kalkınma potansiyellerini arttırıcı, herkesin daha iyi bir yaşam standartına kavuşmasını engellemeyen yönde olmalıdır.  evre ile ilgili yöntemlerin uygulanmasından doğabilecek ulusal ve uluslararası sonuçları bir araya getirerek anlaşma amacı ile bütün devletler ve uluslararası kuruluşlar tarafından uygun adımlar atılmalıdır.

MADDE 12: Kalkınmakta olan ülkelerin koşulları ve özel gereksinimleri dikkate alınarak kaynaklar,  evre koruma ve

geliştirmeye yararlı hale getirilmelidir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma planları ile çevre korunması konusundaki işbirliğinin neden olacağı her türlü harcamalar ile kendi istekleri üzerine bu amaç için ek uluslararası teknik ve mali yardımında da gerekli olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

MADDE 13: Çevre koruma ve kalkınmanın bir uyum içinde gelişebilmesi için kaynakların daha akılcıca kullanılmasını sağlamalı ve böylece çevreyi geliştirmeli, ayrıca çeşitli ülke insanların çıkarı için kullanma planlarına entegre ve uyumlu bir yaklaşımda bulunmalıdır.

MADDE 14: Kalkınma ile çevrenin korunması ve geliştirilmesinin gerektirdikleri arasındaki sorunları çözmek için temel araç, mantıklı bir planlamadır.

MADDE 15: Yerleşme ve kent planları yapılırken, çevreyi etkileyebilecek olumsuz etkilerden kaçınmak ve herkes için en üst düzeyde sosyal, ekonomik ve çevresel çıkarlar elde edebilmek dikkate alınmalıdır. Bu açıdan, sömürgecilik ve ırk ayrımını destekleyen politikalar terk edilmelidir.

MADDE 16: Temel insan hakları konusunda önyargılı olmayan ve ilgili hükümetler tarafından uygun görülen demografik politikalar, nüfus artış hızının çevre ve kalkınmaya zarar verecek ölçüde fazla olduğu ya da çevre koruma ve geliştirme ile kalkınmaya yetmeyecek kadar az olduğu bölgelerde uygulanmalıdır.

MADDE 17: Devletlerin çevre kaynaklarını, çevreyi geliştirme ilkesinden hareket ederek planlamak, yönetmek ve denetlemek görevi, en uygun ulusal kuruluşa verilmelidir.

MADDE 18: Bilim ve teknoloji, ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkılarının bir parçası olarak çevre sorunlarının tanımı, denetimi çözümü, bu sorunlardan kaçınılması ile insanlığın ortak iyiliği için kullanılmalıdır.

MADDE 19: Çevreyi insancıl boyutları ile koruyup geliştirmek için bireylerin, girişimcilerin ve toplumların aydın bir görüş temeline gereksinimi vardır. Bu nedenle, yetişkinler ve genç kuşaklarla temel haklardan yoksun halk kitlelerine, çevre konusunda eğitim verilmesi gereklidir. İnsanın her konuda gelişmesini sağlamak amacı ile iletişim sistemleri, çevrenin bozulmasına katkıda bulunmaktan kaçınmalı, tersine çevre koruma ve geliştirme üstüne eğitici bilgiler yaymalıdır.

MADDE 20: Çevre sorunlarının nedenleri ve sonuçları konusundaki ulusal ve uluslararası bilimsel araştırmalar, gelişmeler her ülkede, ama özellikle gelişmekte olan ülkelere geliştirilmelidir. Bu konuda en yeni bilgilerle deneyim alışverişinin serbest bırakılması, çevre sorunlarının çözümünü kolaylaştırmak amacıyla desteklenmelidir. Gelişmekte olan ülkelere çevre teknolojileri verilmeli, ancak bunların yaygınlaşmasının mali külfet yaratmamasına dikkat edilmelidir.

MADDE 21 : Birleşmiş Milletler Bildirgesi ve uluslararası hukuk kurallarına göre, kendi çevre politikalarına uygun olarak kendi öz kaynaklarını işletmek ve yetkilerindeki çalışmaların sorumluluğunu güvence altına almak, diğer devletler ya da ulusal yetki sınırlarının ötesindeki alanlarda çevre sorunu yaratılmasını denetlemek, devletlerin egemenlik haklarındandır.

MADDE 22: Devletler, bazı devletlerin yetkileri dışındaki alanların denetimi veya yetkileri içindeki etkinliklerinden kaynaklanan çevre zararlarının kurbanlarından sorumlu olduklarını ve bu zararları ödemeleri gerektiğini belirleyen uluslararası hukuku geliştirmek, ileriye götürmek için işbirliği yapacaklardır.

MADDE 23: Uluslararası düzeyde onaylanmış ilkeler ya da uluslar tarafından kabul edilmiş, karar verilmiş standartlar hakkında peşin hüküm vermeden önce, her ülkede egemen

olan değer yargılarının, gelişmiş ülkelerin çoğu için geçerli olup da gelişmekte olan ülkeler için uygun ve garantili olamayabilen standartların uygulanabilirlik sınırlarını, her durumda dikkate almak zorunludur.

MADDE 24: Çevre koruma ve geliştirme hakkındaki uluslararası konular büyük, küçük bütün ülkeler tarafından işbirliğine olanak veren bir düşünceyle ve eşitlikle ele alınmalıdır. Her ülkenin kendi egemenliği ve çıkarı için yapabileceği hareketlerden doğan çevreye zararlı etkilerin denetimi, önlenmesi, azaltılması ve ortadan kaldırılması için çok taraflı, ikili veya başka biçimlerde bir işbirliği zorunludur.

MADDE 25: Devletler, uluslararası kuruluşların çevrenin, korunması ve geliştirilmesinde eşit, etkili ve etkin davranmalarını garanti edeceklerdir.

MADDE 26: İnsan çevresi, nükleer silahlarla diğer toplu yıkıma neden olan araçların etkilerinden korunmalıdır. Devletler, bu tür silahların ortadan kaldırılması ve tamamen tahrip edilmesini sağlamak üzere uluslararası organlarda acilen anlaşmaya varmak için mücadele etmelidirler.

EK 2

ÇEVRE VE KALKINMA ÜZERİNE RİO DEKLARASYONU

ÖNSÖZ

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı

3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Rio de Janerio'da bir araya gelerek;

16 Haziran 1972'de Stockholm'de kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Deklarasyonunu teyit ederek;

Yeni ve tarafsız global bir ortaklığın kurulabilmesi için devletler toplumun anahtar sektörleri ve insanlar arasında yeni işbirliği düzeylerinin yaratılması hedefiyle;

Bütün toplumların kendi ilgi alanlarını dikkate alan global çevre ve kalkınma sistemini koruyan uluslararası antlaşmalar için çalışarak;

Dünyanın birbirinden ayrılmayan ve bir bütün olan doğasını tanıyarak;

Bildirmektedir ki:

İLKE 1

İnsanlar sürekli ve dengeli kalkınmanın merkezindedir. Doğa ile uyum içerisinde sağlıklı ve verimli yaşama hakları vardır.

İLKE 2

Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı ve Uluslararası Hukuk İlkeleri doğrultusunda, kendi çevre ve kalkınma politikalarına uygun olarak kendi doğal kaynaklarını kullanma hakkına sahiptirler ve kendi yetki ve kontrollerindeki etkinliklerin diğer ülkelere zarar vermemesini sağlamamakla sorumludurlar.

İLKE 3

Varolan ve gelecekteki kuşakların kalkınma ve çevre gereksinimlerinin eşit olarak karşılanabilmesi için kalkınma hakkı tamamlanmalıdır.

İLKE 4

Sürekli ve dengeli kalkınmanın gerçekleşebilmesi için çevre koruma, kalkınma sürecinin entegre bir parçasını oluşturacaktır, ayrı olarak düşünülemez.

İLKE 5

Yaşam standartlarındaki eşitsizliklerin azaltılması ve insanların çoğunluğunun gereksinimlerinin daha iyi karşılanabilmesi amacıyla, sürekli ve dengeli kalkınmanın vazgeçilemez gereksinimi yoksulluğun giderilmesinde tüm devletler ve insanlar işbirliği yapacaklardır.

İLKE 6

Gelişme yolundaki ülkelere, özellikle azgelişmiş ve çevre konusunda en çok rahatsız olan ülkelerin özel durum ve gereksinimlerine özel öncelik verilecektir. Çevre ve kalkınma konularındaki uluslararası uygulamalar tüm ülkelerin ilgi ve gereksinimlerine yanıt vermelidir.

İLKE 7

Dünyanın ekosisteminin korunması ve iyileştirilmesi amacıyla devletler global ortaklık ruhu içinde işbirliği yapacaklardır. Global çevre bozulmasına katkıları doğrultusunda ortak, ancak farklı düzeyde sorumluluklara sahiptirler. Gelişmiş ülke-

ler, kendi toplumlarının global çevre üzerinde yarattığı baskı ve sahip oldukları teknoloji ve finansal kaynaklar doğrultusunda, sürekli ve dengeli kalkınmadaki sorumluluklarını kabul etmektedirler.

İLKE 8

Sürekli ve dengeli kalkınmayı ve insanlar için daha kaliteli bir yaşamı gerçekleştirebilmek için devletler sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim kalıplarını azaltmalı, ortadan kaldırmalı ve nüfus politikalarını iyileştirmelidirler.

İLKE 9

Sürekli ve dengeli kalkınma için kapasiteyi güçlendirmek amacıyla bilimsel ve teknolojik bilgi alışverişi ve teknoloji transferi yoluyla devletler işbirliği yapacaklardır.

İLKE 10

Çevre konuları, bireylerin belirli düzeydeki katılımları ile en iyi şekilde ele alınmaktadır. Ulusal düzeyde, her birey kamu otoritelerindeki çevreyle ilgili bilgilere (tehlikeli maddelere ve faaliyetlere ilişkin bilgiler de dahil olmak üzere) ulaşabilecek ve karar verme sürecine katılma fırsatına sahip olacaktır. Devletler, bilgileri herkes tarafından elde edilebilecek hale getirerek kamu duyarlılığını ve katılımını kolaylaştıracak ve destekleyecektir. Acil çözüm ve yeni düzenlemeler dahil olmak üzere adli ve idari uygulamalara etkin geçiş sağlanacaktır.

İLKE 11

Devletler, etkili çevre mevzuatı oluşturacaklardır. Çevre standartları, idari hedefler ve öncelikler uygulandıkları alanların çevresel ve kalkınmaya ilişkin durumunu yansıtacaktır. Bazı ülkeler tarafından uygulanan standartlar, diğer ülkeler özellikle gelişme yolundaki ülkeler için ekonomik ve sosyal maliyet açısından uygun olmayabilir.

İLKE 12

Devletler, destekleyici ve açık bir uluslararası ekonomi sistemi geliştirmek için işbirliği yapacaklardır. Çevre amaçlı alınan ticaret politikası tedbirleri, uluslararası ticarete gizli bir sınırlama getirecek nitelikte olmamalıdır. İhraç eden ülkenin sınırları dışında, çevresel hususlarla ilgilenmek üzere tek taraflı eylemlerden kaçınılmalıdır. Sınırlaraşırı ya da global çevre sorunlarına işaret eden çevresel tedbirlerde, mümkün olduğunca uluslararası oybirliği temel alınacaktır.

İLKE 13

Devletler, kirlilikten zarar görenler için sorumluluk ve ödemeye ilişkin ulusal yasalar geliştireceklerdir. Devletler, aynı zamanda, sınıraşan olumsuz çevresel etkiler için sorumluluk ve ödemeye ilişkin uluslararası kanun geliştirmek üzere süratli ve daha kararlı bir tavırla işbirliği yapacaklardır.

İLKE 14

Devletler, çevreye veya insan sağlığına zarar veren etkinlik ve maddelerin diğer ülkelere transferini önlemek amacıyla etkili bir biçimde işbirliği yapmalıdırlar.

İLKE 15

Çevrenin korunması amacıyla ihtiyat ilkesi, devletlerin kapasitesi doğrultusunda yaygın bir şekilde uygulanacaktır. Ciddi tehditlerin veya giderilmesi mümkün olmayan zararların bulunması halinde, bilimsel belirsizlik, önlemlerin alınmasını erteleyebilecek bir neden olarak kullanılmamalıdır.

İLKE 16

Ulusal otoriteler, kirleten öder ilkesini dikkate alarak, çevre maliyetlerinin uluslararası hale getirilmesine ve ekonomik araçların kullanımını geliştirmeye çaba göstermelidirler.

İLKE 17

Ulusal bir araç olarak çevresel etki değerlendirmesi çevreye önemli derecede zarar verici nitelikteki ve uzman ulusal otoritenin kararına bağlı olan etkinlikler için yapılacaktır.

İLKE 18

Başka devletlere zarar verecek ulusal çevre felaketleri ve olağanüstü durumlar halinde ilgili devletler derhal uyarılacaktır. Uluslararası topluluk bir felakete uğrayan ülkeye yardım konusunda elinden gelen her türlü çabayı harcayacaktır.

İLKE 19

Ciddi boyutlarda sınırlar ötesi olumsuz etkiye sahipabilecek etkinlikler söz konusu olduğunda devletler bu etkilere maruz kalabilecek komşu devletleri haberdar edecek ve ilgili bilgileri bu devletlere sağlayacak ve bu devletlere zamanında iyi niyet içinde danışacaklardır.

İLKE 20

Kadınlar, çevre yönetiminde ve gelişmesinde önemli role sahiptirler. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınmayı başarmak için onların katılımı gereklidir.

İLKE 21

Herkeşe daha iyi bir gelecek sağlamak ve sürdürülebilir kalkınmayı başarabilmek için dünya gençliğinin yaratıcılığı, idcileri ve cesareti global bir sorumluluğu paylaşmaları yönünden kanalize edilmelidir.

İLKE 22

Yerli halk ve onların toplumları ve diğer yerli toplulukların bilgileri, geleneksel uygulamaları nedeniyle kalkınma ve çevre yönetiminde önemli role sahiptirler. Devletler, sürdürülebilir kalkınmanın başarılmasında etkili katılımlarının sağlanması için kimlikleri ve kültürleri desteklemeli ve tanımalıdır.

İLKE 23

İşgal, baskı ve hüküm altındaki halkların doğal kaynakları ve çevreleri korunmalıdır.

İLKE 24

Doğal olarak savaş, sürdürülebilir kalkınmanın yıkımıdır. Bu nedenle, devletler silahlı çatışmalarda çevrenin gözetilmesi amacıyla, uluslararası hukuka saygı gösterecekler ve gerektiğinde onun daha da geliştirilmesi için işbirliği yapacaklardır.

İLKE 25

Barış, kalkınma ve çevre koruma birbirine bağlı ve bölünmezdir.

İLKE 26

Devletler, çevresel anlaşmazlıkları Birleşmiş Milletler şartına uygun olarak barışçı yollardan ve uygun yöntemlerle çözeceklerdir.

İLKE 27

Bu deklarasyon ilkelerinin uygulanmasında ve sürdürülebilir kalkınma alanında uluslararası hukukun daha da geliştirilmesinde devletler ve insanlar iyi niyet ve ortaklık ruhu ile işbirliği yapacaklardır.

KAYNAKÇA

Algan, Nesrin, Zeynep Arat, Can Hamamcı, Özcan Sezen, Nuran Talu; **Mavi Plan Ulusal Senaryoları**, Ankara, 1987.

Arat, Zeynep; **Kirletmeden-Tüketmeden Kalkınmanın Olanakları ve Maliyetleri, Türkiye'de Ekonomi ve Ekoloji**, Ankara, 1990.

Bahro, Rudolp; **Nasıl Sosyalizm, Hangi Yeşil? Ne İçin Sanayi?**, İstanbul, Ayrıntı, 1989.

Berkes, Fikret ve Mine Kışlalıoğlu; **Ekoloji ve Çevre Bilimleri**, İstanbul, Remzi Katabevi, 1990.

Bora, Tanıl; "Ekolojik Sorun ve Bunalım İdaresinin Son Haddi", **Birikim**, Temmuz 1992

Demirer, Mehmet Arif; **Ekopolitika**, İstanbul, 1992.

DİE, İstatistikler.

Drucker, Peter F.; **Yeni Gerçekler**, Ankara, 1991.

Düzgören,Koray-Bahar Öcal; **Ben Devletim Çevreyi Kirletirim**, İstanbul, 1989.

Ekinci, Oktay; "**Çevremiz**" de Demokrasi Bekliyor, İstanbul, 1990.

Memleketimden Çevre Manzaraları, İstanbul, 1990.

Ertan, Birol; **Türkiye'de Çevre Hakkının Gelişimi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. SBE, 1991

Kaboğlu, İbrahim Ö.; **Çevre Hakkı Karşısında İdare ve Yurttaş**, İstanbul, 1992.

Keleş, Ruşen; **Kentleşme Politikası**, Ankara, İmge, 1990.

Keleş, Ruşen, (Derleyen) İnsan Çevre Toplum, Ankara, İmge, 1992.

Kuleli, Ömer; "Çevre Sorunları Bizi Yeni Ekonomik Modeller Aramaya Zorluyor", Kimya Mühendisleri Dergisi, 1988/128.

MacNeil, Jim, Pieter Winsemius, Talzo Yakuşiji; Batı'nın Gölge Ekolojileri, NPQ, Kış 1992.

ORTAK GELECEĞİMİZ, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, Ankara, TÇSV Yayını, 1989.

Porritt, Jonathon; Yeşil Politika, Ayrıntı, İstanbul, 1989.

Simonnet, Dominique; Çevrecilik, İstanbul, İletişim, 1990.

Sonat, Aslan; Çevre Sorunlarının Ekonomik Boyutu, (Doktora Tezi), Ankara, 1988.

TBMM ÇEVRE ARAŞTIRMA KOMİSYONU RAPORU, Ankara, 1991.

TEK Enerji İstatistikleri

TÇSV (Türkiye Çevre Sorunları Vakfı), Sanayi ve Çevre Konferansı, Ankara, 1986.

Türkiye'nin Çevre Politikası Nedir? Ne Olmalıdır? Ankara, 1987.

Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri, Ankara, 1987.

Çevre Kanununun Uygulanması, Ankara, 1987.

Şehirleşme ve Çevre Konferansı, Ankara, 1987.

Avrupa Topluluğu'nda ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı, Ankara, 1989.

Çevre ve Kalkınma İlişkileri, Ankara, 1988.

Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma, Ankara, 1990.

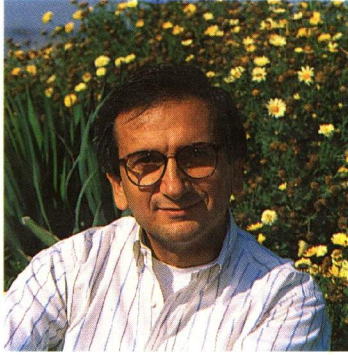
Yaşamış, Firuz Demir; Bebek Ölümünün Çevresel Nedenleri, Lider, Ankara, 1991.

Yavuz, Fehmi ve Ruşen Keleş; Çevre Sorunları, Ankara AÜ SBF Yayını, 1985.

DİKKAT, DÜNYA TEKTİR... ve hepimizindir. Oysa onu kirletmek, çirkinleştirmek için sanki gizlice anlaşmış gibiyiz. Hepimiz dünyalıyız, bu bilinçle çevre konusuna yaklaşmalı, "ortak geleceğimizi" korumalıyız. Çevrenin sınırı yoktur, bu kitapta çevre koruma politikalarının uluslararası boyutu da ele alınmıştır. Çevre ile ekonominin ilişkisini kavramalı ve yeni bir çevresel düzen için tüm insanlar ortak kararlar almalıyız. Kitapta çevreyle ilgili sorularınıza yanıt, sorunlara da akılcı önlemler bulacaksınız.

DİKKAT,
DÜNYA
TEKTİR...

Fotoğraf: Barış BİL

GÜNEŞ
GÜRSELER,
İstanbul'da
doğdu

(1952). İstanbul Hukuk Fakültesini bitirdi. Bir süre avukatlık yaptı, 1987'de Tekirdağ Milletvekili olarak TBMM'ye girdi.

GÜRSELER'in verdiği bir önergeyle TBMM'de "Çevre Araştırma Komisyonu" kuruldu. Bu komisyonda üç yıl çalışan

GÜRSELER, çevre konusundaki araştırmalarını yoğunlaştırdı; pek çok konferansa, açikoturuma katıldı, yazdı.

Doğal Hayatı Koruma Derneği'nin "1990 Çevre Ödülü"nü kazandı. Şimdi hem Başbakan Başdanışmanı olarak çalışıyor, hem de çevreyle ilgili araştırmalarını sürdürüyor.

9 789757 362012

ISBN 975- 7362 - 01- 8

KDV içinde 20.000 TL